

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Orgaan van de

ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
VOOR WESTELIJK NEDERLAND

REDACTIE: H. J. VERHAGEN, hoofdred., Dr W. J. DE BOONE,
Dr H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN.

Redactie-adres: Morskade 12, Leiden.

Secretaris der A.W.W.N.: C. ROODENBURG, van Eeden-
straat 9, Haarlem.

Contributie ad f 6,— te storten op girorekening 577808,
t.n.v. de penningmeester der A.W.W.N. te Haarlem.

IN DE SCHADUW VAN DE GRAAFMACHINES

„Duizend draglines doen d' aarde dreunen”, zouden wij met een kleine variant op „Dieuwertje Diekema” kunnen zeggen. Helaas lezer, het is geen grapje! Meer dan duizend van die monsters zijn dagelijks bezig ons karakteristieke landschapschoon te vernietigen en daarmee tevens alles wat onze bodem nog bergt aan sporen uit het verleden. Trek recht die beek! Graaf weg dat heuveltje! Mogen ingenieurs en landbouwers hier juichen, de archeoloog doet dit zeker niet, al erkent ook hij de bittere noodzaak van de ruilverkaveling.

Dr P. GLAZEMA heeft er nog onlangs op gewezen, hoe elke dag opnieuw bladzijden worden weggescheurd uit het boek onzer oude historie, bladzijden die dan, ongelezen, voor goed zijn vernietigd.

Welk een werkterrein ligt hier voor de archeologen, maar ook voor ons, amateurs! En hoe angstig dringt de tijd! Overtuigd van Uw toewijding, zouden wij U bij de aanvang van dit nieuwe jaar willen toeroepen: helpt ons hierbij! Helpt ons ledental verdubbelen; het is nodig, nú!

Een proefnummer van „Westerheem” ligt altijd voor U klaar, om het te geven aan een belangstellende uit Uw omgeving. Geeft U even een seintje aan de redactie: Morskade 12, Leiden?

H. J. C.

STENEN BIJLEN EN HAMERS UIT DE WIERINGERMEER

door

G. D. VAN DER HEIDE

Met tekeningen van B. VAN DALEN

(AFDELING ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK
DIRECTIE VAN DE WIERINGERMEER
(Noordoostpolderwerken))

Nadat in 1932 het onderzoek, door BRAAT uitgevoerd in de Wieringermeer, was afgesloten met het publiceren van de resultaten in de vorm van een dissertatie (BRAAT, 1932) en hierop in 1947 nog aanvullingen waren gegeven (BRAAT, 1947), kende men uit het gebied van de eerste grote polder in de voormalige Zuiderzee één steentijdvondst en wel de beker van Gawijzend, welke nog onlangs door VAN DER WAALS is beschreven (VAN DER WAALS, 1955). Nadien is in de loop der jaren nog een reeks van prehistorische vondsten uit hetzelfde gebied bekend geworden. Helaas zijn deze alle min of meer verspreid geraakt. Zo bevinden zich enkele exemplaren in handen van particulieren, enkele zijn in het bezit van het rentambt van de Domeinen in de Wieringermeerpolder, enige in de collectie van het Westfries Museum te Hoorn en een enkele vondst bevindt zich in de verzameling van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

Het Archeologisch Museum voor het Zuiderzeegebied is thans in het bezit van vijf van de gevonden bijlen en van afgietsels van vijf andere exemplaren, die zich hetzij in particuliere, hetzij in openbare verzamelingen bevinden, alsook van een zeer goed afgietsel van de beker van Gawijzend.

Opdat zich ergens een complete collectie bevinde, zou het ons inziens aanbeveling verdienen ook van de beker van de Westfriese Sluis (VAN DER WAALS, 1955) en van het door mejuffrouw ELSKAMP gevonden hamerbijlfragment (WIESE, 1955) althans afgietsels te doen maken en ook deze in de archeologische Zuiderzeecollectie op te nemen, waardoor een compleet overzicht gegeven zou kunnen worden van de prehistorische vondsten uit het besproken gebied.

Naar aanleiding van een belangrijk deel van de vondsten, die ons bekend werden, voerde de afdeling Archeologisch Onderzoek van de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken) veldverkenningen uit. In sommige gevallen had dit tot resultaat dat we enig inzicht verwierven in de vondstomstandigheden. Geen enkele verkenning echter leidde tot waarnemingen omtrent de oorspronkelijke situatie van de vondst. Ook herhaaldelijk op de vindplaatsen uitgevoerde boringen hebben tot nu toe alleen maar aangetoond dat de vondsten verplaatst moesten zijn, hetzij in horizontale, hetzij — door abrasie van het landschap — in verticale richting. In

het algemeen geven deze toch vrij talrijke vondsten dus geen uitsluitel omtrent het milieu, waarin de mens in het Neolithicum in dit gebied heeft geleefd. Deze incidentele verkenningen hebben dus ook geen mogelijkheid geopend door bemonstering en daaropvolgende pollenanalyse ouderdomsbepalingen te verrichten. Een datering zou dus uitsluitend op typologische gronden kunnen geschieden.

Het grote aantal bijlen voor dit toch betrekkelijk kleine gebied en bovendien het aantreffen van een tweetal bekers in dezelfde streek wettigt de gedachte dat de neolithische mens dit landschap heeft bezocht en wellicht ook incidenteel bewoond heeft. Op grond van het feit dat ook de laatste tijd nog enige bijlen zijn gevonden, mag men aannemen dat ook in de toekomst nog wel eens uitbreiding van het vondstenmateriaal mogelijk kan zijn. Intussen zijn deze vondsten in verband met de genese én van de Wieringermeer én van het aansluitende gebied van West-Friesland ons inziens zeer belangrijk. Wij moeten tot onze spijt vaststellen dat omtrent de wordingsgeschiedenis van beide gebieden nog te weinig is vastgelegd om een duidelijk beeld te reconstrueren¹⁾. De uitvoerige bodemkartering van de Wieringermeer (ZUUR, 1936) biedt, voorzover het betreft de jong-geologische en geomorfologische aspecten, waarvoor deze kartering uiteraard niet was opgezet, te weinig gegevens. Het archeologisch onderzoek van BRAAT heeft geen aansluiting gevonden op deze kartering, noch andersom. Beiderlei onderzoek moest nog een groeiperiode doormaken om een dergelijke samenwerking, zoals die thans in de Noordoostpolder en ook wel elders functioneert, tot stand te brengen.

Alvorens de vondsten te beschrijven kunnen wij dus vaststellen dat uit de Wieringermeer 2 bekers bekend zijn en 12 stenen bijlen ofwel bijlfragmenten, terwijl een dertiende verloren is geraakt. Dit laatste exemplaar is nimmer door een deskundige bekeken. Het bestaan er van is dus ontleend aan de beschrijving van de vinder en werd bekend toen een buurman van deze vinder een exemplaar op zijn kavel aantrof. Uit de beschrijving (mede later vergeleek met een ander exemplaar) mogen wij afleiden dat het verloren gegane stuk inderdaad een neolithisch werktuig moet zijn geweest.

Gerubriceerd hebben wij nu te doen met drie vuurstenen bijltjes, alle tamelijk klein, een zeer grote, lompe bijl van — min of meer van het normale beeld afwijkende — vuursteen, drie stenen hamers of hamerbijlen van kristallijn ge-

¹⁾ Tijdens het ter perse gaan van dit artikel verscheen echter van W. F. G. WIESE: „De verspreiding der archeologische gegevens van Westfriesland in verband met de morfogenese” (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., jan. 1956). — v. D. H.

steente en zes kristallijne bijlen van verschillende vorm en grootte. (In deze lijst zijn dus de exemplaren, die zich elders bevinden, inbegrepen, alsook het verloren gegane exemplaar.) De vindplaatsen liggen overwegend in het zuidelijk deel van de polder. Er zijn ten aanzien van de geologische gesteldheid op de vindplaatsen geen algemeen geldende regels te geven. De ondergrond van de Wieringermeer is een zeer bont landschap, waarin tengevolge van abrasie enorme veranderingen moeten hebben plaatsgevonden, waarin zich telkens verleggende krekken hebben bewogen, waar een vroeger aanwezig veen- en klei-op-veen-dek volkomen verwoest moet zijn als gevolg van de intensieve afbraak door het water tijdens de laat-middeleeuwse transgressies, wellicht zelfs ook reeds eerder tijdens andere afbraakperiodes.

BESCHRIJVING VAN DE NEOLITHISCHE VONDSTEN.

(afgebeeld op platen I, II en III; nummering als in de tekst.)

Vuurstenen bijlen.

1. Een kleine bijl van grijze vuursteen, lang 12 cm, met vrij scherpe, vele malen bijgeslepen snede (breedte 4.5 cm) en spitse top. Het vrij platte bijltje met tamelijk scherpe zijranden is gevonden bij de Hoornse brug in het zuidelijk deel van de polder, te voorschijn gekomen bij graafwerk ter plaatse. Diepte en verdere vondstomstandigheden zijn onbekend en niet reconstrueerbaar. Het origineel bevindt zich in de verzameling van het Westfries Museum te Hoorn onder inventarisnummer Wm/HB. V 1; een afgietsel is aanwezig in de collectie van het Archeologisch Museum voor het Zuiderzeegebied op Schokland onder inventarisnummer Z 1949/III 37.
2. Een kleine bijl van grijze vuursteen, lang 12.7 cm, met minder scherpe snede (breedte 4.5 cm) en spitse top. Het stuk is dikker dan het eerstbeschreven exemplaar, en aan één zijde voorzien van een afgevlakte zijrand; de andere zijde is ongelijk met enige afslag. Het bijltje is gevonden bij de boerderij op kavel H 33. Diepte en vondstomstandigheden zijn onbekend. De vondst is pas laat ter kennis gebracht. Het origineel bevindt zich te Wieringerwerf, in het gebouw van het Rentambt Wieringermeer; een afgietsel bevindt zich in de collectie van het museum op Schokland onder inventarisnummer Z 1949/III 36.
3. Een kleine bijl van donkergrijze vuursteen met lichte vlekken, lang 9.2 cm, met zeer scherpe snede (breedte 3.9 cm) en brede, afgeknotte top (breed 2 cm). Het stuk is aanzienlijk dikker dan het eerstbeschreven exemplaar en beide zijanten vertonen talrijke blutsen. Bij de snede is duidelijk waarneembaar dat het snijdend gedeelte bijgeslepen is. Het bijltje is gevonden op kavel H 42, tezamen met twee andere, onderstaand nog te beschrijven vondsten, no. Z 1955/XI 2 en no. Z 1955/XI 3. Op de vindplaats bevindt zich een hoge kop van pleistoceen zand, afgedekt met jonge, mariene sedimenten. De zandkop is echter sterk door abrasie aangetast. De vondst lag dan ook niet meer in situ, maar is bij ploegen aangetroffen. De kleine bijl is door de vinder, de heer K. IWEMA, kort geleden afgestaan aan het Archeologisch Museum op Schokland en heeft als inventarisnummer Z 1955/XI 1. Andere beschrijving heeft nog niet plaatsgehad.
4. Een zeer grote, grove, summier bewerkte bijl van een afwijkend vuursteentype, grauwgrijs van kleur met enkele lichtere vlekken, lang

18.5 cm, met weinig snede (breedte 9 cm) en een zeer brede, iets scheef afgevlakte top van 6.5×6 cm. De steen is ruw bekapt, ongepolijst en bobbelig. Hij geeft de indruk een niet afgewerkt exemplaar te zijn. De bijl vertoont overigens veel overeenkomst met bijlen, welke BRØNDSTED beschrijft als behorend tot de *Eriebølle*-cultuur in Denemarken (BRØNDSTED, 1939). Het exemplaar werd afgebeeld in *Archaeological Investigations on New Land* (VAN DER HEIDE, 1955). De bijl werd enige jaren geleden gevonden door de heer A. E. ROSA, pachter van een bedrijf aan de Oom Kees-weg in de Wieringermeer-polder, kavel J 32. Het origineel bevindt zich te Wieringerwerf onder beheer van de Rentmeester der Domeinen en een afgietsel is in de collectie op Schokland aanwezig onder nummer Z 1953/I 34. Verkenning op de vindplaats toonde aan dat het exemplaar opgeploegd moet zijn uit de op de kavel gebrachte stortgrond, afkomstig uit de nabij gelegen tocht. Waar deze stortgrond bestond uit het gebaggerde materiaal (ten dele bestaande uit pleistoceen zand, deels uit mariene sedimenten) is hier omtrent de oorspronkelijke stratigrafische situatie in het geheel niets meer vast te stellen.

Stenen bijlen.

5. Een forse, zeer donker gekleurde bijl, lang 16.5 cm, met een snede van 6 cm en een top van 4×2.5 cm, breedtoppig dus, met fraai bijgewerkte zijvlakken. Dit exemplaar is gemaakt van zeer hard, bijna zwart, kristallijn gesteente, waarschijnlijk amfiboliet. De snede is niet zeer scherp, daar de bijl vrij dik is. Hij werd gevonden op kavel H 86 en kwam jaren na het vinden in het bezit van de archeologische verzameling op Schokland. De vondstomstandigheden waren toen echter nog bekend; het stuk was gevonden bij het afgraven van een keileemstortplaats. Navraag bij de diensten van de Directie van de Wieringermeer en van de Zuiderzeewerken lokaliseerde de vindplaats ten oosten van Den Oever, waar keileem gewonnen was voor werken bij het gemaal Lely; nadien was de resterende keileem overgestort op kavel H 86. Deze krachtige werkbijl is in de verzameling op Schokland opgenomen onder inventarisnummer Z 1949/III 35.

6. Een klein stenen bijltje van grauwbriune graniet (vermoedelijk geen gidsgesteente), lang 9 cm, breed aan de tamelijk scherpe snede 5.5 cm, aan de vrij ruwe top 6×4 cm. De zijkanten zijn tamelijk rond, zonder afvlakking. De bijl is bij het ploegen gevonden op kavel M 28 en is door de vinder, de heer IJ. VIJSEN, afgestaan aan een verzamelaar te Medemblik, die gelegenheid gaf het stuk te bestuderen en een afgietsel te maken. Dit laatste bevindt zich in de collectie op Schokland onder nummer Z 1954/VI 17.

De vondstomstandigheden zijn op de kavel nagegaan door middel van een boring om het grondprofiel nader te bestuderen. Dit toonde alleen maar aan dat de vondst in secundaire situatie moet zijn aangetroffen.

7. Een vermoedelijk dergelijk bijltje als het voorgaande werd ons beschreven door de heer KOEKOEK, pachter, kavel M 20. Dit stuk is echter door onwetendheid van de vinder verloren gegaan.

8. Een kleine, kristallijne bijl van tamelijk lichtgrijs graniet met veel zwarte glimmer, lang 10.2 cm, breed aan de snede 6.3 cm en aan de geknotte top 5×3.7 cm. Eén zijkant is afgerond hoekig; de andere geheel rond als bijl no. 6. De snede is niet scherp. Het exemplaar is gevonden op kavel H 42, tezamen met bijl no. 3 en bijl no. 9. Voor de vondstomstandigheden kan dus naar de beschrijving bij no. 3 verwezen worden. De vinder, de heer K. IWEMA, heeft onlangs ook dit exemplaar afgestaan aan het museum op Schokland. Eerdere beschrijving heeft nog niet plaatsgevonden; het stuk heeft het inventarisnummer Z 1955/XI 2.

9. Een zeer klein, zeer plat bijtje van grijze kleur, lang 9 cm. De snede is zwaar beschadigd, maar was vermoedelijk oorspronkelijk ca. 5 cm breed. De gave top is 2.5×1 cm, de zijanten zijn geheel afgerond. Waarschijnlijk werd het stuk gemaakt uit amfiboliet. De vondstomstandigheden sluiten aan bij de beschreven bijlen no. 3 en no. 8. De heer K. IWEMA stond ook deze bijl af aan de archeologische verzameling in de Zuiderzeepolders. Het pas in deze collectie opgenomen stuk heeft als inventarisnummer Z 1955/XI 3.

10. Een bijl van amfiboliet, lang ruim 12 cm, breed aan de snede 6 cm. De top is min of meer spits bijgeslagen, doch de zijanten zijn hoekig. Hoewel deze top dus niet breed is, zouden wij het type toch als duidelijk breedtoppig willen opvatten. Het stuk werd opgehaald door de pachter van kavel H 52, de heer M. A. JANSEN, die — na van de heer K. IWEMA vernomen te hebben dat deze vondsten van belang waren — het stuk afstond aan de archeologische collectie op Schokland. Ook dit exemplaar werd niet eerder beschreven. Het inventarisnummer is Z 1955/XI 4. Over de vondstomstandigheden is weinig positiefs vast te stellen. De heer JANSEN deelde mede, dat op de vindplaats op zijn kavel een zandige baan voorkomt; het is overigens onwaarschijnlijk dat dit opgeploegde werktuig in situ lag.

Hamerbijlen

11. Een kleine hamerbijl van kristallijn gesteente met geboord gat, lang 10.6 cm; grootste breedte bij het gat is 6 cm. De snede is zeer stomp en waarschijnlijk ten dele gebroken; het slagvlak van de hamer is vrij klein: 2×1.6 cm. Het stuk is gevonden door de heer T. SCHOLTEN bij het grondwerk ten behoeve van het herstel van de boerderij na de inundatie en van de vondstomstandigheden valt dus niets meer vast te stellen. Het origineel is in het bezit van het Rentambt Wieringermeer te Wieringerwerf. In de verzameling op Schokland is een afgietsel hiervan opgenomen onder inventarisnummer Z 1955/XI 5.

12. Een fragment van een hamerbijl, gevonden in de Wieringermeer nabij de plaats van het voormalige Gawijsend, berust in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden onder inventarisnummer g.1934/8.1 en werd kortelings met afbeelding beschreven door VERHAGEN (1955). Een afgietsel van dit exemplaar bevindt zich in de Zuiderzeecollectie op Schokland onder nummer Z 1953/I 35.

13. Een fragment van een hamerbijl, kort geleden door mejuffrouw ELSKAMP gevonden aan de Koggerandweg bij Nieuw Almersdorp, werd onlangs met afbeelding beschreven door WIESE (1955). Het stuk bevindt zich in het Westfries Museum te Hoorn onder inventarisnummer Wm/Alm. S 1.

14. Tenslotte zouden wij nog kunnen wijzen op een vondst van dezelfde plaats en aangetroffen onder ongeveer dezelfde omstandigheden als de bovenbeschreven bijlen 3, 8 en 9. Op de kavel H 42 toch trof de heer K. IWEMA enige kleine, grijze steentjes aan, die meest gelijkend op slijpsteentjes, met aan het ene einde een klein, van twee zijden naar elkaar toe geboord, cilindrisch gaatje. Een paar van dergelijke steentjes worden door SCHWANTES beschreven als „Hängeschmuck aus Schiefer”, gevonden te Schoolbek (Kr. Eckernförde) en Augsfelde (Kr. Plön). Ook de drie exemplaren, die door de heer IWEMA in hetzelfde terrein gevonden zijn als de bovenbeschreven bijlen, zijn gemaakt uit lei of kwartsiet. Waar op dezelfde kavel echter zowel door de genoemde vinder als door ons tijdens de verkenning ter plaatse ook enkele scherven van laat-middeleeuws vaatwerk werden gevonden, lijkt ons de mogelijkheid niet uitgesloten dat de juist beschreven steentjes toch in ons geval althans middeleeuwse slijpsteentjes zijn. Niettemin meenden wij ze te moeten vermelden.

Literatuur

- BRAAT, W. C. (1932). De Archaeologie van de Wieringermeer. — Diss. Leiden; ook: Oudheidk. Med. Rijksm. v. Oudh. Leiden, N.R. XIII.
- (1947). Archaeologie. (In: Toelichting bij de Geologische Kaart van Nederland; No. 2, Hollands Noorderkwartier). — Geol. Sticht., afd. Geol. Kaart. Haarlem.
- BRØNDSTED, J. (1939). Danmarks Oldtid I & II. — Copenhagen.
- HEIDE, G. D. VAN DER (1955). Aspecten van het Archaeologisch onderzoek in het Zuiderzeegebied. Van Zee tot Land, No. 13. — Zwolle.
- (1955). Archaeological Investigations on New Land. The formation, development and human occupation of the Zuyder Zee territory. — Antiquity and Survival, No. 2.
- SCHWANTES, G. (1939). Vorgeschichte Schleswig-Holsteins. Bnd. 1. — Neumünster.
- VERHAGEN, H. J. (1955). Een hamerbijl uit de Wieringermeer in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. — Westerheem IV (10-12).
- WAALS, J. D. VAN DER (1955). Bij een tweede beker uit de Wieringermeer. — Westerheem IV (7-9).
- WIESE, W. F. G. (1955). Recente vondst van een doorboorde stenen bijl in de Wieringermeer. — Westerheem IV (10-12).
- ZUUR, A. J. (1936). Over de bodemkundige gesteldheid van de Wieringermeer. — Directie van de Wieringermeer, afd. Onderzoek. 's-Gravenhage.

OPDELINGEN TE WIJK BIJ DUURSTEDEN IN 1880

door

DR W. J. DE BOONE

(Amersfoort)

Het is gemakkelijk in te zien, dat vernietiging van oudheidkundige gegevens door ondeskundigen een misdaad is tegenover de historie. Bijzonder betreuenswaardig zijn in dit verband de wilde grondverplaatsingen bij Wijk bij Duurstede geweest, waardoor de geschiedenis van onze belangrijkste karolingse nederzetting slechts heel gebrekkig gereconstrueerd kan worden. Wanneer men echter leest, dat alleen bittere armoede oorzaak is geweest, dat groepen mensen een kans gingen wagen, kuilen groeven in de hoop daar een 25 kilo dierenbeenderen per dag te kunnen verzamelen... en in hun verwachtingen ook niet teleurgesteld werden, luwt onze verontwaardiging enigszins. Zolang wij trouwens onze draglines en bulldozers nog machinaal ons verleden laten aanvreten, hebben wij zelfs niet eens het recht een vorige generatie te verwijten, dat zij, door werkelijke nood gedreven, de spade stak in „heilige bodem”.

In het te weinig bekende museum „Flehite” te Amersfoort, waarvan de inventaris nauwkeurig is bijgehouden, bevindt zich een kleine verzameling Frankische voorwerpen uit Wijk bij Duurstede, afkomstig van zulke wilde opgravingen aldaar in de winter 1879/80, geschonken door de heer J. F. CROCKEWIT (1833-1898) en geïnventariseerd onder D 22—31.

Bij deze schenking behoort een schetskaart van de plekken waar in die tijd door de bevolking werd gegraven en een zeer kort „opgravingsverslag” (Mus. Flehite Inv. map Ha 24). Dit laatste korte stuk leek mij belangrijk genoeg om hier geheel af te drukken, waarbij men wel bedenke, dat de tijd die hier wordt geïllustreerd slechts 75 jaren achter ons ligt.

OPGRAVINGEN TE WIJK BIJ DUURSTEDEN IN DEN WINTER 1879—1880.

Daar er wegens de mislukte aardappelbouw in de naderende winter veel armoede was te voorzien werd door mij in het Utrechtsche Dagblad van November 1879 de aandacht gevestigd op de opgravingen in den Jare 1841 (zie Utrechtsche Volksalmanak 1843, blz. 43; 1847, blz. 15) alhier met zoo veel succes door de behoeftigen ondernomen.

Het doel was voornamelijk door het opgraven van beenderen een ruim dagloon te kunnen verdienen, waaraan door mij op grond van het geen hier voor 40 jaar geschied is en na ingewonnen informaties bij nog levende ooggetuigen niet getwijfeld werd.

Als medelid van de hier benoemde Commissie tot Leniging en voorkoming van Armoede werd door mij, in December 11 toen wegens de harde vorst en sneeuw geen werk te verkrijgen was en ook ter ondersteuning van de behoeftigen, voorgesteld proeven te laten nemen, waardoor, zoo deze naar wensch uitvielen, eene bron van ruime verdiensten evenals voor 40 jaar kon ontdekt worden.

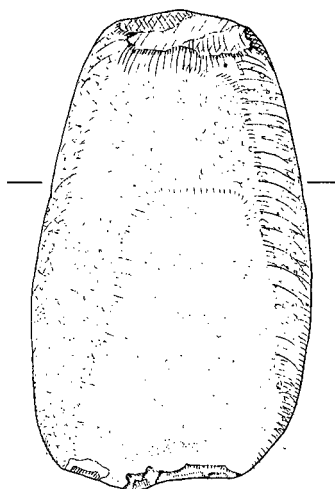
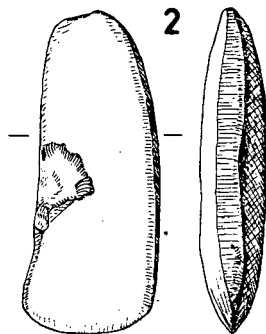
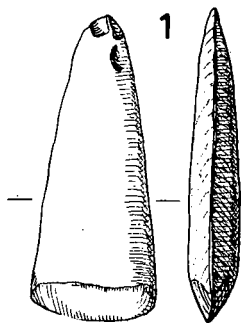
De 1e proef werd genomen op het land van het E. en E. Gasthuis no 1. Er werd gedurende 3 dagen door 6 man gegraven tot op het wit zand, zijnde de oude bodem 1 meter diep. Er werden hier eenige punten van horens van herten gevonden, doch in de 3 dagen slechts 100 kilo beenderen à 3 ct p. Kilo. Het was te weinig beloonend voor deze proef door te zetten. Er werd toen besloten, om het nogmaals te beproeven op Land No 2 van het E. en E. Gasthuis. Hier werd niets gevonden.

Daarna werd aan het Gemeentebestuur vergunning gevraagd om de proef te mogen doen op het aan de Stad behorende bouwland, genaamd de Stroobandsche Kapel. Ook hier leverde het niets op.

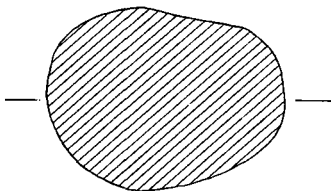
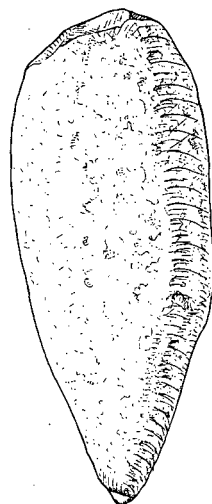
Het voornaamste terrein der opgravingen van 1841 was het land aan beide zijden van het voetpad Hoogstraat en het land aan beide zijden van de Donkere Steeg alwaar toen de grootste hoeveelheid beenderen werd opgegraven. Men herinnerde zich de Donkere Steeg (zijnde eene grondweg) onaangeroerd was gebleven evenzoo ook het voetpad Hoogstraat.

In Januari 11 werd met 20 man het voetpad Hoogstraat opgegraven. Hier werden een paar beenen naalden ter diepte van 1½ meter gevonden (bij de hulpweg) en een 1000 Kilo beenderen, benevens punten van horens van herten. Doch het bleek dit pad reeds bij de vroegere opgraving grootendeels was ondermijnd geweest.

Men toog zoo naar de Donkere Steeg en begon het werk in het midden of op de helft der weg. Hier werd op de diepte van bijna 2 meter (de donkere steeg is ½ meter hooger als het land aan

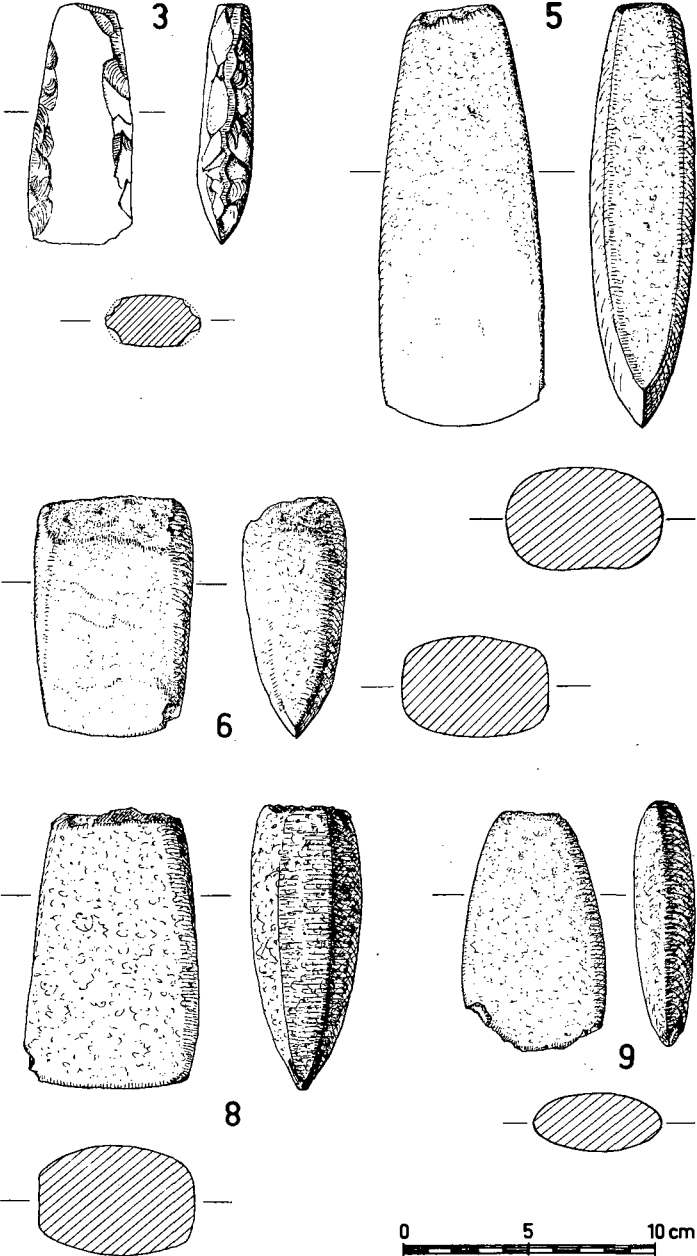

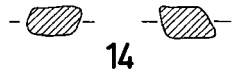
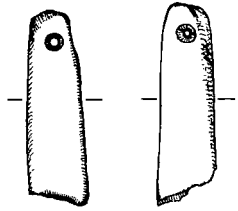
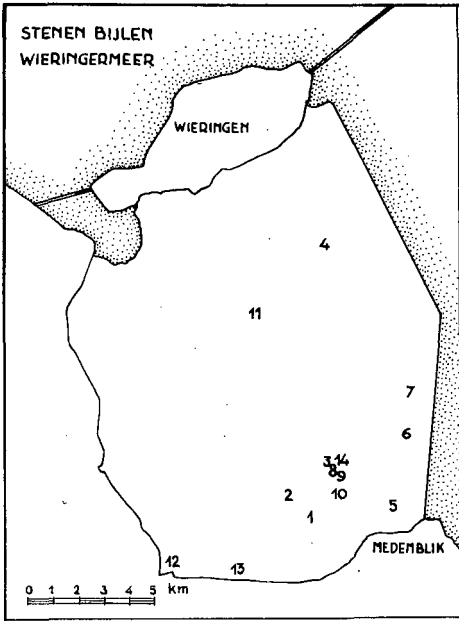
4

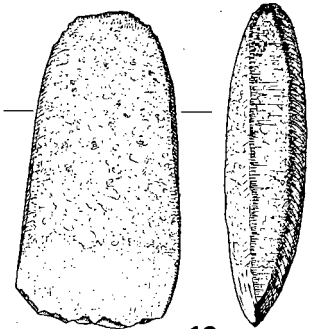
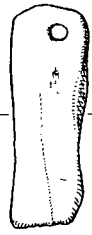
0 5 10 cm

PLAAT II

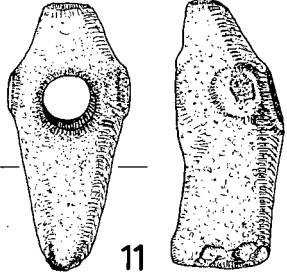

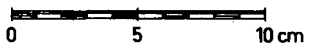
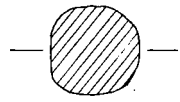
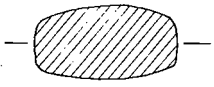
14

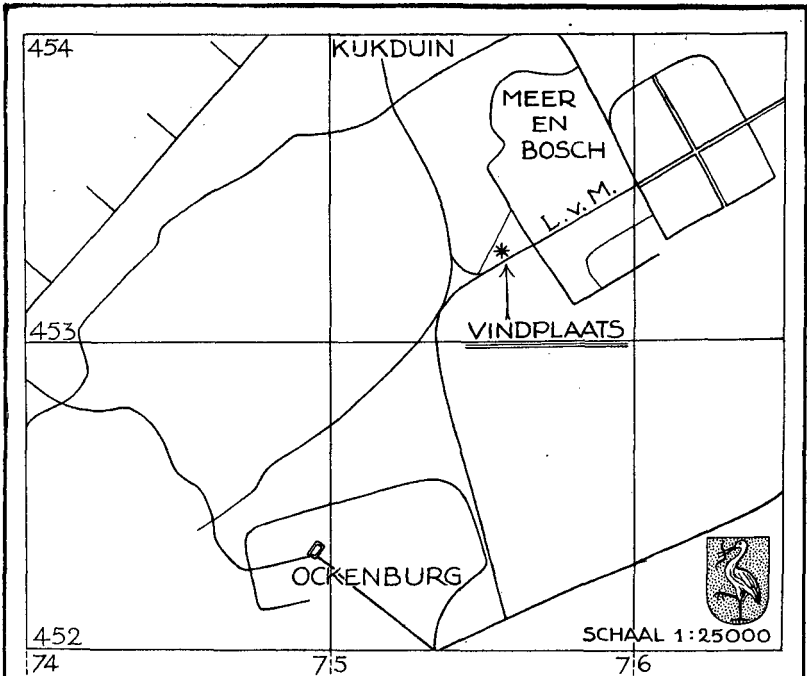
10

11

PLAAT IV

weerszijden) het aarden potje, het bokkengewei, punten van horens van herten, naainaalden en knoopen, en ook de ronde steenen gevonden en een paar glaskralen.

Op eene oppervlakte van slechts 40 passen lang en $1\frac{1}{2}$ pas breedte werden 8000 Kilogram beenderen, allen van beesten gevonden. Men groef tot op het witte zand. Het goede succes en het ruime dagloon aldaar verdiend noopten ook sommige kleine huurders van perceelen land, die zonder werk waren om ook te beproeven, door het opgraven van hun land wat te verdienen. Zoo waren eindelijk ruim 40 man aan het opgraven bezig op het land bij de Hoogstraat het terrein tusschen Donkere Steeg en Cotherweg en het land naast het Kerkhof. Hier werden het Hertengewei(stuk), de kralen en de haarnaalden en een paar knoopen gevonden en de kam en konden allen aan beenderen 70 à 80 cts per dag verdienen.

De opgraving der Donkere Steeg is niet verder geschied om reden, wanneer men de stad naderde weinig of niets gevonden werd, evenzoo ook wanneer men aan de andere kant vorderde. Verder kwamen nog eenige voorzoover die aan mij gezonden zijn 6 stuks frankische munten allen van Ludovicus IIII en Xristiana Religio voor den dag.

Van de opgravingen waarover hier gesproken wordt, schijnt weinig bekend te zijn. Noch bij HOLWERDA (1924, 1929), noch bij een bezoek aan het stadhuis te Wijk bij Duurstede, noch door briefwisseling met de heer HIJMANS (1956) ben ik iets naders te weten gekomen.

Het hierboven afgedrukte korte verslag spreekt voor zich zelf. Met het E. en E. Gasthuis wordt bedoeld het oude Ewouts- en Elisabethgasthuis, dat ca. 1400 is gesticht. Met munten van Ludovicus IIII worden stellig bedoeld stukken waar achter de keizersnaam de letters IMP hebben gestaan, als afkorting voor het woord „imperator” = keizer. Deze munten zijn waarschijnlijk van Lodewijk de Vrome geweest.

Voor de curiositeit zij hier nog meegedeeld, dat een kilo beenderen op het ogenblik ca. f 0,06 opbrengt, terwijl een redelijk dagloon voor een ongeschoolde landarbeider bedraagt ca. f 10.— Dit ter vergelijking.

Toestemming om het handschrift van Croockewit hier af te drukken danken wij aan de heer D. H. HUYGEN, secretaris van de oudheidkundige vereniging „Flehite” te Amersfoort. Het museum „Flehite” trouwens is een bezoek ook om andere dan archeologische redenen ten volle waard: het zij in de belangstelling van onze leden warm aanbevolen!

L i t e r a t u u r

- HOLWERDA, J. H. (1924). Dorestadt. — Oudh. Meded. Rijksm. Oudheden Leiden, N.R. V, 1, pp. 34-46, met afbb. 12-20.
— (1929). Dorestad en onze vroegste middeleeuwen. — Leiden.
HIJMANS, H. (1951). Wijk bij Duurstede. — Rotterdam-'s-Gravenhage.
— (1956). Schrijven van 5 jan. '56 aan Red. Westerheem.

EEN VONDST VAN BRONSTIJDARDEWERK IN ZUID-HOLLAND

door

IR W. H. KAM
(Mierlo Hout (N.Br.))

Vondsten uit de prehistorie zijn schaars in de westelijke provincies van ons land. Pas uit het begin van onze jaartelling komen meer regelmatig vondsten van inlands aardewerk voor, die dan meestal samen met Romeins materiaal worden aangetroffen. Uit de Romeinse tijd komen dan ook de eerste berichten tot ons over de bewoning van Noord- en Zuid-Holland door verschillende inlandse stammen.

Er kunnen diverse oorzaken worden opgegeven, waarom er in de westelijke kuststrook van ons land maar betrekkelijk weinig uit de steen- en bronstijd gevonden is. Zo zou het mogelijk zijn, dat in die tijden dit gebied ongeschikt was voor een permanente bewoning. Een andere reden zou kunnen zijn, dat de lager gelegen gedeelten overstroomd zijn en de hoger gelegen stukken, zoals het oude duinland, overstoven zijn door de nieuwe duinvorming.

De lage stukken zouden door overstromingen bedekt zijn met klei en veenafzettingen, waardoor alle sporen van vroegere bewoning onzichtbaar geworden zijn. Ik ben de mening toegedaan, dat deze gebieden in de prehistorie wel bewoond zijn geweest, maar dat de resten hiervan meestal slechts voor de dag kunnen komen op de grens van het oude duinland-schap en de lagere gronden.

Hiervoor zijn vele aanwijzingen. Zo kwamen in de Wieringermeer twee neolithische bekers voor de dag. Ook brons-tijdvondsten zijn bekend uit Noord- en Zuid-Holland, o.a. uit Voorhout, Wassenaar, Lisse, Wervershoof, Grootebroek. In het Westland liggen de Romeinse vondsten onder een laag klei en veen, die — volgens eigen waarneming — bij De Lier een dikte heeft van ongeveer één meter. De voorwerpen uit vroegere perioden moeten zich daar nog onder bevinden. Het spreekt vanzelf, dat deze dus zelden opgemerkt zullen worden.

De enige plaatsen, waar men dus eventueel vondsten uit vroeger tijden kan verwachten, zijn de oude duingronden aan de rand van veen en klei. Deze gronden zijn echter zelden toegankelijk voor hen, die voor de prehistorie interesse hebben en over voldoende kennis en ervaring beschikken. Het is echter zeker de moeite waard er naar uit te zien¹⁾.

In het voorjaar van 1954 wandelde ik langs de Laan van Meerdervoort in de richting Ockenburg. Voorbij het wandel-

¹⁾ Zie ook „Westerheem” II (1953), pp. 58-59. — Red.

park Meer en Bosch, vlak vóór de weg naar Kijkduin rechtsaf slaat (pl. IV), vond ik enige scherven inlands aardewerk en wat vuursteensplinters. Bij nader onderzoek bleken dit gedeeltelijk bronstijdscherven en gedeeltelijk late ijzertijdscherven (La Tène III) van het begin onzer jaartelling te zijn. Het bronstijdaardewerk was herkenbaar aan de opgelegde band met duimindrukken en aan de klei, die met scherpe stukjes steen verschaald was.

De La Tène-scherven zijn maar kleine fragmenten, toch zijn lijn- en nagelversiering goed te herkennen. Er komen randstukken voor die glad zijn, maar ook met een kartelrand. Eén scherf vertoont een gaatje in de hals. Dit komt meer voor, maar bij andere La Tène-vondsten ben ik dit nog niet tegengekomen. Romeinse scherven, die in het nabij gelegen Ockenburg zo veelvuldig voorkomen, werden hier niet aangetroffen.

De vuursteensplinters deden mij uitkijken naar bewerkte stukken, en inderdaad vond ik bij een later bezoek een mooi bewerkt krabbertje. Verder vond ik nog een hedendaagse cent en een plastic knoop van de nu levende jeugd.....

De vindplaats ligt aan de rechterkant van de weg, gezien uit de richting van Den Haag, en is beperkt tot enkele tientallen vierkante meters. Het terrein is klaargemaakt voor huizenbouw, de straten zijn al aangelegd en de bovenlaag is bijna geheel afgegraven.

De gevonden voorwerpen zijn waarschijnlijk afkomstig uit de hoger liggende zijkant van de weg, waarin zich een zeer dunne, veenachtige streep bevindt. Door de regen zijn ze hieruit naar beneden gespoeld. De grond bestaat uit oude dinggrond zonder schelpen. Het is mij niet gelukt in de zwarte laag iets te vinden.

Reeds een twintigtal jaren geleden werd, bij de aanleg van het laatste gedeelte van de Laan van Meerdervoort, ook al inlands aardewerk gevonden door leerlingen van de kweekschool van het Haags Genootschap, Antonie Duykstraat te Den Haag. De leerlingen VAN DER GOUW en SZEGEDY schonken toen hun vondsten van de Laan van Meerdervoort en uit Ockenburg aan deze school. Bij deze inlandse scherven is echter geen bronstijdmateriaal aanwezig, wél La Tène-scherven met kartelrand en kamversiering.

Wanneer een amateur, zoals ik, vondsten doet waarvan hij meent dat deze belangrijk zijn, doet hij goed zich in verbinding te stellen met een vakman. Ik heb mij daarom gewend tot Dr. W. GLASBERGEN te Groningen, die een speciale studie gemaakt heeft van het bronstijdaardewerk. Deze was van mening, dat mijn vondst voor de wetenschap en vooral voor de geschiedenis van Zuid-Holland zo belangrijk is, dat zij gepubliceerd dient te worden. Daarom wil ik graag de weten-

schappelijke behandeling van het gevonden materiaal aan hem als vakman overlaten. (In het volgend nummer zal Dr GLASBERGEN het vorenbedoelde bronstijdaardewerk in algemener verband bespreken. — Red.)

EEN ANDERE NAAM VOOR „DE WESTEN” OP TEXEL

door

J. K. DE COCK

(’s-Gravenhage)

Het gehucht De Westen, gelegen bij Den Burg op Texel, droeg vroeger de naam „Wammes” (MULLER, 1921, p. 318). Nu kennen wij uit de „Blaffert van de goederen der S. Maartenskerk te Utrecht” uit omstreeks 960 (VAN DEN BERGH, 1866, p. 24), de naam „Wemminge”. In deze lijst zijn de plaatsen min of meer geografisch gerangschikt. Vóór Wemminge staan vermeld: Withmundthem en Ellunthem, ná Wemminge worden genoemd: Landiage, Westerburchem en Hostarburghem. In Westerburchem en Hostarburghem herkennen we de naam van Den Burg. Withmundthem en Landiage — Landei, Lantohi, Lanthoy (zie VAN DEN BERGH, 1866, pp. 24, 8, 9) — lagen in de graafschap Texel.

Wij kunnen hieruit besluiten, dat ook Wemminge op Texel lag en wel in de buurt van Den Burg. Withmundthem lag in de nabijheid van Huisduinen (VAN DEN BERGH, 1866, p. 24), zodat men kan aannemen, dat Wemminge lag tussen Den Burg en Huisduinen, hetgeen overeenkomt met de ligging van De Westen.

Het is bekend, dat de Friese uitgang *-ens* identiek is met de uitgang *-ingen* (DE VRIES, 1946, p. 121). Nemen we nu aan, dat in de toonloze uitgang *-es* van Wammes een oorspronkelijke *n* is uitgesleten (KARSTEN, 1951, noemt trouwens Wammens), dan is het zeer aannemelijk, dat de oude naam voor het vroegere dorp De Westen, dat de voornaamste kerk van Texel heeft bezeten, Wemminge is geweest.

Literatuur

BERGH, L. PH. C. VAN DEN (1866). Oorkondenboek van Holland en Zeeland. 1e afd., 1e deel. — Uitgave Kon. Akad. v. Wet., Amsterdam-’s-Gravenhage.

KARSTEN, G. (1951). Noordhollandse plaatsnamen. — Amsterdam.

MULLER HZN, S. (1921). De kerkelijke indeeling omstreeks 1550. I Het bisdom Utrecht. — Utrecht.

VRIES, W. DE (1946). Groninger plaatsnamen. — Groningen.

Naschrift van de Redactie.

Men zou kunnen denken dat bovenbedoelde plaats identiek is met het terrein waar wijlen de heer JAC. KIKKERT HZN heeft gegraven. Dit is echter niet het geval. De opgegraven nederzetting ligt aan het eind van de Hollewalsweg, bij de buurtschap Driehuizen in de Hemmer, dus nog wel in het dorpsgebied van Wammes. Het materiaal (thans in het museum te Den Burg) bestond uit: Romeins, terpenaardewerk, merovings, Saksisch kogelpotgoed; de bewoning dateerde dus van het begin onzer jaartelling tot ca 800. (J. A. VAN DER VLIS, Texel, Land en Volk in de loop der Eeuwen, p. 15. — Den Burg, 1949.)

VONDSTEN- EN OPGRÁVINGSALLERLEI UIT WEST-BELGIË

SINT KRUIS (W.-VI.). Enkele proefsleuven, gegraven ter bestudering van de geschiedenis van het kasteel van Male, leverden sporen op van een oudere aanleg van het kasteel (XVIde eeuw?), nl. een groot vierkant plein met vierkante hoektorens. Op het binnenplein werden sporen van gebouwen uit XIV-XVIc nog niet onderzocht.

Med. Dr J. MERTENS

HOOGLEDE (W.-VI.). Onder de huidige S. Amanduskerk (XVIIde-XXste eeuw) werd een groter gebouw aangetroffen met polygonaal koor en een ouder, romaans gebouw met halfronde absis, dwarsbeuk en achtkantige vieringstoren.

Med. Dr J. MERTENS

WENDUINE (W.-VI.). Enkele toevalsvondsten, o.a. een terrasigillata kom en een fragment van een spreukbeker kwamen voor de dag.

Med. Dr J. MERTENS

BEERLEGEM (O.-VI.). Onderzoek van het merovings grafveld van Beerlegem, tussen Oudenaarde en Gent, een vijftal km van de rechteroever van de Schelde, in een gebied met betrekkelijk weinig vondsten uit die tijd. De ceramiek vertoont grote verwantschap met die uit het nabijgelegen grafveld van Zemmerzake. Een 50-tal graven werd vernield bij zandgraving, evenzoveel zijn nu onderzocht. Bijgaven zijn weinig talrijk. Algemene oriëntering was zuidwest-noordoost. Het grafveld bevindt zich op enkele honderden meters afstand van de belangrijke Karolingse abdij Boeckhoute bij Dikkelvenne, die verwoest werd door de Noormannen.

Med. Dr H. ROOSENS

LITERATUURBESPREKING

A. ROES, *Agrafes du haut moyen age à double crochet.*
(In: *Revue archéologique de l'Est et du Centre-Est* V (1954), pp. 330-334, met 4 figg.)

Reeds eerder werd in dit tijdschrift gewezen op het belangrijke werk van deze auteur, die verschillende voorwerpen uit Nederlandse musea afbeeldt met een korte karakteristiek én met de haar bekende parallellen uit binnen- en buitenland. In bovenstaand opstel behandelt zij de „dubbelhaak” (agrafe à double crochet). Deze komt in ons werkgebied voor in Domburg en in Dorestad, maar schijnt ook gevonden te zijn in Friesland en mogelijk te Nijmegen. Door fibulae die samen werden gevonden met deze dubbelhaak, zou het eerste verschijnen kunnen worden gedateerd ca 700, maar de vorm zou ook nog voorkomen in karolingse tijd, ja zelfs tot in de XVde eeuw. Intussen heeft de auteur de dubbelhaak uit Nederland al afgebeeld in de „Berichten van de R.O.B.” V (1954), plaat XIX nos 81, 84 (lees: 82) en d—h.

Het is jammer dat niet altijd de inventarisnummers van de bewuste stukken worden opgegeven ter voorkoming van later misverstand, ook zou men graag een summier overzicht hebben over de vondstomstandigheden, als die bekend zijn. Ongetwijfeld zullen latere bewerkers van deze materie de auteur voor dergelijke aanvullingen nog dankbaarder zijn, hoewel de publicatie van goede afbeeldingen op zichzelf al een reden tot dankbaarheid is en een gelukwens meer dan waard!

W. J. D. B.

Gedenknummer „NUMAGA”, tijdschrift gewijd aan heden en verleden van Nijmegen en omgeving (Juli 1955, 111 pp. met tabl. ill. i.d. tekst. Prijs f 5,—).

Ter gelegenheid van het 1850-jarig bestaan van Nijmegen als stad — keizer Trajanus zou omstreeks het jaar 105 Noviomagus tot civitas hebben verheven — heeft men twee zeer interessante archeologische tentoonstellingen georganiseerd en bovendien heeft men aan de Universiteit aldaar een academische zitting gehouden ter gelegenheid waarvan verschillende sprekers voordrachten hielden.

Terwijl in het platenboek van J. YPEY, „Kunst en Schoonheid uit de Vroege Middeleeuwen” (zie „Westerheem” IV, 10-12, p. 105/6), als het ware de tentoonstelling over de Frankische tijd wordt vastgehouden, werden in het gedenknummer van „Numaga” de lezingen gepubliceerd, verlucht met een groot aantal goede afbeeldingen. Na een inleiding van L. J. ROGIER volgt een algemeen overzicht over het Romeinse Nijmegen en zijn bewoners, door H. J. H. VAN BUCHEM, directeur van het rijksmuseum G. M. Kam. A. W. BYVANCK schrijft over „Nijmegen en keizer Trajanus”, H. BRUNSTING behandelt het vraagstuk van de „Continuïteit van bewoning te Nijmegen?”, een kwestie die juist de laatste jaren door de opgravingen van die schrijver in het middelpunt van de belangstelling is gekomen. W. DEN BOER schrijft een historisch artikel over „Trajanus en de provincies”, een beschouwing over de algemene politiek van deze vorst, terwijl een bijdrage van W. J. M. A. ASSELBERGS, getiteld: „Trajanus als tegenhanger van Napoleon”, een Nederlands geschrift uit de Franse tijd behandelt. Het opstel van R. R. POST: „Nijmegen als Rijksstad” behandelt zeer in het kort de functie van deze stad als centrum in het noorden in de tijd van 775—1300, terwijl de reeks wordt afgesloten met een alleraardigste mededeling van C. TH. KOKKE over de mythe van Julius Caesar als stichter van Nijmegen, waaruit blijkt dat men op een steen met opschrift C IULIO CLAV..., te Nijmegen gevonden en omstreeks 1000 in de kapel ingemetseld, ten onrechte de naam van de grote C. Julius Caesar heeft gelezen!

W. J. D. B.

SIR MORTIMER WHEELER, Rome beyond the imperial frontiers.
(Sec. ed., 1955, Pelican Books. Prijs 3/6 (f 2,45).)

Dit boek, waarvan de eerste uitgave verscheen in 1954, is opnieuw uitgegeven in de goedkope Pelican-reeks. Het is een uitstekend overzicht van de verbanden tussen het grote Romeinse rijk en de volken en stammen buiten dit rijk. Drie grote ruimten worden nader beschouwd: Europa (behoudens Groot-Brittannië en Rusland), Afrika en Azië (behoudens Perzië en Rusland). Kort en bondig worden de hoofdroutes aangegeven van de handel buiten het rijk; met een enkel woord, maar zeer duidelijk wordt gewezen op de invloed van politieke gebeurtenissen op de verplaatsing van deze handelswegen. Schema-tisch, zonder dor te zijn, behandelt Schr. de mogelijke verklaringen van de Romeinse import: handel, roverij en geschenksendingen.

Bij de behandeling van Europa wordt zeer vaak gebruik gemaakt van EGGERS' recente kaartwerk (zie recensie in „Westerheem” IV (1955), p. 53), maar tevens is aandacht gevraagd voor de verspreiding van de Romeinse munt; zo is er een kaartje opgenomen van alle gouden munten, geslagen onder Augustus en gevonden in het gebied tussen Rijn, Elbe en Noordzee: muntvondsten die eventueel zouden kunnen worden verklaard als resten van de krijgskas van Varus, die met zijn drie legioenen onder ging ergens in Westfalen, men weet nog steeds niet wáár!

Bij de behandeling van de terrasigillata vondsten wordt met ken-
nelijk plezier gewezen op een merkwaardig feit, dat op Gotland, op
een terrein van maar liefst 20 mijl in het vierkant, 39 scherven van
dit aardewerk werden gevonden, die echter allemaal..... van één en
hetzelfde terrasigillata stuk afkomstig bleken! Interessant is ook, dat
telkens gewezen wordt op het toevallige bij de meeste vondsten die
ons nu bekend zijn: in het gebied van de Weichselmond schijnen
verschillende typen van import elkaar uit te sluiten, het blijkt echter
dat dit verschil te verklaren is uit een verschil in graf-rite in twee
aangrenzende gebieden, waardoor in de ene streek dit, en in het
andere gebied dát voor ons bewaard is gebleven in de graven!

Natuurlijk zullen wij het meest belang stellen in de geschiedenis
van Europa, maar ook over Afrika en vooral over India, waar Schr.
een tijdlang hoofd van de oudheidkundige dienst is geweest, worden
zeer interessante dingen verteld en afgebeeld. Voor wie zich voor de
hier behandelde kwesties interesseert, is dit kleine boek een zeer grote
aanwinst!

W. J. D. B.

P. J. R. MODDERMAN, De belangstelling voor de vaderlandse archeologie.
(Openbare les aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, 28 oktober
1955. — J. B. Wolters-Groningen, prijs f 1,25.)

In korte trekken wordt geschetst, waaruit en hoe zich de belang-
stelling voor de vaderlandse oudheidkunde heeft ontwikkeld, waarin
zij thans tot uiting komt en hoe zij bedreven dient te worden.

Als blijkt van het nog steeds toenemen van de belangstelling in de
vaderlandse archeologie wordt o.a. de oprichting van de A.W.W.N.
genoemd. Het zijn de leden van dit soort verenigingen, gespecialiseerd
op deze wetenschap, die het fundament vormen waarop de belang-
stelling voor de vaderlandse oudheidkunde als een levende werkelijk-
heid is gebaseerd, zo zegt Schr.

H. J. V.

RECTIFICATIE

In het vorig nummer (jrg. IV (1955), 10-12) is een storende fout
geslopen in het artikel van de heer H. VOOGD, Romeinse woongronden
in het Land van Heusden en Altena. Op blz. 91, regel 5 van boven diene
men, i.p.v. Wijk bij Duurstede, te lezen: Wijk (bij Aalburg). — Red.

A.W.W.N.-KRONIEK

Werkgroep „Kennemerland”: 23 jan. lezing J. G. N. RENAUD „Middel-
eeuws huisraad” (De glorie van glas, tin, hout en aardewerk).

Werkgroep „Gooi en Eemland”: 24 jan. lezing G. A. WERTHEIM AYMES,
„Jeroen Bosch en zijn beeldende kunst”.

Werkgroep „Amsterdam & Omstr.": 6 febr. lezing J. D. VAN DER WAALS,
„De klokbekers, hun ontwikkeling in ons land”.

Werkgroep „Kennemerland”: 24 febr. lezing Dr P. GLAZEMA, „Spaanse
praehistorische rotstekeningen”.

VAN DE PENNINGMEESTER

Er wordt nogmaals nadrukkelijk de aandacht op gevestigd, dat de contributie per 1 januari 1956 met f 1,— is verhoogd (zie „Westerheem” IV, 7-9!).

De leden wordt vriendelijk verzocht hun contributie over 1956 (te weten f 6,— voor het lidmaatschap der A.W.W.N., vermeerderd met f 1,— voor de leden van een Werkgroep) vóór 15 april 1956 over te maken op postgirorekening 577808 van de penningmeester der A.W.W.N. te Haarlem. Na 15 april a.s. zal over de alsdan nog verschuldigde gelden per kwitantie worden beschikt onder verhoging van f 0,50 incassokosten.

De leden die voor 1956 reeds het oude contributiebedrag betaalden, dienen dit alsnog met f 1,— aan te vullen.

WESTERHEEM-FONDS

Bijdragen in dit fonds, waarvan de gelden zijn bestemd voor incidentele uitbreiding van ons blad, alsmede ter bestrijding van de hoge kosten van eventueel noodzakelijke clichés, kunnen worden overgemaakt op giro-nr. 591170, t.n.v. Mevrouw E. T. VERHAGEN-PETTINGA, te Leiden.

Gaarne willen wij het „Westerheem-fonds” dit jaar extra in Uw warme belangstelling aanbevelen, met het oog op de plannen tot de uitgave van een lustrumnummer van „Westerheem”, waarvan de verwezenlijking slechts door een welvoorzien „Westerheem-fonds” mogelijk kan worden gemaakt.

10^e verantwoording: J. D. v. D. W. te Amsterdam f 15,—; S. C. H. L. te Rijnsburg f 10,—; J. D. v. D. W. te Amsterdam f 15,—; „Bijdrage van Redactieleden voor „Westerheem”-lustrum 1951-'56” f 25,50.

RADIO-LEZINGEN R.V.U.

Op de dinsdagen 27 maart, 3 en 10 april, des avonds van 6.30—7.00 uur, zal Dr. P. GLAZEMA voor de R.V.U. spreken over: „Prehistorische rotstekeningen in Spanje”.

INHOUD

Voorwoord	blz. 1
G. D. VAN DER HEIDE, Stenen bijlen en hamers uit de Wieringermeer	„ 2
Dr W. J. DE BOONE, Opdelvingen bij Wijk bij Duurstede in 1880	„ 7
Ir W. H. KAM, Een vondst van bronstijdaardewerk in Zuid-Holland	„ 10
J. K. DE COCK, Een andere naam voor „De Westen” op Texel	„ 12
Vondsten- en opgravingsnieuws uit West-België	„ 13
Literatuurbespreking	„ 13
Korte berichten en mededelingen	„ 15

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Orgaan van de
 ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
 VOOR WESTELIJK NEDERLAND

REDACTIE: H. J. VERHAGEN, hoofdred., Dr W. J. DE BOONE,
 Dr H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN.

Redactie-adres: Morskade 12, Leiden.

Secretaris der A.W.W.N.: C. ROODENBURG, van Eeden-
 straat 9, Haarlem.

Contributie ad f 6,— te storten op girorekening 577808,
 t.n.v. de penningmeester der A.W.W.N. te Haarlem.

DE GROTE SCHADUW

„Het onderzoek mocht terecht werk aan de lopende band genoemd worden: geen ogenblik kon gepauzeerd worden, want voortdurend dreigde de komst van een dragline, welke het inderhaast schoongemaakte vlak weer kwam weggraven” —

„De omstandigheden, waaronder moest gewerkt worden, zal ik niet gemakkelijk vergeten: het was een wedstrijd met de snel naderende draglines. Tenslotte moesten deze aan één kant van het graf het zand wegscheppen, waarna de zware bak op enige centimeters boven mijn hoofd zwierde naar de vrachtwagens, die aan de andere kant van het graf stonden opgesteld. Een hoed die ik van een opzichter ontving, kon hoogstens voorkomen, dat het neervallende zand achter mijn kraag viel.....”

Het bovenstaande is geen opgeschroefde reportage, maar het laconieke verslag van een éénmans-onderzoek op de Lallenberg te Berghem (N.-Br.), verschenen in „Brabants Heem” VII (1955) no. 5.

Een pakkender illustratie van het voorwoord in ons vorig nummer is moeilijk denkbaar.

Rustig gaat men echter voort onaandoenlijk het archief van ons verleden te vernietigen en niet overal zijn, zoals op de Lallenberg, mannen als G. BEEEX aanwezig om op het laatste ogenblik nog korte uittreksels te maken uit de stukken die vernietigd worden! Wat gebeurt er te Noordwijkerhout...?

D. B.

HET BRITSE CULTUURMERK IN DE BRONSTIJD VAN BRABANT EN WESTELIJK NEDERLAND

door

W. GLASBERGEN
(Groningen)

De in een voorafgaand artikel (zie *Westerheem* V (1956), pp. 10—12) door ir. W. H. KAM beschreven en in dit nummer (pl. V en VI) afgebeelde vondst van Bronstijdaardewerk te 's-Gravenhage is voor de studie van de prehistorie van Westelijk Nederland van groot belang.

De ontdekking staat niet geheel op zichzelf. Reeds jaren geleden kwam mij een scherp in handen van dergelijk opvallend, met steengruis verschaald aardewerk, welke van dezelfde vindplaats, of uit de directe omgeving ervan afkomstig moet zijn. Enkele van de door de heer H. J. CALKOEN gepubliceerde scherven van Driehuis-Velsen (*Westerheem* II (1953), pp. 54—57) vertonen grote gelijkenis. Scherven van overeenkomstige ceramiek zijn verder ontdekt door de heer K. DEKKER (Alphen aan de Rijn) op het Langeveld bij Noordwijkerhout. Ook mr. H. K. DE RAAF (Heemstedé) zou van de laatste vindplaats scherven van met kwartsgruis verschaald vaatwerk hebben verzameld. Algemeen bekend zijn de randscherven van een grote pot uit Lisse (GLASBERGEN, 1954c, fig. 62) met een omlopende, opgelegde band (een zgn. stafband) onder de rand, en een versiering van nagel-indrukken tussen rand en stafband.

Wat is de betekenis van dit merkwaardig aardewerk, waarop de vondst te 's-Gravenhage weer eens de aandacht vestigt?

Het heeft geen zin hier de verschillende vroegere theorieën de revue te laten passeren. Iedere theorie had voorstanders en tegenstanders. Gemeen hadden ze vrijwel alle, dat een direct verband werd gelegd tussen het verschijnen van de met kwartsgruis gemagerde urnen — stukken aardewerk, gebezigd voor het bijzetten van gecremeerde menselijke beenderen — en de inval der Urnenveldenlieden in Nederland, tussen 1000 en 800 voor Chr. — waarschijnlijk niet ver van het jaar 800. In het kort kwam het neer op het volgende:

Een oppervlakkige typologische gelijkenis tussen de Engelse Deverel-Rimbury-urnen en de continentale urnen met stafband leidde in de dertiger jaren tot het aannemen van directe culturele en etnische betrekkingen tussen Engeland en het Continent in het allerlaatst van de Bronstijd en in de Vroege IJzertijd, zegge omstreeks 800 voor Chr. De aard van die relaties, in het bijzonder de kwestie omtrent de oorsprong van de Deverel-Rimbury-cultuur, gaf aanleiding tot uiteenlopende theorieën. Aan de ene kant werd gedacht aan een invasie uit het Rijnmondingsgebied naar Engeland, in verband met de vroege Urnenveldeninvalen. Hierdoor zou de Urnenveldencultuur naar Engeland zijn gekomen. Anderen geloofden aan een lokale ontwikkeling in Engeland, met een uitstraling naar het Continent. Bij dit alles speelde de stafband een grote rol. Aan stafbanden alléén werd in vele gevallen te veel waarde gehecht, zonder rekening te houden met de

overige kenmerken. Aardewerk met versiering van plastische banden onder de rand blijkt echter in zeer verschillende tijden en op ver uiteenliggende plaatsen op te treden. De stafband op zichzelf bleek geen doorslaggevend kenmerk! (GLASBERGEN, 1954c, pp. 89-137, 168-170 en 198-201.)

Het ontbreken van dateerbare geassocieerde vondsten gaf een lang leven aan het door de meeste auteurs aangenomen verband met de Urnenveldenbeweging van het laatst van de Bronstijd en de Vroege IJzertijd. Aan de functie van een stuk aardewerk als urn — als „container” van gecremeerde menselijke beenderen — werd beslissende waarde toegekend, waarbij men meende, dat dit gebruik van aardewerk in tijden vóór de Urnenveldeninvallen (800 v. Chr.) op het Continent onbekend zou zijn geweest. Lange tijd heeft men ten onzent gesproken van *Deverelurnen*, en deze chronologisch omstreeks 800 voor Chr. geplaatst (zie b.v. Westerheem II (1953), p. 37).

De betekenis van dit merkwaardige, sterk met steengruis verschaalde aardewerk is tenslotte duidelijk geworden door de opgraving van tumulus 1^B van de grafheuvelnecropool tussen de gehuchten Toterfout en Halve Mijl, Gem. Veldhoven (N.-Br.): een kostbaar document voor de studie van de Nederlandse Bronstijd. Tal van fundamentele gegevens — datering, samenhang en opeenvolging der urnengroepen, samenhang met uitheems grafheuveltype — berusten op het onderzoek van deze éne tumulus. Zo weten wij thans, dat de Britse en Nederlandse urnen wel loten van dezelfde stam zijn, maar dat de relatie van de een tot de ander niet die is van ouder tot kind. Anders gezegd: van een invasie van het Rijnmondingsgebied naar Engeland, dan wel omgekeerd, in de tijd omstreeks 800 voor Chr., kan geen sprake zijn geweest. Reeds lang daarvóór, in de Midden-Bronstijd, omstreeks 1200 voor Chr., moeten groepen uit Engeland zijn overgestoken, en zich hebben neergezet op de kusten van Noord-Frankrijk, België en Nederland. Meer zou men natuurlijk gaarne weten over de tussen moederland en kolonisten onderhouden betrekkingen, doch daaromtrent valt momenteel niet veel te zeggen.

De naam Deverelurnen voor een bepaalde aardewerkgroep in Nederland dient zo spoedig mogelijk te worden vergeten! De Engelse Deverelcultuur dateert immers uit een veel latere periode (circa 800 voor Chr.) dan de *Hilversumurnen* van circa 1200 voor Chr., die direct samenhangen met de „Overhanging Rim”-urnen van de Engelse Midden-Bronstijd. De in Nederland lokaal daaruit ontwikkelde *Drakensteinurnen* staan in een zelfde soort relatie tot de Engelse Deverelurnen als de huidige Nederlanders tot de Zuidafrikaners. Een verwantschap tussen beide volken springt onmiddellijk in het oog. Ook hier gaat het echter om lokale ontwikkelingen, die ergens in het verleden direct samenhangen. Een invasie van Nederland naar Zuid-Afrika, ofwel omgekeerd, in het midden van de 20e eeuw, zal men er later hopelijk niet uit pogen af te leiden!

Lang bekende urnen van onzekere ouderdom.

Het ontbreken van versiering, de uiterlijke grofheid — vooral de verschraling met kwartsgruis — werden tot voor kort beschouwd als de enige karakteristieke trekken van het aardewerk uit de Bronstijd. Dit is begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat een der belangrijkste categorieën uit deze periode, wél met versiering, door gebrek aan daterende gegevens abusievelijk door de meeste onderzoekers werd gerekend tot de Vroege IJzertijd, op zijn vroegst tot het einde van de Bronstijd.

Uit verschillende streken van ons land is sedert lang een aardewerksoort bekend, die direct opvalt door zijn zeer bijzondere makelij. Op het eerste gezicht is deze ruw en hoogst primitief. De potten zijn, als vrijwel alle soorten van prehistorisch aardewerk, geheel uit de hand gevormd, zonder de hulp van het pottenbakkerswiel. De klei is rijkelijk verschaald met steentjes en stukjes vergruisd aardewerk, soms ter grootte van meer dan een centimeter. De wanddikte bedraagt als regel 1 à 2 cm. Het zeer oneffen wandoppervlak, soms met een sliblaag overtrokken, vertoont talloze krimpscheuren. Ook tekenen zich op de buitenwand vaak de vegen af van een houtje of doekje, waarmee het oppervlak of de sliblaag werd gladgestreken. Bakken in een open vuur gaf de buitenwand van de pot sterk variërende kleuren, van dieprood, bruin of oranje tot roze, okergeel, grijsgeel, grijs en zwart. De binnenwand is meestal grijs tot zwart van kleur. Op breuk is de kern van de dikke wand gewoonlijk diepzwart. Nabij de bodem vertonen de dikwandige potten een uitzakking, en niet zelden zijn zij wat wankel — er zijn er, die nauwelijks kunnen staan. Ongetwijfeld had het uitzakken van de benedenwand plaats tijdens het drogen van de juist uit natte kleiringen opgebouwde potten, vóór zij werden gebakken.

De vormrijkdom van dit aardewerk is niet groot. Algemeen zijn grote afgeknot-peervormige potten, daarnaast komen min of meer emmervormige exemplaren voor en enkele dubbelconische potten met duidelijke wandknik. De bodem — vooral van de afgeknotte peervorm — is meestal licht uitgeknepen, waardoor de voet duidelijk is geaccentueerd. De bodems zijn dik, van anderen vlak, terwijl de binnenkant komvormig uitgehold kan zijn — een van de gewone trekken van Bronstijdaardewerk.

Zeer karakteristiek is naast de grove makelijk de versiering door middel van een uitgeknepen of opgelegde stafband, welke niet ver onder de rand is aangebracht. Deze plastische kleiband is als regel versierd met vingertop- of nagelindrucken — onversierde banden zijn betrekkelijk zeldzaam. Beiderzijds kan de stafband begeleid worden door ondiepe geulen, ontstaan bij het met de vingers uitknijpen van de lage richel. In enkele zeldzame gevallen bezit de urn twee dergelijke banden. Anderzijds komt het ook voor, dat een reeks vingertop- of nagelindrucksels optreedt zonder stafband. Zeer zeldzaam zijn horizontale of verticale knobbeloren of handvatsels. Karakteristiek zijn verder dan nog de randprofielen (pl. VII, A-F). Deze vertonen een duidelijke ontwikkeling. Het vroegst zijn naar binnen afgeschuinde randen, soms iets concaaf, met scherp uitgedrukte kanten, en boven op de kant schuin staande nagelindrucken. (type A). Algemeen zijn eenvoudige, naar binnen afgeschuinde randen (type B). Dan zijn

er tamelijk vlak afgestreken randen, met geringe afschuining naar binnen, en scherpe kanten (type C), of afgeronde randen (D), half rond op doorsnede (E), of in profiel zich voor- doende als een stompe punt (F). Deze typologische opeen- volging blijkt van waarde voor een ruwe tijdsbepaling.

Hoewel nu deze grote, hoge potten een broos en beschuit- achtig voorkomen hebben, is het merendeel ervan heel wat minder breekbaar dan gemeenlijk wel wordt aangenomen. Door hun grootte werden de potten in de grond echter gemakkelĳk in elkaar gedrukt. De wijze van begraven, meestal als ná-bijzettingen in grafheuvels in ondiepe kuiltes juist onder het maaiveld, leidde er toe, dat wortels van bomen en planten vrij spel hadden en grote schade aanrichtten. Slechte restauratie — met afzichtelijke aanvullingen in gekleurde gips — verleenden de potten in de museumvitrines een armelĳk en treurig voorkomen. In ongeschonden staat imponeert echter af en toe een dergelijke pot juist door zijn stoere, monumen- tale vorm en door zijn warme kleurengadaties.

Vrijwel steeds bevatten de potten gecremeerde menselijke beenderen. Zij zijn dus *urnen* in de ware zin van het woord. Houtskoolachtige aankorstingen onder binnen- en buitenrand wijzen er echter op, dat een deel dezer urnen oorspronkelĳk dienst deed als kookpotten, wellicht ook als voorraadpotten, alvorens tot urn te worden bestemd.

Tussen de crematieresten worden slechts zelden bijgiften aangetroffen. Een enkele maal een bijpotje, op de brandstapel meeverbrande benen spelden, eenmaal een polijststeen voor pijlschachten en eenmaal een beschadigde bronzen speld van uitzonderlĳk voorkomen. Het gemis aan direct dateerbare bij- giften heeft lang een juiste datering dezer urnen in de weg gestaan.

De Hilversumurnen: aardewerk van Britse immigranten.

Bij een klein aantal der boven beschreven urnen — die dan nog meestentĳds slechts in fragmenten bewaard zijn — is de zone tussen rand en stafband versierd met touwindrukken. Deze ornamentatie bestaat soms uit een twee- of drievoudige zigzagband, waardoor de „kraag” van de pot in driehoeken wordt verdeeld. Soms vormen elkaar schuin snijdende, paral- lele koordlijnen een traliepatroon. Ook op de bovenrand en tegen de binnenrand bevinden zich dan omlopende koord- lijnen. Reeds in 1844 werd een fragment van een pot met deze versiering uit Baarle-Nassau gepubliceerd, en in 1899 verwierf het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden fragmen- ten van een prachtig exemplaar uit Hilversum (pl. VII). Op grond van randprofiel, vorm en merkwaardige versiering staan deze *Hilversumurnen* ongetwijfeld aan het begin van

de ontwikkeling, waarvan de beschreven eenvoudige urnen met stafband voortzetting en eindfase zijn.

Bij de Hilversumurnen is de relatie tot bepaalde aardewerk-groepen uit *Groot-Brittannië* onmiskenbaar. De urnen met overhangende rand — de zgn. „Overhanging Rim Urns” —, welke dateren uit de Bronstijd, zijn direct vergelijkbaar. Ook de naar binnen afgeschuinde randen der urnen wijzen direct in de richting van Groot-Brittannië. Lang werd echter de urn van Hilversum beschouwd als een uitzonderlijk, op zichzelf staand stuk. Zelfs werd hij eens aangevoerd als een bewijs dat aardewerk in de prehistorische tijden af en toe over grote afstanden werd verhandeld! Met de datering wist men aanvankelijk geen raad. De urn van Baarle-Nassau, hoewel gepubliceerd met afbeelding, werd tot 1953 niet opgemerkt. In *Westerheem II* (1953), p. 38 wordt de urn van Hilversum nog aangeduid als voorbeeld van „een ander soort bronstijdaardewerk, enig voor Nederland”! Hilversumurnen zijn in Nederland weliswaar nog steeds betrekkelijk zeldzaam. Het aantal vastgestelde exemplaren ligt thans echter boven de 20. Zij vertegenwoordigen het hoofdmoment in de prehistorische betrekkingen tussen Groot-Brittannië en het Continent.

Op geregelde betrekkingen met Groot-Brittannië in de Bronstijd wijzen reeds vele geïmporteerde bronzen voorwerpen. Bekend is de grote bronsdepotvondst van Voorhout. Bronzen speerpunten met oogjes aan de basis van het blad zijn ongetwijfeld ook importstukken van over zee. Als vaststaand kan worden aangenomen, dat de tinnen kralen uit het beroemde snoer van Exloo, in Drenthe, afkomstig zijn van Cornwall of van de Scilly-eilanden. En niemand twijfelt eraan, dat de Egyptische kralen van blauwe faïence in dat kralensnoer, te dateren omstreeks 1350 voor Chr., Nederland hebben bereikt via de Wessex-cultuur.

In Engeland is een migratie merkbaar na het hoogtepunt van de rijke Wessex-cultuur van de Vroege Bronstijd. Deze volksbeweging kan worden gevolgd aan de hand van de „*Overhanging Rim Urns*”, urnen met brede, diep ondersneden kraag. Op die kraag treft men een decoratie aan, welke direct verwant is aan die op de Hilversumurnen. De urnen met overhangende kraag stammen af van de zgn. „*Food Vessels*” uit de Vroege Bronstijd en zouden niet anders zijn dan een vergrote en gespecialiseerde versie daarvan. De typologische ontwikkeling biedt ook hier een ruwe dateringsmogelijkheid. Aan het begin van deze evolutie waren gesegmenteerde faïencekralen uit Egypte — zoals in Exloo gevonden — in Wessex nog algemeen. In Engeland komen de urnen in kwestie voor in verschillende grafheuveltjes als primaire, meer nog als secundaire bijzettingen. In het beroemde grafmonument van Bleasdale (Lancashire) werden in het centrum

twee bijzettingen in gekraagde urnen ontdekt, omringd door een krans van 11 zware, wijd gestelde eiken palen — nog deels bewaard door veenovergroeiing van de vindplaats! Het monument werd omgeven door een ringsloot met een toegang aan de oostkant, die geflankeerd werd door palen. Als regel zijn bijzettingen in gekraagde urnen in Engeland zonder verdere bijgiften. Dit kan samenhangen met de geestelijke achtergrond van de lijkverbranding en behoeft op zichzelf nog geen teken van materiële armoede te zijn! Dit „Urn Folk” verspreidde zich over grote delen van Groot-Brittannië en Ierland, en deze expansieve groep volgde ook de handelswegen van het Late Neolithicum en de Vroege Bronstijd. Op de kusten van Noord-Frankrijk, België en Nederland vinden wij hun sporen. Zelfs tot op de eilanden langs de westkust van Sleeswijk-Holstein (Amrum en Sylt) is hun invloed merkbaar.

(wordt vervolgd)

L i t e r a t u u r

- GLASBERGEN, W. (1954a). Barrow Excavations in the Eight Beattitudes. The Bronze Age cemetery between Toterfout & Halve Mijl, North Brabant. I The Excavations — II The Implications — Groningen 1954, diss.
- (1954b). Barrow Excavations etc. I The Excavations. — Palaeohistoria II, pp. 1-134, pls. I-XXII, figs. 1-44.
- (1954c). Barrow Excavations etc. II The Implications. — Palaeohistoria III, pp. 1-204, figs. 45-76.
(Hierin wordt ook alle desbetreffende literatuur aangegeven, alsmede inventarisnummers enz. enz.)
- FELIX, P. (1945). Das zweite Jahrtausend vor der Zeitrechnung in den Niederlanden. Studien zur niederländischen Bronzezeit. (diss. Rostock) — Ongepubliceerd. (Typoscript in Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en in Biologisch-Archaeologisch Instituut te Groningen.)

COHORS IX BATAVORUM

In 1952 werd te Straubing aan de Donau (Beieren) een zg. militair diploma gevonden uit de Romeinse tijd, waarin aan oudgedienden van het leger het Romeinse burgerrecht werd geschonken met het recht een volgens Romeinse begrippen geldig huwelijk te sluiten of, als de soldaat al gehuwd was, met de erkenning van de rechtsgeldigheid van die verbintenis, „onder voorbehoud dat één man één vrouw huwt”, zoals er met typisch Romeinse zin voor orde, regelmaat en duidelijkheid bij wordt gezegd. Onder de genoemde troepenafdelingen komt ook de cohors IX Batavorum voor,

die in de provincie Raetia lag in het jaar dat keizer Antoninus Pius voor de twintigste maal de tribunicische waardigheid bekleedde, zoals in het diploma staat, d.i. in het jaar tussen 9 december 156 en 10 december 157. Een jaar tevoren was te Regensburg een dergelijk, maar veel minder goed bewaard gebleven diploma gevonden, waarin ook de cohors IX Bataavorum (milliaria) genoemd wordt. Dit laatste stuk is niet nauwkeurig gedateerd, men kan slechts zeggen, dat het uitgegeven moet zijn in de periode tussen 150 en 179.

Soortgelijke diplomata zijn opgenomen in *BIJVANCK'S Excerpta Romana II* (1935), nos 1096, 1097, 1908. Een uitvoerig bericht over de vondsten van Straubing en Regensburg bevindt zich in „Germania” 30 (1952), Heft 3/4, p. 338 e.v.

W. J. DE BOONE.

VONDSTEN- EN OPGRAVINGSALLERLEI

OOSTWOUDE (N.-H.) Grafheuvels aldaar worden afgegraven door de R.O.B. Het onderzoek staat onder de leiding van Professor dr. A. E. VAN GIFFEN.

Eigen inform.

SCHOORLDAM (N.-H.) In de Rietgrebepolder is een gesloten vondst van „Fries-Bataafse” scherven, netverzwaringen, stukken huttenleem en houtskool tevoorschijn gekomen. Een gedetailleerd bericht hierover zal binnenkort in dit blad verschijnen.

Meded. A. SCHERMER, Schoorl

UTRECHT (U.). In de koorgang naast de Dom wordt door de R.O.B. een opgraving verricht. Men schijnt hier sporen van de houten fundering van de eerste periode van het Romeinse castellum te hebben gevonden.

Eigen inform.

HAAMSTEDEN (Zld.). Sporen van een nederzetting uit de eerste eeuwen onzer jaartelling kwamen aan het licht bij een onderzoek op het terrein „De Brabers”.

Meded. R.O.B., in Nieuws-Bull. K.N.O.B.

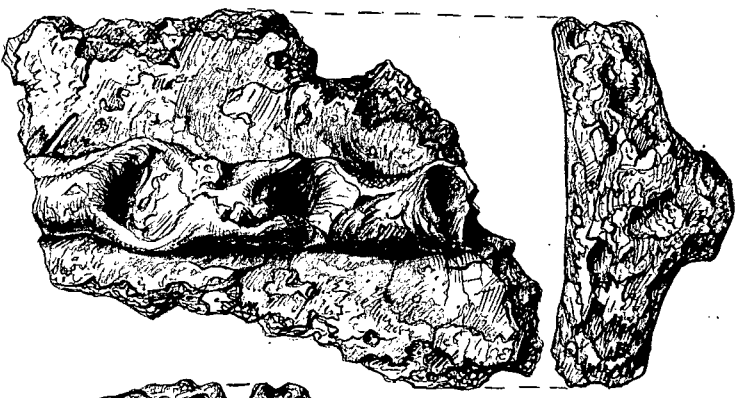
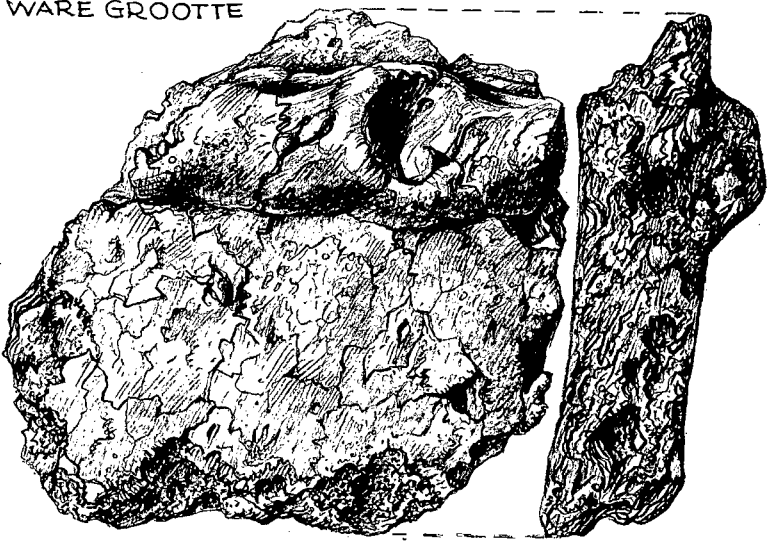
HOOGELANDE (Zld.). Een door de ruilverkaveling van Walcheren met verdwijnen bedreigde vliedberg werd onderzocht. Het was een regelmatig opgehoogd terpje, daterend uit begin 10e eeuw. In de laatste fase van een ringgracht voorzien en bekroond met een bakstenen bouwsel, een toren of ander verdedigbaar gebouw.

Meded. R.O.B., in Nieuws-Bull. K.N.O.B.

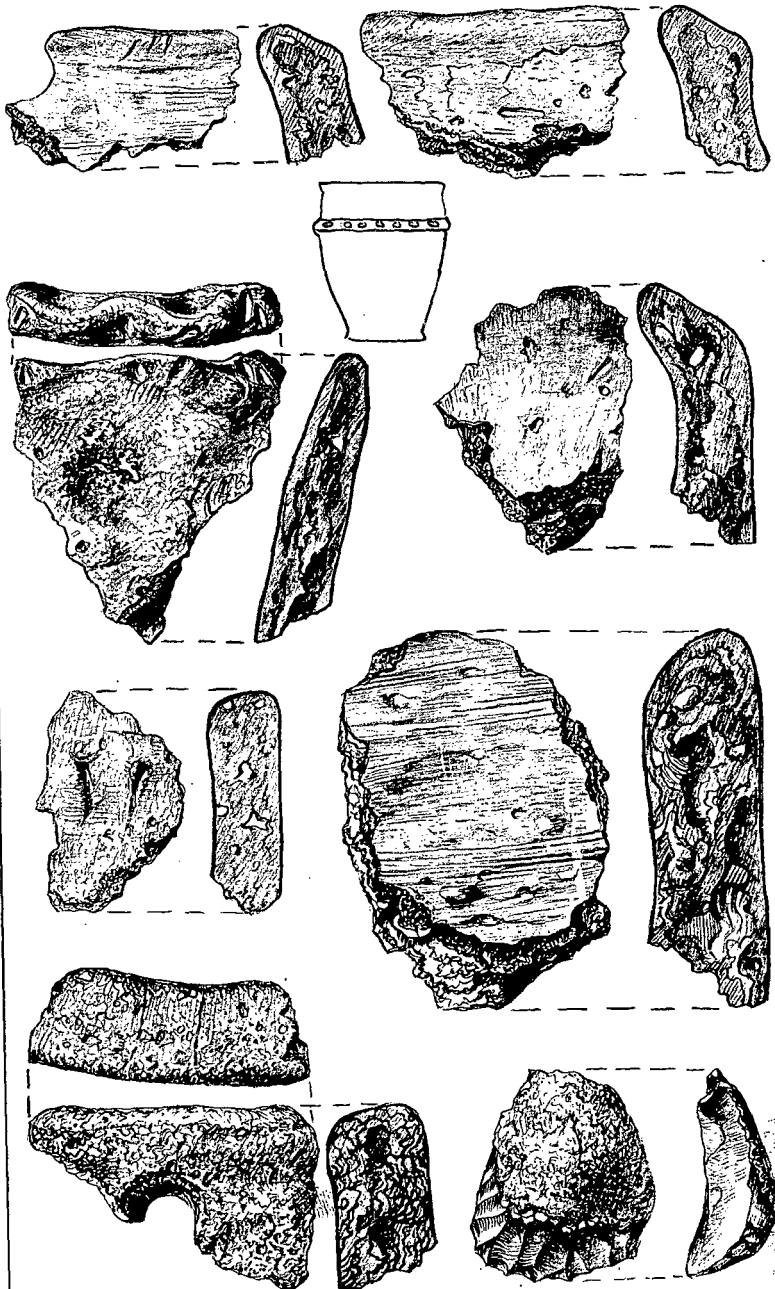
KERKWERVE (Zld.). Bij Domburg zijn overblijfselen gevonden van de ongeveer in 1225 gestichte Johanniter Commanderie „St. Jan ten Heere”.

Meded. R.O.B., in Nieuws-Bull. K.N.O.B.

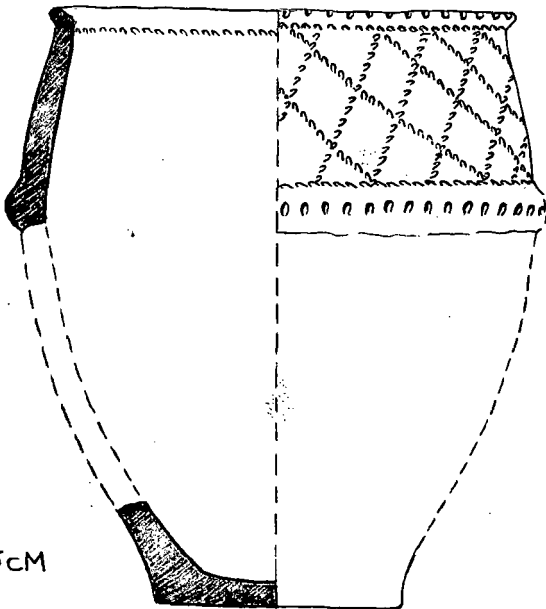
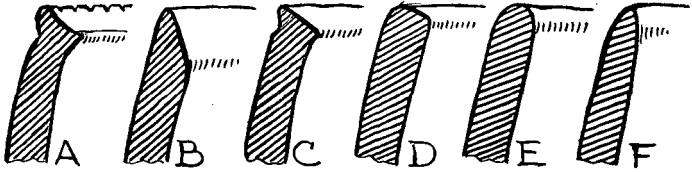
WARE GROOTTE

PLAAT VI

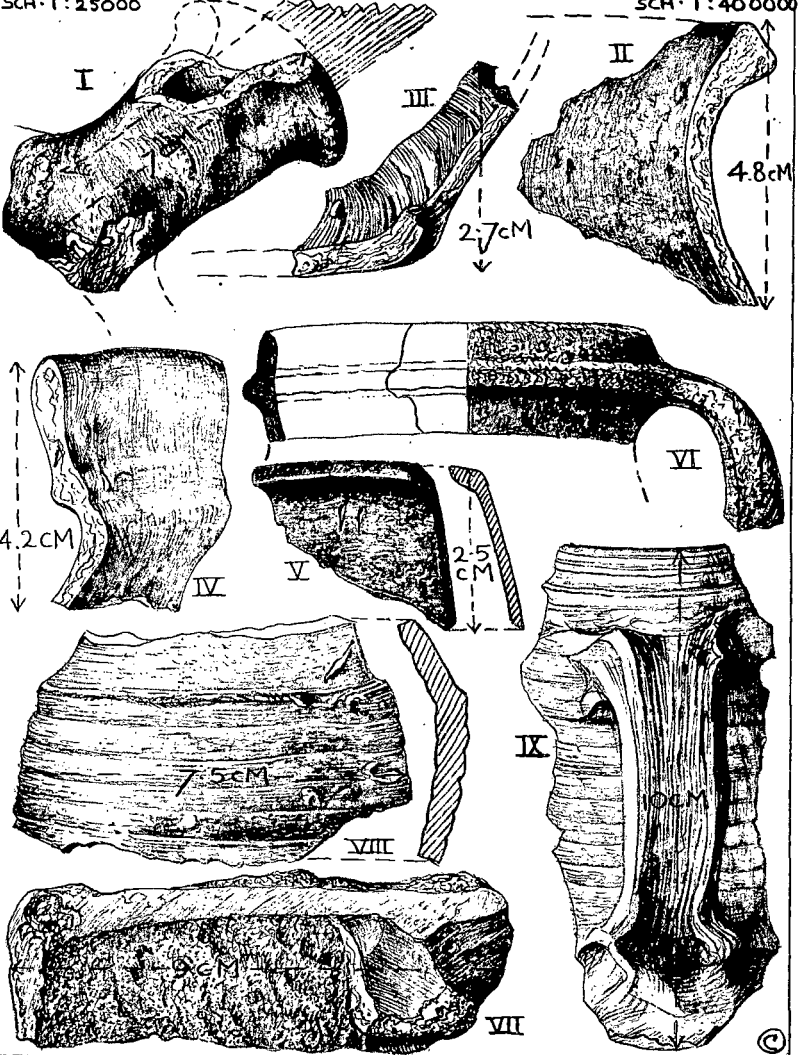
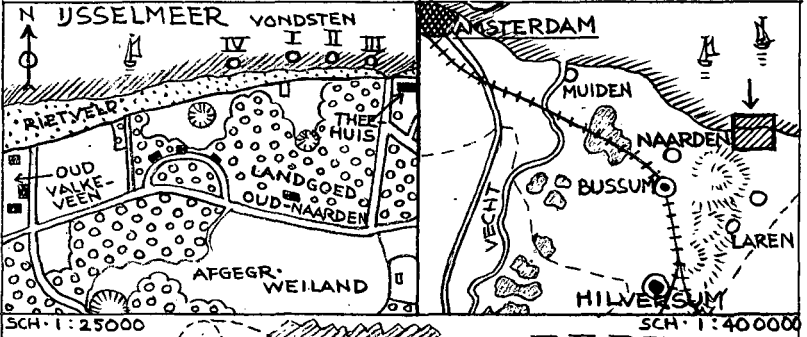

WARE GROOTTE

5cm

PLAAT VIII

ENIGE MIDDELEEUWSE PUTTEN BIJ OUD NAARDEN

door

J. A. BAKKER
(Bussum)

Onmiddellijk ten westen van de theetuin „Oud-Naarden”, aan de IJsselmeerkust tussen Huizen en Naarden, bevinden zich in zee enkele middeleeuwse putten, vervaardigd van eikehout. Volgens de bronnen heeft ongeveer hier Oud Naarden, d.i. de plaats welke voorafging aan het tegenwoordige Naarden, gelegen en ook een later gesticht Regulierenklooster, dat ons nader bekend is geworden uit gegevens uit het zg. „koptiendenarchief”, die door PERK (1866) en DE VRANKRIJKER (1947) gepubliceerd werden.

Over de historie van Oud Naarden werd reeds uitvoerig bericht door HORTENSIVS († 1574), PERK (1866), ENKLAAR (1939), RUST (1943, 1944), DE VRANKRIJKER (1947) en FOKKENS (1947), zodat ik hier met een zeer summier uittreksel wil volstaan. Wanneer de stad — of het hieraan voorafgegane dorp — werd gesticht, is niet bekend, maar men vermoedt, dat dit in de vroege Middeleeuwen geschiedde. Tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten werd het stadje, een steunpunt van de Graven van Holland, door de Bisschop van Utrecht in 1350 verwoest. In verband met de sterke kustafslag werd Naarden daarna enkele kilometers westelijker en meer landinwaarts, op zijn huidige plaats herbouwd. Toch schijnt er bij Oud Naarden nog enige bewoning te zijn gebleven, want in 1382 heeft men hier een kerk willen bouwen. Wanneer het Regulierenklooster gesticht is, weten wij evenmin. HORTENSIVS zegt: „zeventig jaren, gelijk ik verneem, na het verwoesten der stad”, wat dus ongeveer in 1420 zou zijn geweest. De Regulieren werden langzamerhand zeer welvarend, ondanks het feit, dat het convent eens door brand werd geteisterd. Bij de Hervorming ging het kloosterbezit over aan de stad Naarden. De kerk is in ca. 1590 afgebroken; de voormalige kloosterboerderij werd in 1640 geveild. In het midden van de 18de eeuw werd deze hofstede landinwaarts verplaatst (DE VRANKRIJKER, 1947).

Welke resten van deze bewoningen heeft men nu in de loop der jaren teruggevonden?

In HORTENSIVS' tijd zag men bij zuiderstormen, wanneer het strand grotendeels droog lag, zeer ver uit de kust ijzeren hekken („kerckroosters”) van het kerkhof. Ook groef men daar doodsbeenderen op. In 1640 trachtte een schipper tevergeefs deze hekken los te trekken; men zag ze nog in de 18de eeuw. Toen trof men ook nauwe straten aan. In 1856 vonden

twee inwoners van Naarden deze straten terug. Voorts troffen zij ernaastgelegen putten van eikehout aan, waarin zich „slechts” scherven van aardewerk, stenen en dik, groen glas bevonden. De toen eveneens gevonden tufstenen leuwekop en de steen met de daarin uitgehouwen miskelk (grafsteen van een priester?) moeten nog in het bezit zijn van de familie DUDOK VAN HEEL.

De Heer W. J. RUST, oud-conservator van het Museum voor het Gooi, kent de putten reeds sinds ongeveer 1916, en heeft er verscheiden malen in gegraven. Zij bleken niet diep te zijn; onderin bevond zich een laag sintels. Het strand, dat vóór de afsluiting van de Zuiderzee nog onbegroeid was, lag na een flinke storm (bv. 1926) vol scherven, die uit de steile oever waren losgewerkt. Na zo'n storm vond men ook veel middeleeuwse muntjes, waaronder zeer zeldzame, en fragmenten van koperen boekbeslag, o.a. met de beeltenis van St. Catherina (afb. bij DE VRANKRIJKER, 1947). Het schijnt, dat verscheiden inwoners van Huizen toen munten en scherven verzameld hebben.

De vondsten van de Heer RUST vormen thans een mooie collectie in het Museum voor het Gooi. Afgezien van enige scherven uit de IJzertijd omvat deze verzameling, in chronologische volgorde: enkele muntjes van Floris V, een spinschijfje, kannen van roodgesinterd steenwerk, Siegburgs steenwerk, een kan met twee oren (diameter hals \pm 4 cm), 15de-eeuwse muntjes van de stad Utrecht, 15de-eeuwse kannen met brede, uitgeknepen voet, dikwandige kogelpotscherven met teruggeslagen rand en bolle bodem (opvallend zijn met de vinger getrokken S-vormige strepen over hals en buik), scherven van grijsblauwe kannen met platte bodem en drie uitgeknepen voetjes, 16de-eeuws groen glas, 16de-eeuws steenwerk met ingestempeld mannekopje, aardewerk met egaal groen glazuur, koperen boekbeslag en ijzerslakken uit een put.¹⁾

Voor al in de winters van '51 en '52 heb ook ik verscheiden malen in de putten gegraven. Als gevolg van de begroeiing waren er nog slechts drie terug te vinden (pl. VIII, kaartje). Het onderzoek is na de afsluiting van de Zuiderzee alleen

¹⁾ Vroeger bezat het Goois museum een grote collectie middeleeuwse munten, die door de Heer RUST na een storm waren verzameld op het strand van Oud Naarden. Waarschijnlijk betrof het hier een depotvondst. Daaronder bevond zich een „Angelsaksische sceatta” en „denariën van Floris III en Floris V” (RUST, 1944). Bij een der verhuizingen van de museumcollecties tijdens de oorlog zijn deze munten gestolen. Het museum bezat hiervan helaas nog geen inventarislijst, zoals mij bleek bij mijn informaties in het museum. — Voor de hulp, welke ik daarbij van hem mocht ontvangen, wil ik Drs P. VAN VELZEN, directeur van het Museum voor het Gooi en omstreken, hier gaarne nogmaals bedanken.

nog mogelijk bij een langdurige zuiderstorm, wanneer een strook land van meer dan een kilometer breedte droog valt. Doordat de putwanden grote gapingen vertonen, tengevolge waarvan alle plassen in de omgeving de neiging hebben in de uitgegraven put leeg te stromen, was mijn „graven” meer „hozen”. Ik kon dan ook niet dieper komen dan hoogstens 75 cm. De belangrijkste van mijn vondsten wil ik hieronder bespreken²⁾. De putten worden behandeld in volgorde van ligging, van oost naar west.

Put III. Deze was slechts kenbaar aan boven de grond uitstekende stomp eikehout. Dit verklaart misschien het betrekkelijk grote aantal vondsten. Het door mij uitgegraven deel zat vol veldkeien en stukken baksteen, met daartussen de vondsten. De eikehouten putwand was ca. 20 cm dik; op ongeveer 50 cm diepte (veel dieper kon ik niet komen) werden de duigen van een ton zichtbaar. Tussen de kieren in de wand zaten resten van mest.

Aan bouwmaterialen vond ik fragmenten van onverweerde klooster-moppen ($28\frac{1}{2} \times 14 \times 8$ cm) zonder sporen van mortel, alsmede stukken van daktegels ($1\frac{1}{2}$ cm dik, ca. 14 cm breed, lengte onbekend). Aan een der smalle zijden van de laatste bevindt zich een „neusje”, zoals bij onze moderne dakpannen. Doorboringen om ze vast te spijkeren ontbreken. Enkele stukken vertonen glazuurspatten (pl. VIII, VII).

Van de beenderen waren determineerbaar: een rechter hoornpit van het korthoornig rund (*Bos longifrons* Owen), het achterste gedeelte van de onderkaak van een kalf, een heupkom van een rund.

De ceramiek bestond in hoofdzaak uit blauwgrijs aardewerk (pl. VIII, I, II en III). Enkele stukken daarvan waren volgens Dr. MODDERMAN 13de-eeuws, de meeste 14de-eeuws. Rood aardewerk werd slechts in zeer kleine stukjes, met en zonder glazuur, gevonden. Steenwerk was talrijker: een uitgeknepen voet, enige buikfragmenten en een oor van jacobakannetjes, drie stukjes lichtbruingrijs steenwerk met gele tot paarsbruine korrels; datering XIV A). Voorts nog drie fragmenten van aan de buitenzijde blinkend geglaazuurd steenwerk. Het eerste (pl. VIII, VIII), van binnen dof moccakleurig, op de breuk grijs, van buiten grijs met bruinige verkleuringen, is een met zoutglazuur overdekt buikfragment van een kan; dat. XVI. Het tweede is evenals het vorige van buiten grijs met bruine vlekken en met zoutglazuur bedekt, maar van binnen is het grijs van kleur. Het derde stuk is van binnen grijswit en van buiten kastanjebruin gekleurd; dat. XVII-XIX. Merkwaardig zijn verder nog een randscherfje van een bronzen pot (pl. VIII, V) en een ijzerslak. Put III bevatte dus geen Pingsdorf-aardewerk, terwijl rood aardewerk betrekkelijk zeldzaam was.

Put II. Deze is van planken gemaakt. Tijdens een storm in '53 is hij weer onder het zand verdwenen. Bij één keer graven vond ik: een stuk leer, een middenvoetsbeen en het rechter schouderblad van een klein varken, een scherfje van een jacobakan en een randfragment met glazuurspat van een op de draaischijf vervaardigde kan met tuit van rood aardewerk (pl. VIII, IV), diam. hals ca. 9 cm; dat. XV. Verder nog een randfragment (de rand dakvormig geprofileerd) met boven-

²⁾ De Heer P. J. VAN DER FEEN, conservator van het Zoölogisch Museum te Amsterdam, determineerde voor mij de beenderen, Dr P. J. R. MODDERMAN, conservator bij de R.O.B. te Amersfoort, de scherven. Beide Heren zeg ik daarvoor op deze plaats nogmaals hartelijk dank.

De Heer W. J. RUST ben ik zeer erkentelijk voor zijn suggesties en voor het doorlezen van het manuscript.

kant oor van een kan van op de breuk grijsgekleurd, van buiten paarsachtig-rood gesinterd en met kwartskorrels verschaald steenwerk (pl. VIII, VI), diam. hals ca. 7 cm; dat. XIII A. In het Goois museum bevinden zich uit Oud Naarden enkele scherven van het zelfde baksel. Ook bij de opgraving van 12-13de-eeuwse boerderij op de Lange Heul in 1938 kwam een dergelijke — echter zwartgekleurde — scherf te voorschijn.

Put. I. Hierin vond ik een halsfragment met oor van een jacobakan (pl. VIII, IX), een flauw gewelfd, aan één kant met groen glazuur bedekt fragment rood aardewerk, alsmede het rechter dijbeen van een vrij grote hond.

In de buurt van deze put ligt het strand als bezaaid met kloostermoppen ($23 \times 10 \times 4$ cm), niet te verwarren met de steentjes van de gesloopte Amsterdamse poort te Naarden, die hier als kustbescherming zijn gestort (DRIJVER, 1932).

Put IV. Ten westen van put I bevindt zich een, door onbekenden ontdekte en uitgegraven, put van rode en enkele gele baksteentjes ($18\frac{1}{2} \times 9 \times 3$ cm). Tussen de uitgeworpen bagger vond ik een stukje lood van een glas-in-loodraam, vensterglas, spijkers, pijpestelen enz. Merkwaardig zijn enkele middeleeuwse scherfjes van grijsblauw aardewerk, en Sieburgs steenwerk. Hierbij was een randscherf van een „kan met geribbelde rand” van bruingrijs, korrelig steengoed, binnendiam. ca. 6 cm; dat. XII B. Deze laatste groep kan echter later met de inspoelende grond in de put gekomen zijn. Put IV behoort dus blijkbaar bij de hofstede „Oud Naarden”, die in het midden van de 17de eeuw landinwaarts verplaatst werd.

Bij vergelijking van de inhoud van de putten I, II en III blijkt deze grotendeels te stammen uit hetzelfde tijdvak, tussen het einde van de 13de en het begin van de 15de eeuw. Het is dus niet mogelijk alles vóór 1350 (verwoesting van de stad), of ná 1420 (stichting van het klooster) te dateren. Er is echter nóg iets. De eventuele resten van de stad moeten niet minder dan 800 m in zee liggen (in het midden der 19de eeuw 750 m (VAN DER AA, 1846), volgens de kadastraalkaarten is de kust sindsdien 50 m afgeslagen). Ons puttencomplex echter ligt ten hoogste ca. 100 m van de steile klifkust af!

De Heer RUST denkt nu aan de mogelijkheid, dat de monniken deze putten hebben gegraven, en sintels en scherven als waterfilter op de bodem hebben aangebracht. Dit zou verklaren, dat zich in de vroeg-15de-eeuwse putten ook oudere scherven bevonden. Opmerkelijk is in dit verband, dat een in 1386 gegraven waterput van het Muiderslot een waterfilter van kiezelstenen kreeg (RENAUD, 1954).

Een andere mogelijkheid is m.i., dat de monniken oude putten, voor zover zij die konden terugvinden, weer in gebruik namen. Deze putten kunnen, zoals boven reeds is geconcludeerd, niet bij de stad hebben behoord, maar eventueel wél bij boerderijen daarbuiten, die bij de verwoesting der stad gespaard bleven, of meteen daarna herbouwd werden. Dit is weliswaar in tegenspraak met HORTENSIUS, die doet voorkomen als zou het klooster in een onbewoonde streek zijn

ontstaan, maar deze mening is waarschijnlijk onjuist omdat, gelijk in de aanvang reeds werd gememoreerd, men hier al in 1382 een kerk wilde bouwen.

Voor de oplossing van dit probleem zal het nodig zijn, zoveel mogelijk materiaal van en over de stad Oud Naarden en het Regulierenklooster van die naam te verzamelen. Ik zou het daarom erg op prijs stellen indien ieder, die iets — hoe onbelangrijk het ook moge lijken — aan het Oud Naardense strand heeft gevonden, dit aan mij bericht, of er zelf iets over schrijft in dit blad. Al zijn, archeologisch en esthetisch bezien, laat-middeleeuwse scherven misschien niet bar interessant, voor de oplossing van de problemen rond Oud Naarden, en in ieder geval voor de uitbreiding van de schaarse gegevens over de stad en het klooster, zijn zij enorm belangrijk!

L i t e r a t u u r

- AA, A. J. VAN DER (1846). Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. — Gorinchem 1838-'51.
- DRIJVER, F. W. (1932). Naarden, Historie en Monumenten, I. — Hilversum.
- ENKLAAR, D. TH. (1939). Geschiedenis van Gooiland I. — Amsterdam.
- FOKKENS, F. L. (1947). (Artikel over Valkeveen en Oud Naarden) — *Natura* (org. Ned. Natuurhist. Ver.).
- HORTENSIVS, LAMBERTVS († 1754). De origine et interitu oppidi Nerdae Liber. Met vertaling en aantekeningen van prof. PEERLKAMP en nalezingen en bijvoegsels van A. PERK. — Werken uitgeg. d. h. Hist. Genootsch. gevest. te Utrecht, Nwe Reeks deel 5; Utrecht, 1866.
- PERK, ALB. (1859). Oud Naarden. — De Volksalmanak.
- RENAUD, J. G. N. (1954). De bouwgeschiedenis van het Muiderslot. — *Bull. Kon. Oudh. Bond*, 6e serie, jrg. 7 (5).
- RUST, W. J. (1943). Gooise dorpen. — *Heemschutserie*, nr. 26.
- RUST, W. J. (1944). Het Gooi in de vroege Middeleeuwen. — *Meded. v. h. Museum voor het Gooi en omstreken*.
- VRANKRIJKER, A. C. J. DE (1947). *Naerdincklant*. — Den Haag.

L I T E R A T U U R B E S P R E K I N G

- A. ROES, A propos d'une paire de fibules en forme d'aigles trouvées en Hollande.
(In: *Revue archéologique*, 6e Série, tome XLV (1955), pp. 34-41 (met 5 afbb.))

Uit het grote Franckische grafveld van Rhenen worden telkens enkele afzonderlijke vondsten bekend gemaakt, in afwachting van de volledige publicatie van het zeer omvangrijke materiaal. In het bovengenoemde artikel wordt één fibula gepubliceerd die de vorm heeft van een sterk gestyleerde adelaar, hoewel ze afwijkt van het meer gangbare soort. Het bovenste blad bestaat uit een vermoedelijk verguld bronzen plaatje bevestigd op een ijzeren onderlaag.

De bewuste speld is er een van een paar, samengevonden in hetzelfde graf; aan het andere, niet afgebeelde stuk kleefden nog resten

van kleding. Jammer genoeg heeft de Schrijfster niet een korte beschrijving gegeven van de vorm en overige inhoud van deze begrafenis. Op de ongetwijfeld interessante kwestie van de datering wordt evenmin ingegaan.

Volgens de litteratuur is het behandelde type niet specifiek Fransisch, maar eerder Gotisch; hoewel er ook andere aanwijzingen zijn voor een sterke Gotische invloed in de landen ten Noorden van de Rijn, wil de auteur uit het vinden van de fibel in het grafveld van Rhenen concluderen tot het Frankisch karakter. Een algemene beschouwing over de oostelijke afkomst van het adelaar- (of pauwen?-) motief besluit het artikel.

D. B.

J. E. A. TH. BOGAERS, De Gallo-Romeinse tempels te Elst in de Over-Betuwe.

Diss. Nijmegen 1955. Tevens deel I van de serie „Nederlandse Oudheden” van de Rijksd. v. h. Oudh. Bodemonderz. te Amersfoort. (Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 's-Gravenhage. Prijs f 20,—.)

Op 2 december jl. promoveerde te Nijmegen op bovenvermeld proefschrift dr. BOGAERS, wetenschappelijk ambtenaar bij de R.O.B. te Amersfoort.

Deze gedegen en uitstekend gedocumenteerde studie geeft ons voor het eerst het volledige verslag van de belangrijke en grootscheepse opgraving, die in de zomer van 1947 werd verricht in de ruïne van de (sindsdien gerestaureerde) Ned. Herv. Kerk te Elst. Voorlopige berichten waren reeds door de leider van het onderzoek, dr. P. GLAZEMA, gegeven en door prof. dr. E. H. TER KUILE was de bouwgeschiedenis van de kerk behandeld. De nu verschenen studie heeft in hoofdzaak betrekking op de resten van de twee Gallo-Romeinse tempels, die (na elkaar) daar gestaan hebben, lang voor de eerste Christelijke kerk. Van vele kerken beweert men, dat ze „op de fundamenten van een heidense tempel” gebouwd zijn. Maar de malen, dat dit aan overblijfselen werkelijk gedemonstreerd is, zijn zeldzaam. Ondanks enkele voorschriften van hoger hand heeft men er blijkbaar de voorkeur aan gegeven de nieuwe bedehuizen op vrije, niet door oud bijgeloof besmette plaatsen te vestigen. Dit geldt ook voor zuidelijke landen; zo zijn bv. de weinige tempels, die, zowel te Rome als te Athene, tot kerken zijn ingericht, pas zeer laat gekerstend. Eeuwen lang hebben ze soms als uitgebrande, dakloze ruïnes bestaan, bij toeval ontsnapt aan het gewone lot van buiten gebruik geraakte bouwsels, de afbraak: men had dan zoveel oud materiaal, dat men er eenvoudig niet aan toe kwam. In de meeste gevallen is eerst een algehele verwoesting vooraf gegaan, en dit is ook in Elst blijkbaar het geval. Immers de oudste kerk is duidelijk op en in het afbraakpuin van de tweede tempel gegrondvest.

Op grond van de vrij schaarse vondsten (in een tempel wordt niet gewoond, men heeft dus minder gebroken aardewerk en ook blijft dit niet zo gemakkelijk liggen op een goed onderhouden tempel-terrein) dateert B. de eerste tempel terecht omstreeks het midden van de eerste eeuw n. Chr., de tweede na de verwoesting van de eerste in de Batavenopstand, niet lang na 70. In de derde eeuw (260/270 of iets eerder) moet ook deze te gronde zijn gegaan. De oudste kerk kan niet vroeger dan de 7e eeuw, waarschijnlijk niet voor 726 ontstaan zijn.

Uit de gevonden fragmenten wordt tevens een reconstructie van de tweede tempel beproefd, terwijl de talrijke fragmenten van muurschilderingen van beide tempels met prijzenswaardige volharding aaneengepast en in zeer geslaagde gekleurde reconstructietekeningen zijn weergegeven. Al met al een monumentale publicatie, waarmede

de jonge doctor zijn titel met het predikaat „cum laude” wél verdiend heeft. Met beiden wensen wij hem van harte geluk!

Voor Westelijk Nederland is dit werk van belang, omdat in het kort besproken worden de andere in Nederland gevonden of vermoede tempels uit Romeinse tijd. De belangrijkste hieronder is die van Domburg: met de overblijfselen van de Nehalennia-tempel is daar in 1647 de grootste serie Romeinse inscripties in Nederland gevonden. Schr. heeft de berichten hierover nog eens zorgvuldig verzameld en kritisch bekeken. En zo behouden de tien bladzijden van dr. BOGAERS ten volle hun waarde ook naast het tegelijkertijd verschenen werk van mevrouw A. HONDIUS-CRONE, dat de stenen nog eens, en nu voor zover mogelijk fotografisch, afbeeldt.

Een tweede tempel in Westelijk Nederland is nog niet gepubliceerd, zodat B. met een enkele vermelding moet volstaan, nl. die ten zuiden van het Romeinse Castellum te Valkenburg (Z.H.), eveneens gevonden in 1947.

In de kuststreek, maar buiten onze landsgrenzen, lag het tempeltje van Hofstade bij Aalst in België (Oost-Vlaanderen). Beide laatstgenoemde heiligdommen zijn gelijktijdig met de tweede tempel van Elst.

H. BRUNSTING

P. C. J. A. BOELES, Medemblik als Ottonische muntplaats.

(In: Jaarb. voor Munt- en Penningkunde 42 (1955), p. 93/4.)

Schr. rectificeert hier een misverstand van andere zijde, als zouden de zg. „Rednathes” — munten, waarschijnlijk uit Deventer, waarover uitvoeriger is geschreven in „Friesland tot de elfde eeuw”, 2de dr., 1951, p. 446 — in Medemblik zijn geslagen. Intussen is deze stad wel de enige plaats, waar in het noorden zo vroeg officieel gemunt kán zijn getuige een brief van Otto III uit 985. Tot dusverre zijn dergelijke munten echter nog niet gevonden of als zodanig herkend. Dat er drie eeuwen later, ca. 1280, onder graaf Floris V ook te Medemblik is gemunt en dat uit die tijd wél munten bekend zijn, zoals W. F. G. WIESE in zijn nog te bespreken studie naar voren brengt, is natuurlijk een geheel andere kwestie.

D. B.

B. J. WIELAND LOS, Stroomde er in vroeger tijden een Rijnarm door Kennemerland?

(In: „Natura”, orgaan der K.N.N.V., 53 (1956), no. 1, pp. 6-10, met 2 kaartjes.)

In de Spanjersberg te Santpoort, gem. Velsen, blijkt omstreeks het begin onzer jaartelling het kruiswalstroo voor te komen, een typisch fluviatiele (= rivierdal-)plant. Ook vond schr. daar een schelpje, *Clausilia bidentata* Ström, dat aan onze grote rivieren voorkomt én tussen Lisse en Castricum. Toch blijkt uit het diatomeeën- en schelpenonderzoek, dat in het Bloemendaals-Velsense duindal de laatste 2500 jaar geen water heeft gestroomd. Schr. verklaart voor *Clausilia bidentata* de duinstreek als relictgebied. *Galium cruciata* L., het kruiswalstroo, zou als adventiefplant te beschouwen zijn (dus onopzettelijk aangevoerd), al wordt ook met de mogelijkheid rekening gehouden, dat de plant opzettelijk naar Velsen is gebracht, daar de wortels zijn gebruikt voor de bereiding van een kleurstof.

D. B.

NORMAN C. COOK, F.S.A., and RALPH MERRIFIELD, F.S.A., A rich find which brings the Roman Londoner vividly to life.

(In: The Illustrated London News, October 8, 1955, pp. 614-617.)

Een zeer lezenswaard en prachtig verlicht artikel over vroeg-Romeinse vondsten, te Londen gedaan in de bedding van het voormalige

riviertje Walbrook, dat eens de city van Londinium doorsneed. Vele van deze vondsten, waaronder vooral bijzonder goed geconserveerde ijzeren gebruiksvoorwerpen, behoren tot de eerste eeuw, soms zelfs tot de tijd van Claudius.

Daarnaast is voor ons aardig een opvallende analogie met enkele zaken, die bij het castellum Velsen werden ontdekt. Ook in Londen werden twee zegelstenen gevonden, de eerste van agaat met ingesneden vierspan, de tweede kleiner, van donker materiaal, versierd met een vrouwefiguurtje. Bovendien kwam een bronzen phalera-hanger (met haak!) tevoorschijn, vergelijkbaar met die, afgebeeld in „Westerheem” IV, 10-12.

C.

KORTE BERICHTEN EN MEDEDELINGEN

OPRICHTING A.W.W.N.-WERKGROEP „ZEELAND”

Te Breskens werd op 23 februari jl. besloten tot oprichting van een Werkgroep „Zeeland” binnen het kader der Achaeologische Werkgemeenschap voor Westelijk Nederland. Het voorlopig bestuur werd gevormd door de heren: H. U. BOUWMAN, burgemeester van Grijpskerke, L. S. BLOM, Ned. Herv. predikant te Aardenburg, M. J. NEELS, journalist te Vlissingen. Het secretariaat werd gevestigd te Vlissingen, Nieuwstraat 68, tel. 326.

Deze nieuwe werkgroep ondervindt reeds nu grote belangstelling. Tot op heden telt zij reeds 17 leden, terwijl de werving nog steeds voortduurt.

WESTERHEEM-FONDS

Bijdragen in dit fonds, waarvan de gelden zijn bestemd voor incidentele uitbreiding van ons blad, alsmede ter bestrijding van de hoge kosten van eventueel noodzakelijke clichés, kunnen worden overgemaakt op giro-nr. 591170 t.n.v. Mevrouw E. T. VERHAGEN-PETTINGA, te Leiden.

Gaarne willen wij het „Westerheem-fonds” dit jaar extra in Uw warme belangstelling aanbevelen, met het oog op de plannen tot de uitgave van een lustrumnummer van „Westerheem”, waarvan de verwezenlijking slechts door een welvoorzien „Westerheem-fonds” mogelijk kan worden gemaakt.

11^e verantwoording: J. J. V. te Aerdenhout f 10,—; K. W. G. te Hollandia (Ned. Nw-Guinea) f 1,—; M. H. P. te Utrecht f 5,—.

INHOUD

Voorwoord	blz. 17
Dr. W. GLASBERGEN, Het Britse cultuurmerk in de Bronstijd van Brabant en Westelijk Nederland	„ 18
Dr. W. J. DE BOONE, Cohors IX Batavorum	„ 23
Vondsten- en opgravingsallerlei	„ 24
J. A. BAKKER, Enige Middeleeuwse putten bij Oud Naarden	„ 25
Literatuurbespreking	„ 29
Korte berichten en mededelingen	„ 32

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Orgaan van de
ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
VOOR WESTELIJK NEDERLAND

REDACTIE: H. J. VERHAGEN, hoofdred., Dr W. J. DE BOONE,
Dr H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN.

Redactie-adres: Morskade 12, Leiden.

Secretaris der A.W.W.N.: C. ROODENBURG, van Eeden-
straat 9, Haarlem.

Contributie ad f 6,— te storten op girorekening 577808,
t.n.v. de penningmeester der A.W.W.N. te Haarlem.

GEEN HAAST

In onze tijd, die aan de snelheid een onevenredig grote plaats toekent, is er althans één mens die geen haast heeft: dat is de archaeoloog. Hij gaat niet over één nacht ijs en zijn conclusies hebben, als goede wijn, een tijd van rijpen nodig.

Ook in dit nummer van Westerheem zal de lezer artikelen aantreffen met vergaande gevolgtrekkingen, die tien jaar geleden nog niet mogelijk zouden zijn geweest en waarvan wij nu nog niet kunnen overzien, hoe zij zich verder zullen ontwikkelen. Een zekere traagheid in het aanvaarden van nieuwe zienswijzen zal wellicht opnieuw aantonen, dat de archaeologie — mede in het belang van de behoedzame vordering van deze wetenschap — weinig neiging heeft tot haast.

Geen haast? Maar in het Westen van ons land wordt elke dag de bodem verder omgewoeld door blinde, nietsontziende machines! Wat ligt hier voor een duivels dilemma, dat ons vaak dwingt tot te vlug en vooral te vluchtig ingrijpen? Toch geldt ook daar dat de bezinning naderhand, de vruchten voor de toekomst zal opleveren.

De archaeologie, die werkt met eeuwen, kent geen haast.

H. J. C.

HET BRITSE CULTUURMERK IN DE BRONSTIJD VAN BRABANT EN WESTELIJK NEDERLAND

door

W. GLASBERGEN
(Groningen)

In de vorige aflevering werd vastgesteld dat niet alleen de uiterlijke grofheid en de verschraling karakteristiek zijn voor het aardewerk van de Bronstijd, maar dat ook urnen met een bepaald randprofiel en versierd door middel van een opgelegde stafband onder de rand — soms nog met een decoratie tussen rand en stafband — in deze zelfde periode moeten worden gedateerd.

De zgn. *Hilversumurnen* zijn te beschouwen als afkomstig van Britse immigranten. Ook andere vondsten in ons land wijzen trouwens op een nauw contact met Britannië, speciaal met de Wessex-cultuur van de Vroege Bronstijd.

De betekenis van de Hilversumcultuur in Nederland is duidelijk geworden dank zij de ontdekking van een gunstig object, dat de mogelijkheid bood grafvorm, datering en verdere associaties vast te stellen. Dit gunstige object was tumulus 1^B (pl. IX) van de grafheuvelnecropool tussen de gehuchten Toterfout en Halve Mijl in de Acht Zaligheden (N.-Br.). Van fundamenteel belang waren daarbij het pollen-analytisch onderzoek van WATERBOLK en de ¹⁴C-datering door DE VRIES.

Het was een uitzonderlijke grafheuvel. Ondanks vermin-king — een weg met diep karrespoor had een deel van het monument vernield — konden constructie en oorspronkelijke gedaante worden nagegaan. Een ringwal, opgeworpen uit een ringsloot, omgaf een laag plaggenheuveltje. Aan de noordoostkant bezat de ringsloot een annex of uitbouw, met daarbinnen een aparte ringsloot. De lengte van het gehele monument bedroeg 20.80 m. De ringwalheuvel is een specifiek Engels grafheuveltype, en ook dergelijke annexen zijn in Engeland gewoon.

Het centrale heuveltje bleek te zijn opgeworpen over een houtskoolvlek op het oude oppervlak onder de tumulus. In een klein rond kuiltje daaronder, afgedekt door een grote plag, stond een al wat gedegeneerde Hilversumurn (pl. IX), gevuld met gecremeerde beenderen van een man van 40-60 jaar. De „kraag” van deze urn, met vroeg randtype, was verdeeld in driehoeken door driedubbele koordlijnen. Als latere bijzettingen werden aan de oostkant in het binnentalud van de ringwal drie urnen aangetroffen, en één in het buitentalud aan de zuidkant. Zij waren van de eerder beschreven onversierde soort, die niets anders dan de lokale ontwikkeling der *Hilversumurnen* is.

Verrassend was het voorkomen van een secundair brand-skeletgraf — crematieresten, uitgestrooid in een lange boom-

kist — in een kuil tussen het centrale heuveltje en de ringwal. Dit inheemse graftype, kenmerkend geacht voor de Midden-Bronstijd in Nederland, treedt hier derhalve op in exotisch milieu en gaf reeds een zwakke aanwijzing voor de datering.

Pollenanalytisch onderzoek van verschillende monsters van het oude oppervlak onder de heuvel en van plaggen uit het heuvellichaam gaf een verrassend resultaat. De grafheuvel zou nl. behoren tot de vroegste van de gehele necropool! Een ^{14}C -datering van houtskool uit het primaire graf leverde een ouderdom op van 3450 ± 100 jaar, welke datering echter wel wat aan de vroege kant zal liggen. In elk geval wordt erdoor onderstreept, dat deze urnen lang vóór de komst van de urnenvelden (circa 800 voor Chr.) moeten worden gedateerd. Wij menen de klasse der Hilversumurnen te mogen stellen in de Midden-Bronstijd (Montelius III). Het binnenvallen der immigranten zal hebben plaats gehad omstreeks 1200 voor Chr. Minstens vier eeuwen vóór de komst der Urnenveldenbeschaving uit het zuidoosten werden in Nederland reeds crematies in potten — urnen — bijgezet!

Een der resultaten van het pollenanalytisch onderzoek van tumulus 1^B en de andere ringwalheuvels uit de Acht Zaligheden dient hier nog te worden vermeld. In de monsters werd weinig stuifmeel van cultuurplanten aangetroffen, terwijl het heidepercentage niet hoog was. Volgens WATERBOLK ziet het er naar uit, dat de bevolking in kwestie in veel geringere mate ingreep in het natuurlijke boslandschap dan de Bekercultuur, en dat veeteelt wellicht onbekend was.

De Drakensteinurnen: lokale ontwikkelingen der Hilversumurnen.

De in de aanvang beschreven afgeknotte peervormen, emmervormen en dubbelconische potten zonder koordversiering kunnen niet anders zijn dan lokale ontandingen der Hilversumurnen. Deze lokale ontwikkelingsproducten der immigranten van over zee worden aangeduid als *Drakensteinurnen* — naar de eerste vondst door VAN GIFFEN, op het landgoed „Groot-Drakenstein” bij De Vuursche, waarbij een contact met Engeland werd gesuggereerd (pl. XI, A).

Drakensteinurnen zijn als regel aangetroffen als nabijzettingen in grafheuvels uit de Vroege en Midden-Bronstijd, nooit echter in urnenvelden. In hoofdzaak zullen zij dateren uit de Late Bronstijd (Montelius IV), zegge tot omstreeks 800 voor Chr. In de drie tumuli op de Hongerense Heide bij Hooge Mierde (N.-Br.) werd een hele serie van dergelijke bijzettingen ontdekt, o.a. één in de tumulus met de interessante paalkrans van paarsgewijs opgestelde palen — ook al wijzende in de richting van Engeland. Duidelijk is alleen

daardoor reeds, dat zij thuis behoren in een tumuluscultuur — niet in een Urnenveldenmilieu. Zelfs regionale trekken kunnen worden aangewezen bij de Drakensteinurnen: in Brabant treden veelvuldig onversierde stafbanden op, in Utrecht draagt de stafband steeds een versiering van vingertopindrucksels.

Verspreiding en nawerking der Britse cultuurelementen.

De verspreiding accentueert de Engelse herkomst. Ook de geleidelijke uitbreiding der cultuur kan al enigermate worden bepaald aan de hand van het verspreidingsbeeld (pl. X). In het duingebied langs de Hollandse kust zijn nog geen Hilversumurnen bekend, doch wel een direct verwant exemplaar, uit Lisse (pl. XI, B), en verder de eruit afgeleide Drakensteinurnen, nl. uit 's-Gravenhage: de ontdekking van ir. KAM. Van de meest westelijke toppen van het Centraal-nederlandse diluvium zijn Hilversumurnen bekend: van het Gooi uit Hilversum, op de Utrechtse heuvelrug vooral om Amersfoort en bij De Vuursche. Kleine groepen immigranten drongen langs de grote rivieren binnen en vestigden zich helemaal bij Wijchen, ten zuidwesten van Nijmegen. Hier werden vele fraaie scherven ontdekt en voorts enkele grote voorraadpotten. Langs de kleine riviertjes trokken de immigranten zuidwaarts de Brabantse zandgronden op, waar hun sporen in de Acht Zaligheden (Toterfout) en ten zuiden van Tilburg (Baarle-Nassau) werden aangetroffen. Een zeer bijzondere pot is afkomstig uit de omgeving van Budel (pl. XII, A). Het is een Hilversumurn met (oorspronkelijk 5) hoefijzervormige handvatsels, geheel als de bekende „horse-shoe-handles” op Britse urnen! De grote potten met driehoeken, traliepatronen etc. in koordlijnen op de kraag degenererden in deze gebieden geleidelijk tot de onversierde Drakensteinurnen van de Late Bronstijd. Het gebied werd uitgebreid. Vanuit Wijchen werd de zandstreek bij Oss bezet. Het gebied ten zuiden van Tilburg, tot Ravels en Turnhout in België, ontwikkelde zich tot een van de belangrijkste haarden. Ten oosten van de Maas is de cultuur nauwelijks doorgedrongen. Een enkel fragment van een secundair in een tumulus bijgezette urn uit Zuidwest-Drenthe vormt het meest noordelijke voorbeeld, dat tot dusver bekend is.

In het Brabantse verspreidingsgebied, in de Kempen, aan beide zijden van de Belgisch-Hollandse grens, treedt nog een ander element van vreemde herkomst op: de ringwalheuvels. Afgezien van een exemplaar bij Hijken in West-Drenthe, liggen hier alle continentale voorbeelden — minstens 10 — van dit grafheuveltype, dat zeker ook van Engelse origine is. Bij tumulus 1^B te Toterfout-Halve Mijl gaat een ringwalheuvel zelfs samen met een primaire bijzetting in een Hilver-

sumurn, in andere gevallen met Drakensteinurnen. Ook het voorkomen als secundaire bijzettingen in grafheuvels met praalkransen is opmerkelijk. Wel in het bijzonder bij het zeldzame type van paarsgewijs opgestelde palen, suggererende een constructie, die in de verte verwant kan zijn met stenen monumenten als Stonehenge. Drie voorbeelden hiervan zijn bekend, en dat ook deze weer zijn gelegen in de Kempen kan niet zonder betekenis zijn.

Alles bij elkaar genomen blijkt de Midden-Bronstijd-invasie uit Engeland een stempel te hebben gedrukt op grote gedeelten van ons land. In Noord-Brabant — waar geen Neolithisch substraat van enige betekenis kan worden aangewezen — is de invloed ervan groot geweest. De geringe bevolking van de Vroege Bronstijd onderging een uitbreiding door de immigranten van circa 1200 voor Chr.

Beïnvloeding van invallers en inheemse Bronstijdbevolking over en weer wordt weerspiegeld door het naast elkaar optreden van in wezen geheel verschillende grafstypen in één grafmonument. Vier na-bijzettingen in Drakensteinurnen kwamen in tumulus 1^B te Toterfout voor naast een secundair brandskeletgraf. Bij Knegsel werd in een grafmonument binnen een tweevoudige, dicht gestelde paalkrans — een inheems type! — een crematiebijzetting in een grote, grove pot met naar binnen gebogen rand ontdekt: ongetwijfeld een stuk vaatwerk van de inheemse bevolking, die, op voorbeeld van de uit Engeland afkomstige naburen, af en toe zijn gecremeerde doden ging bijzetten in een aarden pot! Groepen met een in oorsprong geheel verschillend begrafenisritueel leefden hier vreedzaam naast elkaar: het Engelse urnenvolk in zijn enclaves, temidden van de inheemse Bronstijdbevolking. Deze rustige samensmelting werd omstreeks 800 voor Chr. afgebroken door de komst der Urneveldenlieden, in opeenvolgende golven uit het oosten en zuidoosten, waarmede de IJzertijd werd ingeluid.

De invloed, welke de Engelse urnencultuur heeft uitgeoefend op de inheemse Bronstijdbevolking van Nederland, is alom bespeurbaar. De Bronstijdbevolking van de noordelijke Veluwe, die was voortgegaan met het bijzetten der doden in de voorvaderlijke grafheuvels, schijnt te zijn aangestoken door zijn Engelse naburen op de Utrechtse heuvelrug. Als na-bijzettingen verschijnen af en toe in de late Bronstijd

¹⁾ De afgebeelde urn werd in 1935 door Prof. dr. A. E. VAN GIFFEN opgegraven uit tumulus 8 nabij Borgsham (Garderen, gem. Barneveld) en door hem gepubliceerd in „Tumuli-opgravingen in Gelderland”, *Gelre XL* (1935-36), p. 12, afb. 10-14. Thans in Museum „Nairac” te Barneveld, inv.nr. 1935/4.

De heer J. D. VAN DER WAALS, conservator van dit museum, zeggen wij dank voor deze gegevens en voor zijn toestemming tot het afbeelden van de urn. — Red.

(Montelius IV/V?) zeer grove, primitieve tonvormige potten (pl. XII, B)¹, gevuld met crematieresten. Stafbanden hebben zij als regel niet en de randvormen zijn beperkt tot de typen E-F. Ongetwijfeld zien wij ook hier weerspiegeld de invloed van de Drakensteingroep: naar het voorbeeld van de nieuwkomers begint de inheemse bevolking zijn doden in urnen bij te zetten. Dat dit geschiedde in grafheuvels spreekt weer voor de band met de tumuluscultuur! Lang zou het niet meer duren of de Urnenveldenbeweging uit het zuidoosten zou zich gaan doen gevoelen.

Ook uit andere delen van ons land, vooral in Drenthe, zijn urnen bekend, welke zeker ouder zijn dan de eigenlijke Urnenveldenceramiek. Het zijn potten van met gruis verschaalde aarde, de buitenkant soms verticaal en horizontaal oversmeerd met een dik slib. Deels dateren zij nog uit de Midden-Bronstijd. Ook hier valt weer op, dat deze urnen meestal voorkomen als na-bijzettingen in grafheuvels, en niet in de urnenvelden. Eén ervan, gevonden in een tumulus bij Zuidlaren, bevatte bronzen bijgiften, nl. een pincet en twee naalden, uit het allerlaatst van de Bronstijd of uit de vroegste IJzertijd. Ook de klasse der zgn. Harpstedturnen — afgeknot-peervormige urnen, met ruwgemaakt oppervlak en gekartelde bovenrand — blijkt dikwijls juist op te treden als na-bijzettingen in tumuli. Wanneer zij voorkomen in urnenvelden bleek bij systematisch onderzoek, dat zij niet zijn bijgezet binnen de voor onze urnenvelden karakteristieke kringgreppels. Ook hier dus weer een eigen traditie, die in de richting van de tumuluscultuur wijst. Het is volstrekt niet uitgesloten, dat deze Harpstedter urnen daar hun oorsprong vinden. Wellicht demonstrenen deze urnen — algemeen gedateerd in de (Vroege) IJzertijd — een verdere degeneratie van de Drakensteinklasse, dan wel zijn het urnen, die de oorspronkelijke bevolking van tumulusorigine ging maken naar het voorbeeld van de Urnenveldeninvallers. Het zou van het grootste gewicht zijn, indien bewijsmateriaal zou kunnen worden gevonden voor deze suggestie, welke teruggaat op BURSCH. Naast elkaar zouden dan gesteld kunnen worden de lokale ontwikkeling der Engelse invallers met uitstralingen van hun urnentraditie en de invloed van de Urnenveldencultuur op de inheemse Bronstijdbevolking van Nederland. Hierdoor zou het gecompliceerde beeld van de periode omstreeks 800 voor Chr. tenslotte kunnen worden herleid tot:

- (1) een westelijke urntraditie, hier gevestigd omstreeks 1200 voor Chr. door binnengevallen Britse elementen, gerepresenteerd door de urnen van het Hilversumtype. Lokaal ontwikkelen zich hieruit de Drakensteinurnen van de Late Bronstijd, welke leiden tot
- (2) plaatselijk door de inheemse bevolking vervaardigde ur-

nen, in eigen techniek, en in hoofdzaak naar eigen vormgeving;

(3) hiernaast treden plaatselijk op een soort van urnen, welke door de inheemse bevolking worden vervaardigd onder invloed van de uit het oosten en zuidoosten naderende of reeds binnengekomen Urnenveldeninvalers. Deze klasse, de zgn. Harpstedturnen — vroeger wel aangezien als een gidsvorm voor een expansie der Germanen — is in het zuiden des lands aanzienlijk talrijker vertegenwoordigd dan in het noorden. De juistheid van de vroegere opvatting werd dan ook reeds door velen sterk betwijfeld.

Opmerkelijk is, dat deze drie groepen zijn blijven vasthouden aan de inheemse aardewerktradities, en in vele opzichten het karakter van een tumuluscultuur behielden.

Verder onderzoek, doch vooral weer de ontdekking van het gunstige object, zal hier de oplossing kunnen brengen!

* * *

Baksel, opgelegde stafbanden met vingertopindrucksels en de naar binnen afgeschuinde randen van de door ir. KAM te 's-Gravenhage gevonden prehistorische aardewerkscherven spreken een duidelijke taal! Het zijn fragmenten van Drakensteinurnen, een lokale ontwikkeling van de uit Engeland afkomstige Hilversumurnen. Vroeg of laat zal, naar mijn overtuiging, ook in de kuststreek aardewerk van het Hilversumtype aan het licht komen. In die richting wijzen reeds de scherven uit Lisse.

Moge een der ijverige speurders van de Archaeologische Werkgemeenschap voor Westelijk Nederland binnen afzienbare tijd het eerste stuk signaleren!

Groningen, januari 1956.

Literatuur

- GLASBERGEN, W. (1954a). Barrow Excavations in the Eight Beatitudes. The Bronze Age cemetery between Toterfout & Halve Mijl, North Brabant. I The Excavations — II The Implications — Groningen 1954, diss.
- (1954b). Barrow Excavations etc. I The Excavations. — *Palaeohistoria* II, pp. 1-134, pls. I-XXII, figs. 1-44.
- (1954c). Barrow Excavations etc. II The Implications. — *Palaeohistoria* III, pp. 1-204, figs. 45-76.
(Hierin wordt ook alle desbetreffende literatuur aangegeven, alsmede inventarisnummers enz. enz.)
- FELIX, P. (1945). Das zweite Jahrtausend vor der Zeitrechnung in den Niederlanden. Studien zur niederländischen Bronzezeit. (diss. Rostock) — Ongepubliceerd. (Typoscript in Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en in Biologisch-Archaeologisch Instituut te Groningen.)

VONDSTEN- EN OPGRAVINGSALLERLEI

DEN HELDER (N.-H.). De nieuwe havenwerken te Nieuwediep leverden botten en scherven op, die bewoning van deze plaats in het begin onzer jaartelling demonstreren. Niet eerder dan in de late Middeleeuwen werd de plek wederom bewoond. Uitgebreider gegevens zullen weldra volgen in dit blad.

OOSTWOUD (N.-H.). Twee grafheuvels nabij Oostwoud werden onderzocht en bleken op een meerdere keren geploegde ondergrond te zijn aangelegd. In beide grafheuvels kwamen na-bijzettingen van, in hurkhouding resp. in gestrekte houding begraven, in oost-west richting bijgezette menselijke overblijfselen te voorschijn. Deze schijnen echter niet de hoofdgraven der heuvels te vertegenwoordigen. Daarvan is aard en ouderdom nog onbekend.

Meded. R.O.B., in Nieuws-Bull. K.N.O.B. 15-V-1956.

VENHUIZEN (N.-H.). Twee vuurstenen sikkels, vuursteen scherven, 3 fragmenten van vuurstenen sikkels, een vuurstenen kraal(?), een barnstenen kraal, fragmenten Fr.-Bat. aardewerk en enkele scherven van Pingsdorf- en kogelpotaardewerk kwamen op korte afstand van elkaar te voorschijn op cultuurland onder Venhuizen. Nadere bijzonderheden volgen.

WIERINGERMEER (N.-H.). Naar aanleiding van ons artikel over de 13 bijlen in de Wieringermeer (door G. D. VAN DER HEIDE, in V (1-2)), is opnieuw een bijlvondst bekend geworden, die binnenkort met afbeelding in dit blad zal worden gepubliceerd.

HAZERSWOUDE-RIJNDIJK (Z.-H.). Tegenover de „Scheepjeskerk” kwamen, bij kleiwinning door en ten behoeve van de N.V. Van Oordt's Dakpannenfabriek te Alphen-aan-de-Rijn, bewoningsporen en scherven van inheems en Romeins aardewerk uit de eerste eeuwen van onze jaartelling te voorschijn. Zij vertegenwoordigden hoogstwaarschijnlijk twee perioden: duidelijk waarneembaar was een tussenliggende ophogingslaag, evenals het na-Romeins transgressie-sediment dat het gehele complex overdekte. Ofschoon kon worden gerekend op volledige medewerking van de uitvoerende onderneming (door de bedrijfsleider, de zeer belangstellende heer GEERLOF, waren de werkzaamheden ter plaatse reeds stilgelegd, in afwachting van nader, systematisch onderzoek), moest van een wetenschappelijke opgraving helaas worden afgezien wegens gebrek aan middelen en beschikbare geschoolde onderzoekers bij de bevoegde instanties. Op uitnodiging van de heer K. DEKKER bracht dr. H. BRUNSTING een bezoek aan het terrein, ook werd enig materiaal verzameld en een profiel geconserveerd.

HAAMSTED (Zld.). Voortgezet onderzoek op het terrein „De Brabers” leidde tot nieuwe waarnemingen. Tot dusver werden vier huisplattegronden gevonden, die vermoedelijk uit de Rom. tijd dateren, en een vijfde, wellicht uit de 10de eeuw. Ook werd een Rom. tonpunt aangetroffen, een stuk oud bouwland met ploegsporen uit dezelfde tijd, alsook enkele middeleeuwse grachten.

Meded. R.O.B., in Nieuws-Bull. K.N.O.B. 15-VI-1956.

HOEDEKENSKERKE (Zld.). Bij ruilverkavelingswerkzaamheden werd een groot aantal Rom. scherven gevonden, gelegen op het veen \pm 50 cm onder het maaiveld.

Meded. R.O.B., in Nieuws-Bull. K.N.O.B. 15-VI-1956.

THOLEN (Zld.). Aardewerkscherven uit het begin van onze jaartelling kwamen te voorschijn bij ruilverkavelingswerkzaamheden. Wellicht kunnen t.z.t. nog nadere bijzonderheden worden gegeven.

EEN FRIESE NEDERZETTING TE KROMMENIE?

door

E. J. HELDERMAN
(Wormerveer)

I. Inleiding.

In mei 1955 vernam schrijver dezes van de heer A. L. WEIJTLANDT, Zaans correspondent van de R.O.B., dat er wellicht iets op archeologisch gebied te doen was te Krommenie. Samen met de heer W. PRINSZE werd een onderzoek ingesteld en daarbij bleek, dat door de gemeente Krommenie, in het kader van haar uitbreidingsplan, graaf- en baggerwerken op vrij grote schaal werden uitgevoerd op een complex weilanden, begrensd door Heiligeweg, Eikenlaan, Bakkerssloot en een dwarsloot hiervan.

De verwachtingen waren niet hoog gespannen, zodat wij zeer verast waren in de noordwesthoek van genoemd terrein, langs een plm. 1.50 m diepe rioleringsgleuf, enkele grijskleurige, vrij zacht gebakken scherven van grove makelij te ontdekken. Ons enthousiasme was nu gewekt: gedurende de volgende weken deden wij vele nieuwe vondsten, hetgeen voor ons aanleiding was om de R.O.B. te alarmeren. Deze bevestigde ons vermoeden, met een Germaanse vondst te doen te hebben. Heel interessant, als men weet dat de „papieren historie” van de Zaanstreek niet verder reikt dan de Middeleeuwen, en archeologische vondsten — uitgezonderd in het begin van deze eeuw bij de Hembrug — naar ons weten niet zijn gedaan. In elk geval blijkt wel duidelijk, dat ook de Zaanse bodem geheimen heeft prijs te geven, ondanks de verzekering van sommige Zaanse historici, dat men in de drassige, modderige veenbodem zo moeilijk iets kan vinden.

De R.O.B. was zo vriendelijk eens poolshoogte te komen nemen en zo kon het gebeuren dat in het laatst van juli onder haar wakend oog en dank zij de welwillende medewerking van de gemeentelijke instanties van Krommenie, een opgravinkje kon plaats vinden, waarvan de resultaten hierna vermeld en besproken worden.

Rest ons tenslotte hierbij nogmaals dank te zeggen aan de heren dr. P. J. R. MODDERMAN, conservator van de R.O.B. te Amersfoort, dr. H. BRUNSTING, conservator van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, dr. W. VAN ZEIST, conservator aan het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen, burgemeester J. C. A. PROVILY en gemeentearchitect J. VERCOUTEREN van Krommenie, en B. ZWART JR, biologisch student te Wormerveer, die allen op de een of andere wijze hun medewerking verleenden aan ons onderzoek.

II. Algemeen overzicht van de opgraving.

In het meest noordwestelijke deel van het terrein tussen Bakkerssloot en Heiligeweg werden twee werkputten gegraven, op het situatiekaartje (pl. XV) aangeduid door A en B, resp. 11×4.50 m en 4.50×1.90 m groot, en op een onderlinge afstand van ongeveer 12 m.¹⁾

1) Van een „uitgegraven” werkput van 4.50×11 m kan gesproken worden omdat, alvorens beneden het maaiveld gegraven kon worden, een dikke laag opgebrachte bagger, afkomstig uit de Heiligewegsloot, weggegraven moest worden. Later achtte dr. MODDERMAN het alleen van belang om de in dit verslag genoemde werkputgedeelten dieper uit te graven.

In put B werd één, in put A werden twee verticale bodemprofielen gemeten. Het maaiveld lag overal op 1.05 m – N.A.P.; alle maten zijn benaderend (± 0.5 cm) en beneden N.A.P.

In put A vonden we: a. in het midden van de zuidzijde:

1.05—1.09 zodenlaag (zomerpeil Krommenieër Woudpolder 1.15 m – N.A.P.);

1.09—1.29 lichtgrijze kleilaag;

1.29—1.35 humeuze veenlaag met kleiige bestanddelen (in deze laag rechtstandig een Germaanse scherf); hieronder geleidelijke overgang in veen.

b. in de uiterste zuidwesthoek:

1.05—1.09 zodenlaag;

1.09—1.24 lichtgrijze klei;

1.24—1.29 een oud begroeiingsoppervlak (sterk humeus);

1.29—1.34 geelkleurige kleilaag;

1.34—1.36 een brandkorst;

hieronder veen.

Put B toonde het volgende profiel:

1.05—1.13 zodenlaag;

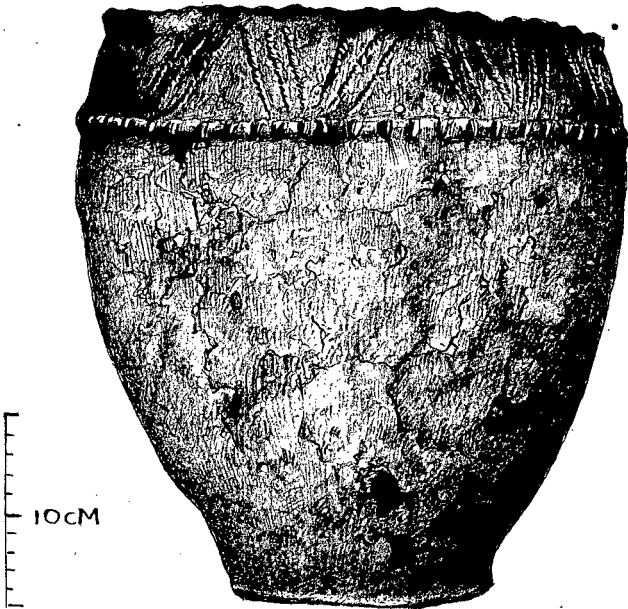
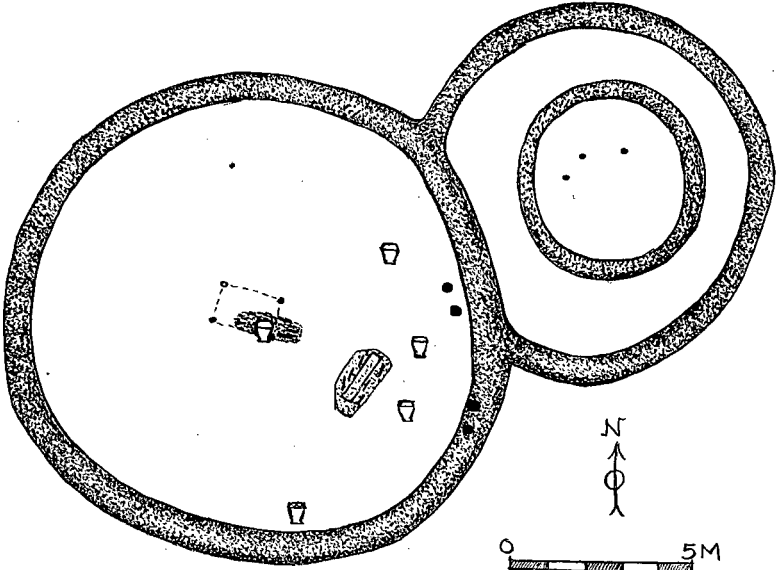
1.13—1.21 lichtgrijze klei;

1.21—1.66 humeus veen met van bovenaf ingespoelde kleibestanddelen, geleidelijk overgaand in veen. Op ca. 1.32 m – N.A.P. rechtstandig een Germaanse scherf en op grotere diepte vele plantenresten (elzetakjes);

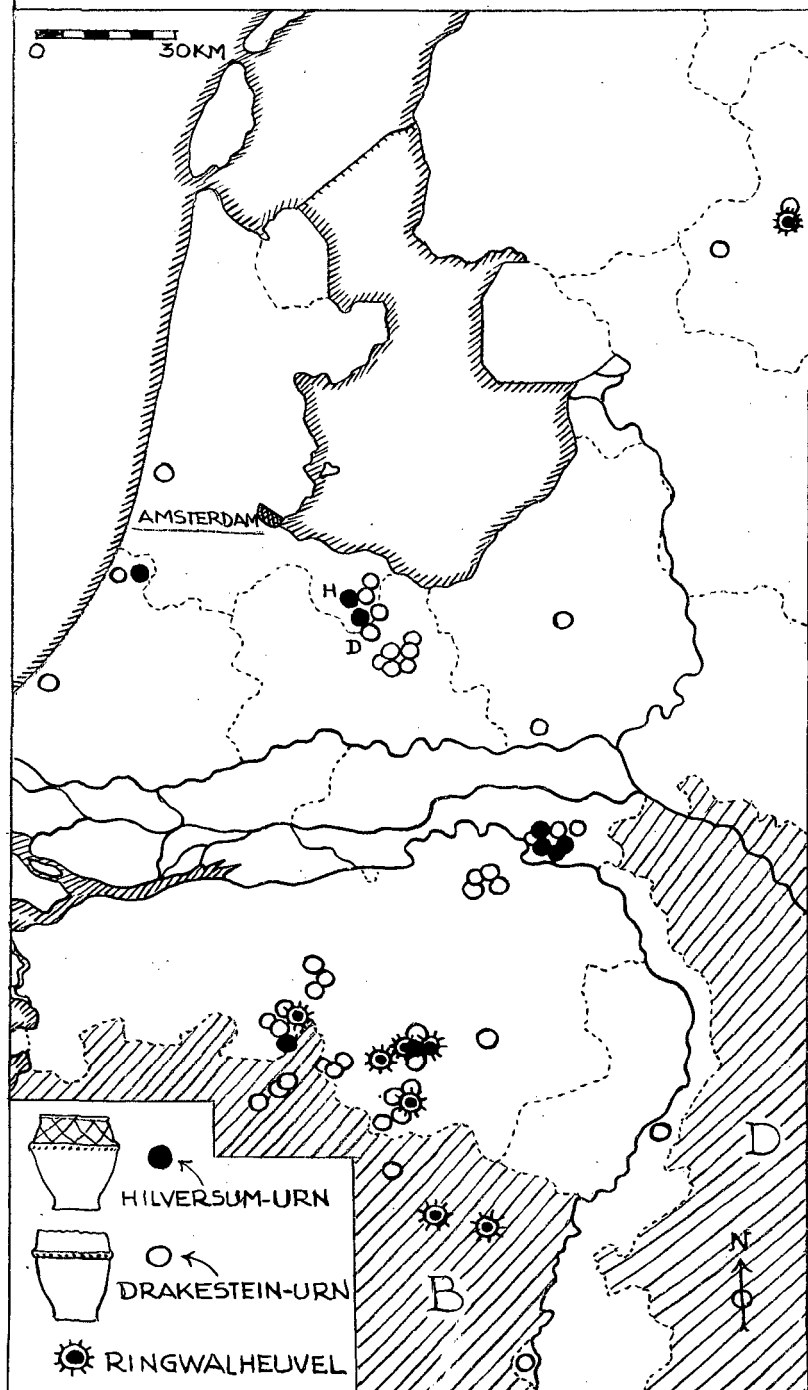
op 1.69 een kleilaagje;

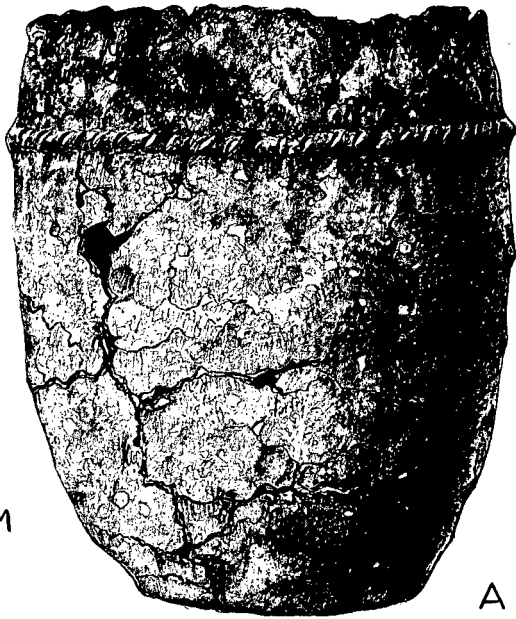
hieronder puur roodbruin veen. Op een diepte van ca. 4.50 m (5.55 m – N.A.P.) bevindt zich een vastere laag.

In put A — bestaande uit een westelijk deel van 4.50×3 m en een aansluitende, smalle sleuf (in w-o-richting) van 8×1 m — werd de lichtgrijze kleilaag en het veen, tot een gezamenlijke diepte van ca. 30 cm, weggegraven. Na het „schoonmaken” van het horizontale profiel, op ca. 1.35 m – N.A.P., werd een donkergrijs oppervlak zichtbaar, dat vooral in het westelijk deel grillig-gevormde lichtgrijze kringen vertoonde en in de sleuf verschillende zwarte vlekken te zien gaf, welke soms stukjes houtskool bleken te bevatten. In het zuidwestelijk gedeelte kwam een geelkleurige kleilaag aan het licht (lengte o-w ca. 2.10 m, breedte ca. 30 cm), welke aan de zuid- en westzijde onderbroken werd door een rioleringsleuf. Deze laag werd afgedekt door een sterk humeus laagje, kennelijk een oud begroeiingsoppervlak, en rustte op een enkele centimeters dikke, koekachtige brandlaag. Tenslotte vermelden wij nog, dat wij langs de noordzijde van de sleuf een in oost-west-richting verlopende rij paalgaten vonden (diam. 6 à 7 cm), waarvan één nog enkele rechtstandige houtsplinters (deels met brandsporen) bevatte en doorliep tot

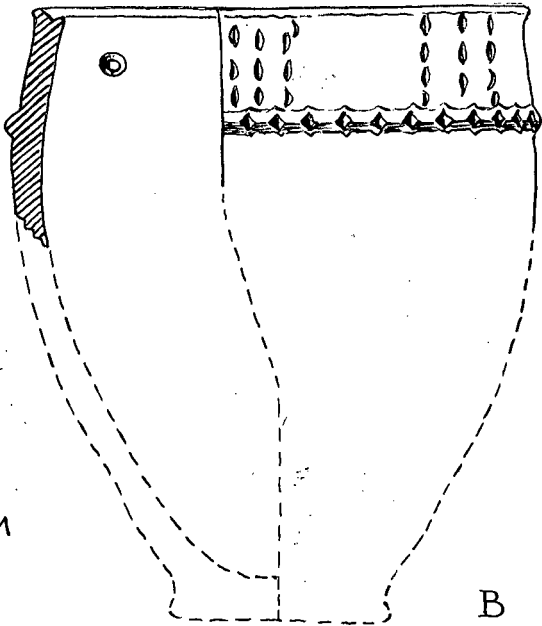

PLAAT X

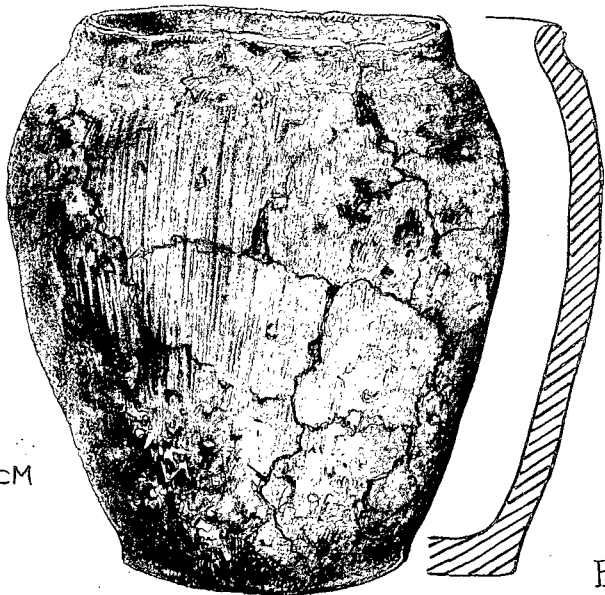
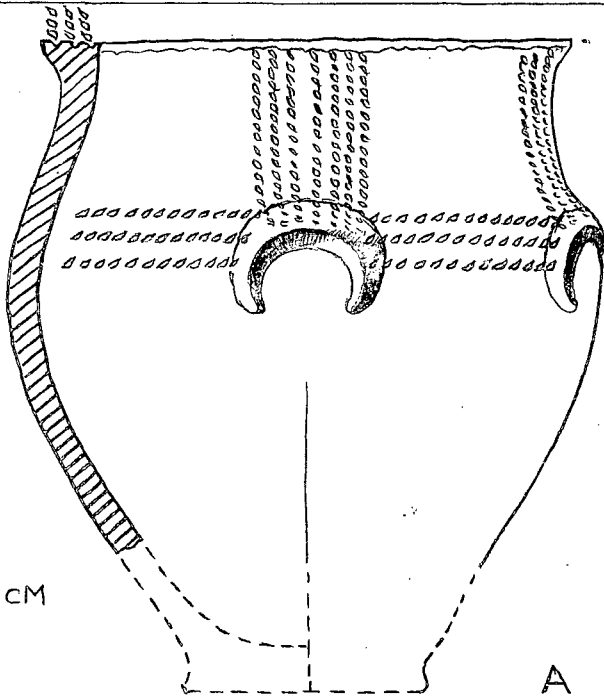

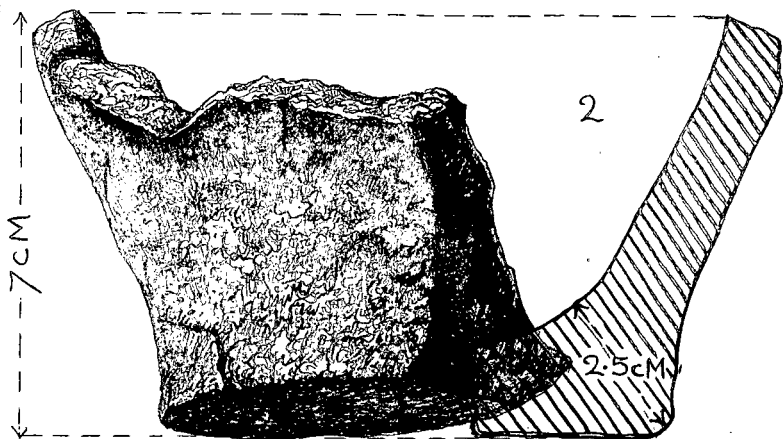
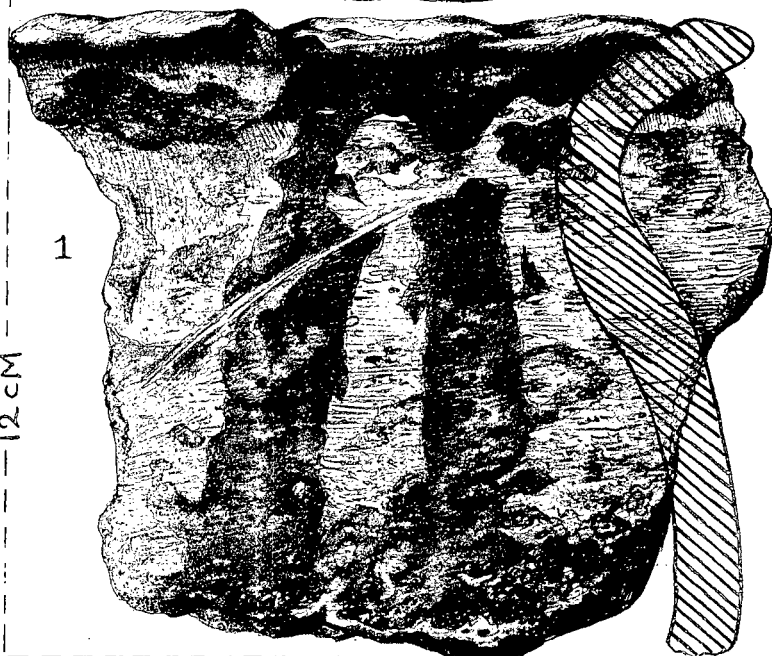
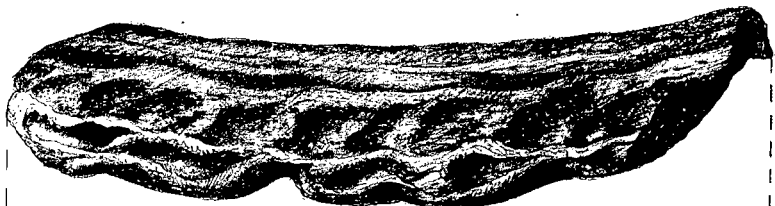
A

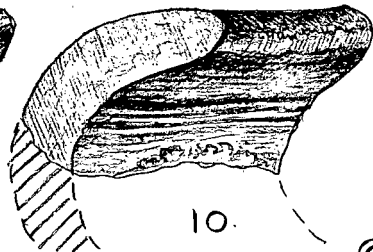
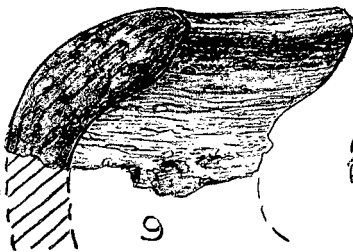
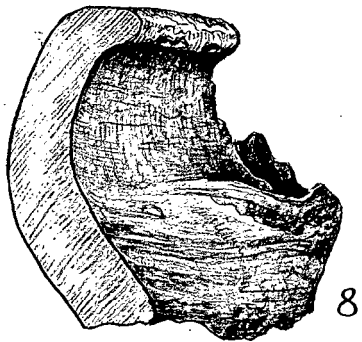
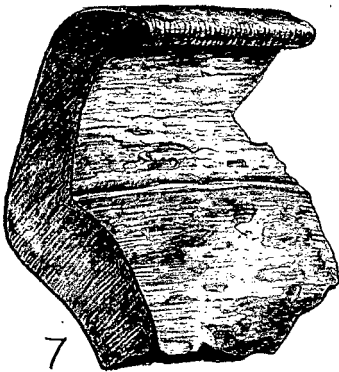
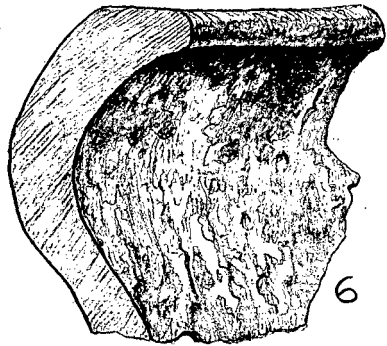
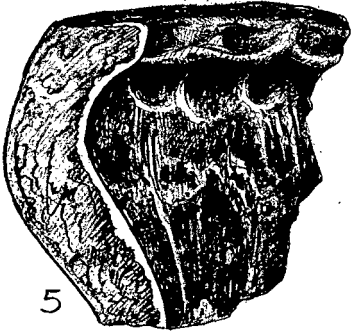
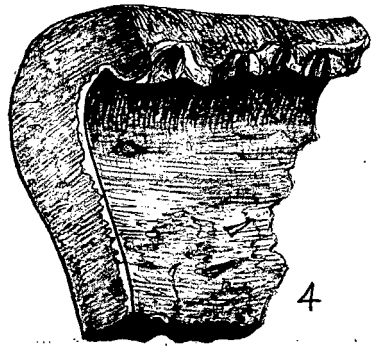
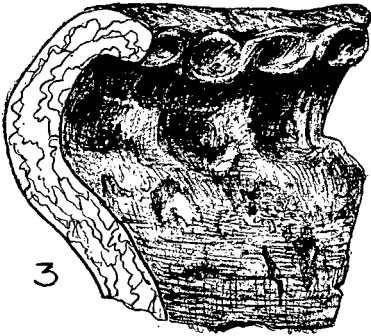

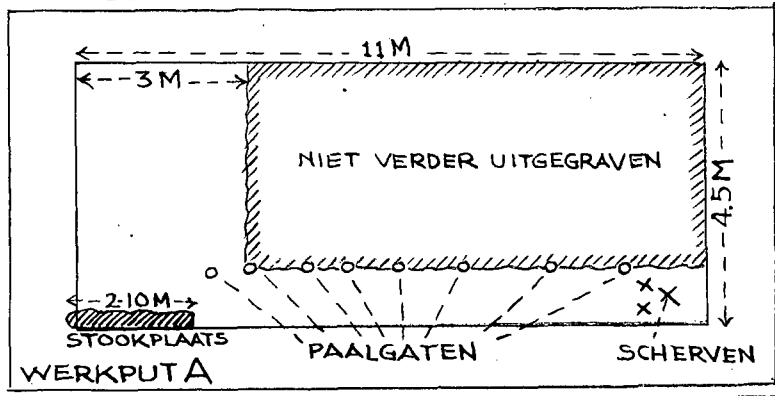
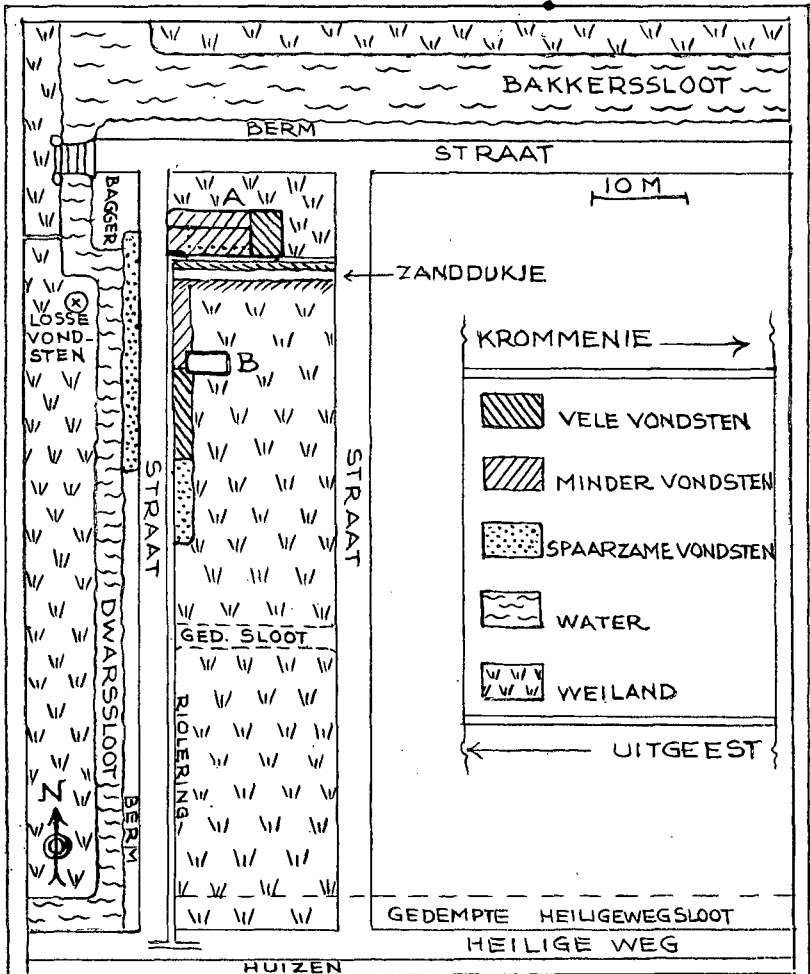
B

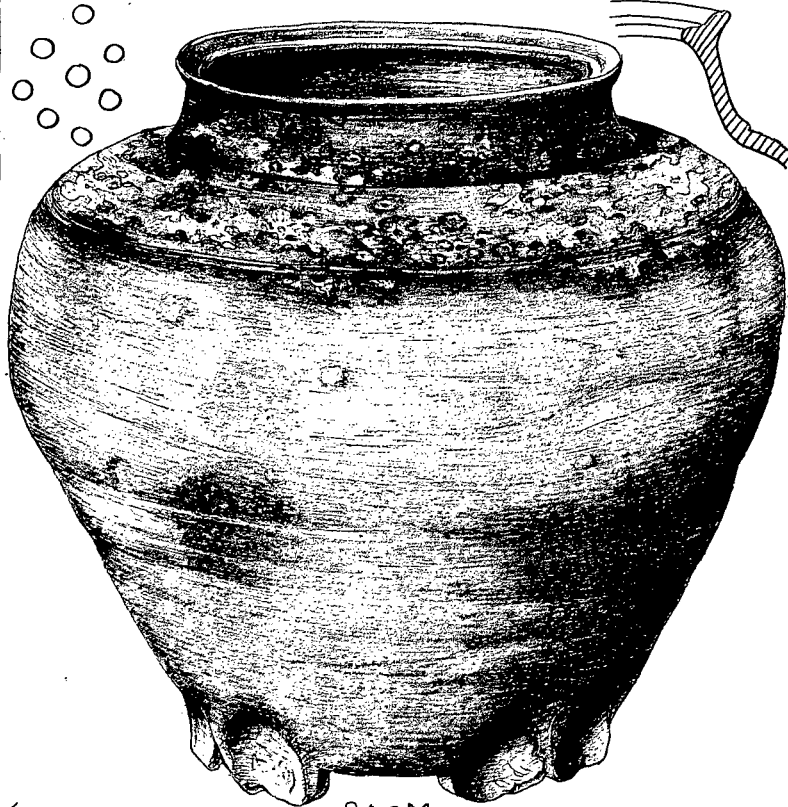
PLAAT XII

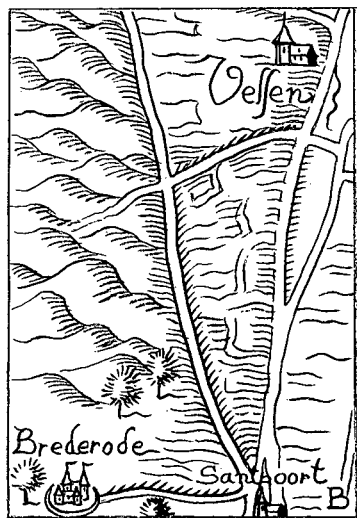
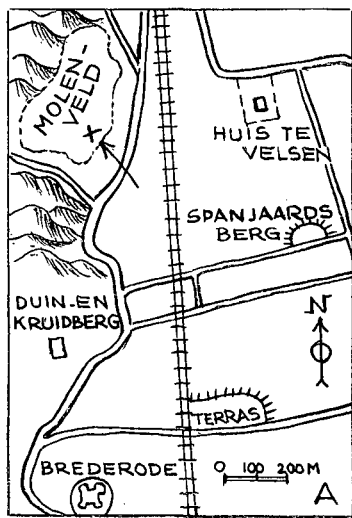

← 24 CM →

40 cm in het veen (1.75 m – N.A.P.). Het hout dateert vermoedelijk niet uit Germaanse tijd, daar het bij determinatie naaldhout bleek te zijn.

In put B werd gegraven tot op een diepte van ca. 1.35 m – N.A.P., waar een egaal zwart oppervlak bloot kwam. De vondstlaag (tussen ca. 1.25 en 1.35 m – N.A.P.) bevatte „Fries-Bataafse” scherven en hier en daar plantaardige resten (elzetakjes of -wortels), en was op enkele punten verstoord door een begraving van runderbeenderen uit de laatste eeuwen, waartussen scherven van geglazuurd bruin „boeren-aardewerk”.

III. *De vondsten in de opgravingsniveaus.*

In put A werden in de lichtgrijze klei bruine, geglazuurde scherven gevonden van grof „boerenaardewerk” uit de laatste eeuwen.

In het opgravingsniveau (1.35 m – N.A.P.) van het oostelijke deel van de sleuf werden gevonden: een bodemfragment van een zwarte „Fries-Bataafse” pot, samen met enkele andere, vuilgele en grijs tot zwarte scherven van soortgelijk aardewerk.

In het overig gedeelte vonden wij slechts enkele Germaanse scherfjes, verder een geelgekleurde, hardgebakken Pingsdorfscherf, in één der lichtgrijze kringen een geglazuurde, helder randscherf van laat-middeleeuwse(?) makelij en een dunne glassplinter met overlangse groef.

De belangrijkste vondst werd gedaan in de reeds genoemde gele kleilaag, in het zuidwestelijk deel van put A. Hier troffen wij enkele tientallen Fr.-Bat. scherven aan, naast een honderdtal kleinere scherfjes. Ze zijn vrij zacht gebakken en zowel met plantaardig materiaal als met fijn schervengruis verschaald. Hun kleur is over het algemeen vuilgeel, zowel op breuk als aan binnen- en buitenzijde, terwijl de laatste soms een appelrode verkleuring vertoont. Enkele scherven zijn licht- tot donkergrijs. Het oppervlak is bij het merendeel niet erg glad, sommige buikscherven zijn besmeten. Onder het gevondene bevinden zich veertien randscherven, waarvan één met ooraanzet, maar geen enkele bodemscherf. Men krijgt de indruk, dat de scherven flink fijngestampt zijn! Behalve de scherven werd in dezelfde laag een aantal minuscule beenfragmentjes (o.a. van ribben) gevonden van huisdieren of klein wild. Eén der fragmentjes was aan een zijde blauw, aan de andere zijde wit van kleur, derhalve een in het vuur gecalcineerd stukje bot.

In put B werd, eveneens op 1.35 m – N.A.P., een aantal zwartkleurige, soms aan buiten- en/of binnenzijde geelgeslibde, ruwwandige Fr.-Bat. scherven gevonden, o.a. één gepolijste, zwartgesmoorde, dunwandige randscherf en enkele

zwarte, aan de buitenzijde geelgekleurde fragmenten, welke zich tot een gedeelte van de bodem van een grote pot lieten samenvoegen (pl. XIII, 2).

IV. *Conclusies uit de opgravingsgegevens.*

De gevonden randscherven nader beschouwend willen wij een bescheiden poging doen, ze in te delen volgens het systeem dat BOELES ons geeft in zijn magistrale werk „Friesland tot de elfde eeuw” (2e dr., p. 177 e.v.), waarbij wij uitgaan van de veronderstelling dat BOELES' indeling óók geldt voor Friesland bewesten het Flie.

Drie randscherven, waarvan twee met een karteling opzij (pl. XIV, 3), en één boven op de rand, kunnen ongetwijfeld geplaatst worden in de „1e hoofdgroep”, welke is afgeleid van het proto-Friese kartelrandige, zg. „Harpstedter” type. Deze 1e hoofdgroep ontstond vermoedelijk in de laatste helft van de 1ste eeuw vóór Chr. en verdween reeds in de 2de eeuw (zo bv. in de terp van Ezinge (Gr.)), mogelijk in de 3de eeuw na Chr. In Valkenburg (Z.-H.) merkte prof. dr. VAN GIFFEN op, dat dit materiaal voorkwam in de tweede helft van de 1ste en in de gehele 2de eeuw.

Twaalf gladrandige scherven (bv. pl. XIV, 6, 8, 9) laten zich typologisch plaatsen in de 2e hoofdgroep, die bestaat uit een reeks gladrandige typen, soms zonder, maar meestal met oren. Deze groep loopt in de aanvang parallel met de eerste en handhaaft zich, volgens BOELES, minstens tot aan de 4e eeuw. De randen van de 2e groep zijn laag, aanvankelijk onverdikt en niet gefacetteerd. Zij buigen iets uit en gaan geleidelijk over in de bolle buik, die vaak besmeten is. In een onderverdeling van deze 2e hoofdgroep vertoont de vroegste subgroep een ingezonken hals met bolle schouders, waarop meestal twee kleine draagoren die niet tot de randlip reiken. Om de hals loopt dan een dubbele of driedubbele streepbandlijn. Deze potten verdwijnen omstreeks 200 na Chr. Genoemde subgroep vindt haar voortzetting in een andere reeks, waarvan de vorm gerekter is en die een minder ingezonken hals heeft, terwijl de oren, paarsgewijs aangebracht, forser zijn en nu tot de rand reiken. De randen van deze latere vormen zijn steeds gefacetteerd en verdikt. Deze subgroep heeft haar hoogtepunt in de 3de eeuw na Chr.

Wanneer wij nu het gevonden materiaal overzien, blijken slechts enkele randfragmenten gefacetteerd en verdikt te zijn; het merendeel is ongefacetteerd en onverdikt. Voorzover te constateren, bezitten sommige fragmenten geen ingezonken hals, noch bolle schouders, noch een streepbandversiering. Samenvattend mogen wij derhalve, onder voorbehoud, de conclusie trekken dat de vondstlaag gedateerd kan worden in de 2de tot mogelijk het begin van de 3de eeuw.

Rest ons nog iets te zeggen over de geelkleurige kleilaag. Volgens dr. MODDERMAN „heeft zij deze kleur zeer waarschijnlijk gekregen, doordat de klei bewoond is geweest. Zij heeft aan het oppervlak gelegen en is dooreengewerkt. Wat betreft de brandlaag mag men zeggen, dat hier sprake is van een gestookt vuur, dat echter niet precies op het bewuste punt behoeft te hebben gebrand.”

V. *Losse vondsten uit het omliggende terrein.*

Aardewerkscherven, enige bronsfragmenten, hout en houtskool, werden ook gevonden buiten de hierboven besproken opgravingsniveaus, en wel op twee vindplaatsen, te weten: de eerste en grootste, haaks op het zanddijkje (pl. XV); op de plaats van de grootste schervenconcentratie werd put A gegraven. De tweede, een hoop opgeworpen aarde, bevindt zich aan de overzijde van de dwarssloot (X op kaartje).

Bron s. De bronsvondsten bestaan uit een zeer sterk geoxydeerd fragmentje van een T-vormige fibula, voorts uit fragmentjes van een hol kogeltje en een omgebogen haakje met knop aan één zijde, misschien een gedeelte van een sieraad?

Cerami e k. Op de vindplaatsen werden tientallen „Fries-Bataafse” scherven aangetroffen, variërend van dun- tot dikwandig, van gladgepolijst tot ruwwandig, van zacht- tot hardgebakken. De kleuren vormen een staalkaart van lichtgeel, over vuil- en donkergeel naar bruin, van lichtgrijs naar zwart; harder gebakken stukken zijn lichtrood, bruinrood tot donkerrood geoxydeerd aan de buitenzijde. De breukvlakken zijn meest zwart, vertonen echter soms ook andere der genoemde kleuren. Enkele scherven zijn besmeten, andere vertonen aan binnen- en buitenzijde evenwijdige strepen, alsof de wanden zijn vlakgestreken met een borstel, terwijl een groot aantal een terranigra-achtig aanzien heeft, doordat zij, na gepolijst te zijn, in het vuur werden gesmoord; mogelijk zijn zij afkomstig van het „fijnere servies” van deze Germanen. Een aantal bodemscherven laat een soms meer, soms minder stompe hoek tussen wand en bodem zien. De losse aardewerkvondsten leverden tenslotte een 30-tal verschillende randscherven op, waarvan 21 gladwandig en 9 op een of andere wijze gekarteld of gegroefd waren. Te memoreren zijn in het bijzonder:

A. Een grote, fascinerend mooie randbuikscherf (pl. XIII, 1), van broze makelij, ruwwandig, aan de binnenzijde zwart gesmoord, aan de buitenzijde voorzien van een geelbakkende sliblaag, en versierd met afdruipende bruine verfstrepen. De sierlijk uitgebogen rand draagt een rij vingerindrucksels, terwijl de buitenzijde van de rand kartelig is uitgeknepen.

B. Een vrij hard gebakken, zwart randfragment (pl. XIV, 5),

met verdikte, sterk gefacetteerde rand, bovenop voorzien van vingerafdrukken, aan de buitenzijde een flauwe karteling. Misschien een intermediaire vorm tussen de kartelrandige en gladrandige groepen?

C. Een groot, gladrandig randfragment (pl. XIV, 7), aan de buitenzijde vuilgeel met zwarte plekken, aan de binnenzijde zwart, de rand gefacetteerd en met een geknikte hals overgaand in de bolle buik; merkwaardig is de enkelvoudige streepband(!) om de hals. Het stuk is misschien een ver-tegenwoordiger van de eerder genoemde subgroep met streepbandornament.

De gevonden randfragmenten (bv. nog pl. XIV, 4 en 10) vertonen een beeld, dat volkomen overeenstemt met dat van de gesloten vondst in de opgravingsniveaus: overwegend gladrandige vormen van het latere type naast een gering aantal kartelrandige.

Eén klein (ca. 2×3 cm), tamelijk dik (7-9 mm) scherfje wijkt van de voorgaande volledig af. Het is aan het oppervlak lichtcrème, inwendig wit van kleur en zeer hard gebakken. De buitenzijde is glad, de binnenkant toont echter zeer duidelijk aan, dat het voorwerp waarvan het deel uitmaakte op de draaischijf werd vervaardigd. Slechts één determinatie is hier mogelijk, nl. dat dit scherfje behoort tot een witte, „pijpaarden” Romeinse kruik. Bevreemdend is niet zozeer het voorkomen van Romeins aardewerk op deze plaats, doch veeleer de bijzondere schaarste daaraan. Het zou gemakkelijk zijn, hieruit terstond conclusies te trekken (afgelegenheid van de plaats, slechte communicatiemogelijkheden, m.n. met het kustgebied, geringe welstand der oudste „bewoners van Krommenie” etc.), maar dit lijkt ons voorshands, op grond van één nietig scherfje, niet verantwoord.

Hout, houtskool e. d. Enkele brokjes houtskool en enige verbrande takjes, waarvan er één gedetermineerd werd als van de linde(!) afkomstig. Een vanaf twee zijden toegepunt paaleinde bleek van later datum: het was nl. naaldhout, dat eerst in de Middeleeuwen werd ingevoerd. Verder veel elzetakken — o.a. van een ca. 3 m hoge boom —, -wortels en een stobbetje.

V. *Samenvatting en algemene beschouwing.*

Wanneer wij tenslotte de balans van onze bevindingen opmaken, kunnen wij concluderen, dat er in de 2e en misschien nog in het begin van de 3de eeuw van onze jaartelling een kleine, hoogstwaarschijnlijk Friese, woonkern is geweest op het veen bij Krommenie. Aardewerk voor huishoudelijk gebruik, sporen van bewoning (geelkleuring van de klei) en van vuur, dit alles steunt deze mening op o.i. overtuigende wijze.

Ongetwijfeld moet men deze bewoning in verband zien met die, welke in dezelfde periode elders in Noord-Holland aanwezig was. Immers, bij de bodemkartering van Noord-Kennemerland stietsen dr. ir. H. C. DE ROO en dr. P. J. R. MODDERMAN op vele plaatsen op Germaanse („Fries-Bataafse”) woonresten, stammende uit de 1ste en 2de eeuw na Chr.

Algemeen wordt aangenomen, dat omstreeks Christus' geboorte een doorbraak heeft plaats gehad van de natuurlijke kustbeveiliging bij Castricum. De zee drong met geweld het lager gelegen veenlandschap achter de strandwallen binnen en schuurde, door de getijdewerking, daarin meer of minder diepe geulen of vloedkreken uit. (Men vergelijk het verloop en de gevolgen van de stormramp in 1953!) Later, toen de stormvloedhoogte daalde, werd in de vlakke, maar voornamelijk in en ter weerszijden van de kreken klei — in de nabijheid van de kust gemengd met zand — afgezet, zodat de geulen langzaam dichtslibden. Mogelijk vormden de restanten van het krekcomplex op dat tijdstip tevens een ontwateringssysteem, waardoor vooral uit de kleiige overwallen en de aangrenzende strook land een vrij droog gebied ontstond waarop, mede doordat ook de bressen in de strandwallen zich hadden gesloten, veilig gewoond kon worden. De kreken, die door de erosie in het veen waren ontstaan en met klei en zand werden opgevuld, klonken natuurlijk minder in dan het omringende, ongestoorde veenpakket. Hierdoor ontstond het zg. inversielandschap, waarin de oude stroomgeulen als „kreekkruggen” boven de omgeving uitsteken. Ook op deze kreekkruggen komt bewoning in de Romeinse tijd — en later — veelvuldig voor.

Talrijke bodemkundige en archeologische gegevens bevestigen deze reconstructie. Zo werden op meerdere plaatsen in de Castricumerpolder sporen van vrij dichte bewoning gevonden op 0.50 m – N.A.P. Ook meer noordelijk, in het Geestmerambacht, deed ir. P. DU BURCK een soortgelijke vondst (1 m – N.A.P.). Belangrijk ook is het feit, dat men eveneens in het veenlandschap van de polder de Uitgeester- en Heemskerkerbroek leefde, met name in het zuidoostelijk deel. De scherfvondsten werden hier gedaan op 0.95 m – N.A.P., in de omgeving van de boerderijen Veldhuis en Klein Veldhuis, onder een 30 à 40 cm dik pikkleidek. Het bleek, dat men zich hier gevestigd had op de oeverwallen van een oude kreek, oorspronkelijk dus in het veen uitgeschuurd en later dichtgeslibd. Hetzelfde beeld ziet men ook telkens in Zuid-Holland.

Tenslotte is verder oostwaarts nog een nederzetting bekend van Dorregeest bij Uitgeest. De opgraving, aldaar verricht, is nog niet gepubliceerd, de vondsten bevinden zich in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Er werden potten

gevonden die, volgens HALBERTSMA, sterke overeenkomst vertonen met soortgelijke uit Westergo.²⁾

Als een nieuwe schakel in deze reeks van vondsten is die van Krommenie hoogst interessant. Hier zou nl. kunnen blijken, dat de Germaanse bevolking zich niet uitsluitend op de hoger gelegen plekken (in ons geval weer een oeverwallekje, althans een met klei opgehoogde plaats) vestigde, maar zich klaarblijkelijk ook in de aangrenzende lagere gebieden, dus onmiddellijk op het veen, durfde begeven (vgl. Escampolder, gem. 's-Gravenhage). Al zal de directe inwerking van de zee-inbraak bij Castricum vóór het begin onzer jaartelling op het laaggelegen veenlandschap van de Zaanstreek misschien niet zo groot zijn geweest als in het kustgebied, zij moet wellicht toch verantwoordelijk gesteld worden voor de aanwezigheid van de geelkleurige klei in ons profiel, terwijl haar invloed vermoedelijk tevens tot uiting gekomen zal zijn in een stijging van de grondwaterspiegel, met invloed op de vegetatie. Toen zich hierna op deze plek mensen vestigden, moeten deze zich hebben neergezet op een hoger gelegen plaats van het moerassige terrein, in een (hoog)veenlandschap, waar de veenvorming nog steeds voortging. Wij moeten — de voorlopige resultaten van de pollenanalyse verschaften ons deze gegevens — het natuurlijk milieu van de Germanen in Krommenie zien als een broeklandschap, waarin els, hazelaar en gagele het aspect van de vegetatie bepaalden. In de bodemvegetatie speelden heideachtigen en grassen een zeer belangrijke rol, in mindere mate o.a. ook schermbloemigen, wateraardbei en muurachtigen. Bij het veenonderzoek werd ook stuifmeel van de smalbladige weegbree — een zeer belangrijke indicator voor menselijke activiteit — aangetroffen, terwijl de aanwezigheid van vrij veel stuifmeel van ganzevoetachtigen wijst op de nabijheid van de zee.

Op welke wijze deze bevolking in haar bestaan voorzag, kan slechts gegist worden: waarschijnlijk waren het vissers en jagers, misschien ook nog wel veehouders.

Het feit, dat de bewoning plotseling afbreekt, moet ook weer gezien worden in het grote verband der regionale gebeurtenissen van die tijd. Algemeen neemt men aan, dat een nieuwe transgressiefase optrad in de loop van de 3de eeuw. Men heeft waargenomen, dat op Walcheren, zowel als langs Maas- en Oude Rijnmond de bewoning plotseling afbreekt. Slechts daar waar men de woonplaatsen sterk ophoogde (terpen!) kon men zich handhaven.

²⁾ Volgens vriendelijk schrijven van dr. MODDERMAN van 14-IX-1955, zou het aardewerk van Krommenie weer veel overeenkomst vertonen met de vondsten van Dorregeest. Ook daarvandaan kende hij randen met een duidelijke golving aan de buitenzijde.

Dr. ir. DE ROO bevond bij zijn bodemkartering, dat in de 3de eeuw ook bij Castricum een nieuwe doorbraak plaats gevonden heeft. Weliswaar had deze een minder gewelddadige uitwerking dan de oudere; slechts in het onmiddellijke kustgebied bij Castricum werd de woonlaag grotendeels weggespoeld, maar toch zal het water ook oorzaak zijn geweest, dat men in Krommenie „de haardsteden” definitief heeft moeten verlaten.

In de daarop volgende eeuwen zal in Krommenie de jonge zeekleilaag, die wij aan de oppervlakte hebben gevonden, zijn afgezet. Vooral in de zg. Merovingische sedimentatiefase (\pm 300-800) weerde de zee zich sterk, waarna men waarschijnlijk in de 11de of 12de eeuw weer in deze lage streken zal zijn teruggekeerd, hoewel men pas in de tijd van Graaf Willem I door dijk aanleg definitief voor wateroverlast gevrijwaard bleef.

Geraadpleegde literatuur:

- BOELES, P. C. J. A. (1951). Friesland tot de elfde eeuw. — 2e druk, 's-Gravenhage.
- GIFFEN, A. E. VAN (1920). Iets over terpen. — 3e Jaarversl. Vereen. v. Terpenonderz., pp. 9-31, pl. I-XI.
- (1948). De Romeinse Castella in de dorpsheuvel te Valkenburg aan de Rijn (ZH). (Praetorium Agrippinae). I. De opgravingen in 1941, Bijlage VIa: Inheems aardewerk. — XXV-XXVIIIe Versl. Ver. v. Terpenonderz. (1941-'44).
- (1954-'55). De Romeinse Castella in de dorpsheuvel te Valkenburg (ZH.). II. De opgravingen in 1942-1943 en 1946-1950, Bijlage VI: Inheems aardewerk. — XXXIII-XXXVIIe Jaarversl. Ver. v. Terpenonderz. (1949-'53).
- HALBERTSMA, H. (1954-'55). Enkele aantekeningen bij een verzameling oudheden, afkomstig uit een terpje bij Deinum. — XXXIII-XXXVIIe Jaarversl. Ver. v. Terpenonderz. (1949-'53), pp. 239-256.
- ROO, H. C. DE (1953). De bodemgesteldheid van Noord-Kennemerland. — De Bodemkartering van Nederland, deel XIV, ('s-Gravenhage), p. 55 en pp. 131-133.

MIDDELEEUWSE POT VAN DUIN EN KRUIDBERG (SANTPOORT, GEM. VELSEN)

door

H. J. CALKOEN

(Velsen)*)

Uit de nalatenschap van de heer J. S. VISSER, in leven bekend amateur-archaeoloog te Santpoort, is o.a. afkomstig een fraaie Middeleeuwse pot, afgebeeld op pl. XVI, welke door hem in 1939 werd opgegraven op een terrein vlak ten Noor-

*) Op verzoek van de Schrijver geplaatst in de vóórlaatste spelling.
— Red.

den van het buiten Duin en Kruidberg. Dit karakteristiek gevormde stuk aardewerk heeft een zacht-oranje tot dofrode kleur en is grotendeels ongeglazuurd; slechts op rand en schouder bevindt zich een dunne laag spaarzaam glazuur, veelal bestaande uit spatten van een geelachtig-bruine kleur. Vlak hieronder zijn twee ondiepe groeven aangebracht. De pot is dunwandig (gemiddeld 4 mm dik) en, behoudens enkele scheuren, geheel gaaf. De rand, die scherp tegen de schouder is afgezet, vertoont aan de binnenzijde bovenaan een smalle gleuf (voor een deksel?). De bodem is enigszins bol, echter vrijwel glad afgestroken en op vier plaatsen uitgeknepen tot telkens twee voetjes van 3 cm breedte. In deze bodem bevinden zich, excentrisch geplaatst, 8 ronde gaatjes.

De heer J. G. N. RENAUD dateert deze pot omstreeks het midden van de 14de eeuw en vergelijkt hem met stukken uit Polanen. Vermoedelijk hebben wij hier te doen met een voorraadvat voor levensmiddelen waarbij luchtverversing noodzakelijk was, of mogelijk ook deed de pot dienst als vergiet.

De vindplaats, een duinvlakte die oudtijds het Molenveld heette, ligt op slechts 500 m ten Oosten van het voormalige Huis te Velsen (CALKOEN, 1952, 1954a), op 1500 m ten Noorden van Brederode en 1 km noordnoordwestelijk van de Middeleeuwse nederzetting op het vroegere buiten Terras (pl. XVI, kaartje A). Men schijnt op de plek waar de pot gevonden is doorlopend gewoond te hebben van \pm 1150-1550, gezien de daar geconstateerde scherven, bakstenen en huisvloeren, waarover later meer. Op de reeds eerder vermelde kaart van Joost Jansz. Beeldsnijder uit 1575 (CALKOEN, 1955) loopt een weg dood in het duingebied ten Zuiden van Velsen (pl. XVI, kaartje B). Mogelijk zien wij hier nog voor ons de oorspronkelijke toegang tot het hierboven besproken Middeleeuwse gehucht, dat toen al niet meer bestond, doch dat het Huis te Velsen nog zeker een eeuw overleefde.

L i t e r a t u u r .

- CALKOEN, H. J. (1952). Proefgraving naar overblijfselen van de Middeleeuwse Burcht te Velsen. — *Westerheem* I (7-8), pp. 77-79.
- (1954a). De legende van de Spanjaardsberg te Santpoort en de oorsprong van de naam Driehuis. — *Westerheem* III (1-2), pp. 2-4.
- (1954b). Tentoonstelling „Huis te Velsen”. — *Westerheem* III (5-6), p. 43.
- (1955). Twee Middeleeuwse waterputten te Velsen. — *Westerheem* IV (10-12), pp. 82-86.
- WIELAND LOS, B. J. (1952). Een Middeleeuwse nederzetting te Santpoort-dorp. — *Westerheem* I (7-8), pp. 83-84.

LITERATUURBESPREKING

W. F. G. WIESE, De verspreiding der archeologische gegevens van Westfriesland in verband met de morfogenese.

(In: Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 2° reeks, deel LXXIII, no. 1 (jan. 1956), pp. 23-42. Met 6 krtn., 4 foto's.)

Beter inzicht in de ouderdom der oppervlakteformaties wordt beoogd met een onderzoek naar de verspreiding der archeologica in Westfriesland. Enige zeer belangrijke conclusies, te trekken uit deze archeologische inventarisatie — vele der onlangs hierbij tevoorschijn gekomen voorwerpen werden (of worden alsnog) gepubliceerd en afgebeeld in „Westerheem” —, zijn:

1. Het deel van Westfriesland ten oosten van de zandrug van Zandwerpe is ongeveer 2000 jaar vóór Chr. gevormd en sedertdien onafgebroken land gebleven: Neolithische en Bronstijdvondsten — wijzend o.a. op uitoefening van landbouw — bevinden zich daar in de bouwvoor. Continue bewoning moet derhalve worden aangenomen. (Voor de merkwaardige verspreiding der *vondsten*, nl. concentratie in de polder „Het Grootslag”, moet het hedendaags verschil in bodemgebruik verantwoordelijk gesteld worden.)

2. Ten westen van genoemde zandrug werd Westfriesland weliswaar in de Romeinse tijd bewoond, doch daarna overspoeld. „Fries-Bataafs” materiaal ligt hier onder een jongere kleilaag, die uit laat-Romeinse—vroegmiddeleeuwse tijd dateert.

Door de aanwezigheid van talrijke archeologische „gids”-voorwerpen is de oppervlakte van Westfriesland dus zodanig te dateren, dat thans nog eens (zie ook het grafheuvelonderzoek van VAN GIFFEN!) en zeer afdoende is afgerekend met de onjuiste opvatting — immers geologisch gebaseerd op foutieve determinatie der formaties, en archeologisch hoogstens gefundeerd op de afwezigheid van na-Romeins materiaal (lees: het ontbreken van voldoende determineerbare *vondsten*) — dat dit gebied in laat-Romeinse tijd is overstroomd en daardoor onbewoonbaar geworden. Conclusies, op deze opvatting gegrondvest (zoals b.v. deze, dat Westfriesland geen vondsten uit de Merovingse tijd kan opleveren!) verliezen derhalve hun waarde.

Voor de zuiver archeologische literatuur van Westelijk Nederland is deze publicatie een welkome aanwinst, mede om haar inventariserend karakter. Wel kan het bevreemden, de vuurstenen sikkels uit Venhuizen, door PLEYTE genoemd en afgebeeld in „Nederlandsche Oudheden”, niet vermeld te zien, evenmin als de vijfde door VAN GIFFEN (Grafheuvels Zwaagdijk, 1944) genoemde sikkels uit Andijk, en een exemplaar van dezelfde vindplaats, onder inv.nr. g.1923/12.1 in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Ook het hamerfragment uit de Wieringermeer, sedert 1934 in dat museum en korteling gepubliceerd in dit blad, wordt niet genoemd.

V.

KORTE BERICHTEN EN MEDEDELINGEN

— PROFESSOR DR. H. BRUNSTING —

Aan de Vrije Universiteit te Amsterdam is benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de klassieke archeologie en de prehistorie Dr. H. BRUNSTING, lid van het Hoofdbestuur der A.W.W.N. en van de Redactie van „Westerheem”.

Dr. H. BRUNSTING promoveerde in 1937 op een proefschrift, getiteld: „Het grafveld onder Hees bij Nijmegen, een bijdrage tot de

kennis van Ulpia Noviomagus". Hij was toen assistent i.d. klass. arch. aan de Sted. Universiteit van Amsterdam (Allard Piersonstichting), daarna assistent, later conservator aan het Biologisch-Archaeologisch Instituut der R.U. te Groningen. Sedert maart 1946 is Dr. BRUNSTING als conservator verbonden aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, waar hij de rang van wetenschappelijk hoofdamtenaar bekleedt. Deze functie blijft hij vervullen naast zijn hoogleraarsambt, dat hij in dit najaar hoopt te aanvaarden.

Dr. BRUNSTING, die een groot aantal opgravingen in Nederland verrichtte, en onder wiens leiding reeds tal van jaren de opgravingen te Nijmegen plaatsvonden, werkt thans ook mede aan archeologische onderzoeken op Kreta. Vele publikaties in tijdschriften staan op zijn naam en talrijke lezingen werden door hem gehouden, o.a. voor de A.W.W.N.

Kort na de oprichting van de A.W.W.N. trad Dr. BRUNSTING toe tot het Hoofdbestuur van onze vereniging, in de functie van wetenschappelijk adviseur. Van het begin af mocht ook de Redactie van „Westerheem" van zijn bijzonder gewaardeerde adviezen op archeologisch gebied gebruik maken, terwijl verschillende instructieve artikelen van zijn hand in ons blad verschenen.

Reeds mochten het Hoofdbestuur, mede namens de leden der A.W.W.N., en de Redactie van „Westerheem" hun hartelijke gelukwensen aanbieden aan hun hooggeleerd lid. Gaarne willen wij echter ook op deze plaats onze vreugde en voldoening uitspreken over deze benoeming, en Dr. BRUNSTING veel succes toewensen bij zijn arbeid in zijn nieuwe functie.

Tevens is een gelukwens aan Directeuren van de V.U. op zijn plaats voor het feit dat zij iemand aan hun Universiteit hebben mogen verbinden die, gelijk Dr. BRUNSTING, zó algemeen geacht en geliefd is, beide als geleerde en als mens.

Het Hoofdbestuur der A.W.W.N.
De Redactie van „Westerheem".

WERKGROEP „AMSTERDAM & OMSTREKEN

Op 6 februari j.l. heeft de werkgroep voor Amsterdam en omstreken een definitief bestuur gekregen. Het is als volgt samengesteld:

J. F. VAN REGTEREN-ALTENA, voorzitter; A. R. EVERTS, secretaris-penningmeester; H. ARENDS en P. S. A. KIKKERT. Het adres van het secretariaat is: Joh. Vermeerplein 6, Amsterdam.

INHOUD

Voorwoord	blz. 33
Dr. W. GLASBERGEN, Het Britse cultuurmerk in de Bronstijd van Brabant en Westelijk Nederland	„ 34
Vondsten- en opgravingsallerlei	„ 40
E. J. HELDERMAN, Een Friese nederzetting te Krommenie?	„ 41
H. J. CALKOEN, Middeleeuwse pot van Duin en Kruidberg (Santpoort, gem. Velsen)	„ 49
Literatuurbespreking	„ 51
Korte berichten en mededelingen	„ 51

N.B. Dit nummer werd uitgebreid tot 20 bladzijden.

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Orgaan van de
ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
VOOR WESTELIJK NEDERLAND

REDACTIE: H. J. VERHAGEN, hoofdred., Dr W. J. DE BOONE,
Dr H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN.

Redactie-adres: Morskade 12, Leiden.

Secretaris der A.W.W.N.: C. ROODENBURG, van Eeden-
straat 9, Haarlem.

Contributie ad f 6,— te storten op girorekening 577808,
t.n.v. de penningmeester der A.W.W.N. te Haarlem.

SPECIALISATIE

In onze tijd, waarin de vèrgaande specialisering op allerlei gebied een probleem gaat vormen, is het wel interessant te bedenken, hoe in de alleroudste tijden van het menselijke bestaan deze fijne en fijnste onderscheidingen nièt aan de orde kwamen.

De Engelse archeologe Mrs. SÓNIA COLE wijst er in haar boeiend geschreven werk „The Prehistory of East Africa” (Pelican Books A 316, 1954) op, dat gedurende meer dan een half miljoen jaar de stenen vuistbijl vrijwel het enige werktuig was! Zozeer was hier een standaard-type bereikt, dat het vaak ondoenlijk blijkt vast te stellen, of zo'n bijl afkomstig is uit Afrika, Z.W.-Azië, of West-Europa. Ondanks de bijna volmaakte bewerking van deze vorm kwam de mens er haast niet toe andere, mogelijk toch bruikbaarere vormen te ontwikkelen, eenvoudig omdat zijn leven in een niet al te dichte bevolking, temidden van veel gemakkelijk bereikbaar wild, hem niet tot nieuwe uitvindingen aanspoorde.

Voor ons die leven in een tijdvak van steeds verder en verder gaande verbijzondering is dit een merkwaardige gedachte.

H. J. C.

WAT GEBEURT ER TE NOORDWIJKERHOUT?

door

S. C. H. LEENHEER

(Rijnsburg)

De bovenstaande, ogenschijnlijk merkwaardige vraag werd door Dr. DE BOONE gesteld in het voorwoord van het maart-april nummer van „Westerheem”.

Toen schrijver dezes en de heer O. EGGINK enkele weken geleden gezamenlijk een verkenning in bedoelde omgeving uitvoerden, konden zij vaststellen dat er in elk geval *iets* gebeurt in Noordwijkerhout..... Een dozijn draglines en half zoveel zandzuigers zijn geen waarborgen voor stille, landelijke rust! Op sommige punten in Het Langeveld is het terrein doorploegd door rupsbanden en lijkt het, alsof er een tankslag woedde. Is *dit* het antwoord?

In het Nieuwe Leidse Courant van 14 juli jl. komt een verslag voor van een bezoek van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland aan Het Langeveld te Noordwijk. Daarin vinden we getallen als: 120.000 kubieke meter veen en een miljoen kubieke meter zand! Getallen, die de natuurliefhebber de schrik om het hart doen slaan. 170 hectare oude gronden worden hier verbeterd, verkaveld enz. . . . Ook de amateur-oudheidkundige weet, dat eventuele objecten bij zulk ongecontroleerd ¹⁾ geweld reddeloos verloren zijn. Het is daarom absoluut noodzakelijk dat de aandacht en de activiteit van alle belangstellenden uit de wijde omtrek op dit terrein gericht zijn en blijven. Want *dit* moet het antwoord op de vraag, de noodkreet van Dr. DE BOONE zijn: „Er wordt geprobeerd iets te redden in Noordwijkerhout”...!

Wie probeert iets te redden en *wat* is er gered? Zijn er grondsporen aangetroffen, zijn er vondsten in situ gedaan? Voorzover mij bekend, komt aan de heer K. DEKKER te Alphen-aan-de-Rijn de eer toe het eerste alarmsein gegeven te hebben. Hij ook liet het eerste materiaal determineren, dat ten dele uit de Bronstijd bleek te stammen (GLASBERGEN, Westerheem V, 3-4). De heer en mevrouw DE RAAF te Heemstede hebben er eveneens regelmatig verkenningen uitgevoerd en talrijke goede vondsten uit verschillende perioden gedaan. Op enkele daarvan heeft Dr. W. GLASBERGEN gezinspeeld in zijn recente artikel over Bronstijdaardewerk. Schrijver dezes bracht vorig jaar 14 dagen in Het Langeveld door en ontdekte op een hoog punt in de Oosterduinen (een oude schoorwal), onder de greep van een dragline, een rijke vindplaats van ijzertijdscherven, waartussen echter ook enkele fragmenten van het met kwartsgruis verschaalde aardewerk,

¹⁾ Zie het naschrift van de Redactie.

zoals eerder besproken door Dr. GLASBERGEN. Nu, een jaar later, is de situatie ter plaatse weer geheel gewijzigd. Toch konden EGGINK en schrijver wederom een honderdtal scherven verzamelen op deze vindplaats. Maar er is méér gevonden! In juli 1955 vond EGGINK een barnstenen kraal als losse vondst op een ander punt. Op hetzelfde terrein vond schrijver silexafslag en een zwarte kraal onder honderden — meest zg. Fries-Bataafse — scherven. DEKKER trof o.a. een vroeghistorische put in situ aan, met aardewerkscherven op de bodem. Nog andere, hier niet met name genoemde personen hebben vondsten gedaan, of zijn in het bezit van — deels eerder gevonden — materiaal. En dit waren slechts enkele grepen uit de talrijke vondsten, die te Noordwijkerhout werden gedaan.....

Echter, het enig juiste en zo volledig mogelijke antwoord op de vraag van Dr. DE BOONE zal nooit gegeven kunnen worden, indien niet *allen*, die van deze plaats vondsten wisten te bergen, meehelpen aan de formulering ervan. Dit artikeltje wil dan ook geen andere pretentie hebben dan een eerste voorstel te zijn aan de werkgroep „Rijnstreek” van onze A.W.W.N., om alle betrokkenen eens bij elkaar te roepen en, zo mogelijk onder leiding van een archeoloog en een bodemkundige, te trachten gezamenlijk uit de beschikbare gegevens een antwoord te componeren.

Zou de A.W.W.N. op bovenstaande suggestie ingaan, dan staat bij voorbaat reeds vast dat het resultaat belangrijk zal bijdragen tot het verkrijgen van beter inzicht in de prehistorische bewoningsgeschiedenis van de oude gronden in dit deel van het Hollandse kustgebied. Een bewoningsgeschiedenis waarover, naar ik meen, nimmer een samenhangende en overzichtelijke studie verscheen.

Naschrift van de Redactie.

Ondanks al deze misère lijkt het woord „ongecontroleerd” ons toch iets te absoluut, en doet het geen recht wegedevaren aan de bereidheid tot medewerking bij leidende figuren van de technische staf van Cultuurtechnische Dienst en Ned. Heide Mij. Om een voorbeeld te noemen: Op 19 juli jl. waarschuwde de technisch ambtenaar der C.T.D., de heer J. VAN DER WEERD (hoewel zelf zonder oudheidkundige interesse), de heer K. DEKKER wegens vondsten van botten in een aangegraven veenlaag. Laatstgenoemde gaf het bericht terstond door aan de R.O.B. te Amersfoort, met het gevolg dat des anderen daags Dr. P. GLAZEMA, Directeur van de R.O.B. zich persoonlijk ter plaatse van de situatie op de hoogte kwam stellen, rondgeleid door de heren K. DEKKER, C. EGGINK, H. J. VERHAGEN en J. VAN DER WEERD. Van de aangetroffen situatie werd tevens een kort verslag opgemaakt voor de R.O.B., zodat men zich daar aanstonds een beeld kan vormen van de noodtoestand, waarin eventuele vondsten bij ontdekking verkeren. Tijdens deze excursie bleek overigens weer bijzonder duidelijk, hoe bij dit moderne, voor archeologi-

sche doeleinden *moelijk controleerbare* geweld de gelegenheid tot het ontdekken van vondsten, speciaal van de wetenschappelijk waardevolle „gesloten vondsten”, wel tot een minimum is gereduceerd. — Red.

VROEG-INHEEMSE VONDSTEN BIJ DEN HELDER

door

G. D. VAN DER HEIDE

Met tekeningen van B. VAN DALEN
(Schokland)¹⁾

Door bemiddeling van de heer dr. J. WESTENBERG, bibliothecaris van de Nederlandse Dierkundige Vereniging te Den Helder, werden de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek de vondsten gemeld, welke nabij Den Helder waren gedaan door de jeugdige enthousiast Piet SMIT. Op verzoek van de R.O.B. zijn we er eens gaan kijken. Wij kregen toen de verzameling van deze jonge amateur bioloog-archeoloog te zien, die door ijverig speurwerk naast een keurig gerangschikte hoeveelheid zeedieren, een kleine collectie archeologische bodemvondsten uit de omgeving van Den Helder had bijeengebracht. Eerder al bleek ons dat Piet SMIT contact had gehad met het Rijksmuseum van Oudheden, waarheen hij een aantal vondsten ter determinatie had opgezonden. De correspondentie hierover kon in zijn heiligdom worden geraadpleegd.

Behalve laat-middeleeuwse scherven, afkomstig van een tweetal (reeds in de XVIIde eeuw bekende) vindplaatsen nabij Wieringen, bevatte Piet's verzameling aardewerkresten, te voorschijn gekomen bij de aanleg van de nieuwe havenwerken van Nieuwediep. Tegelijkertijd attenderde de heer WESTENBERG ons op de scherven, die hem door de heer BLOEM van de gemeentewerken te Den Helder waren gegeven. Het een en ander was aanleiding tot een klein onderzoek.

Ten aanzien van de vondsten aan de nieuwe haven waren er eigenlijk geen mogelijkheden tot nadere veldverkenning, hoewel de ambtenaren van de Rijkswaterstaat, Directie Sluizen en Stuwen, bereid waren alle medewerking te verlenen. De vondsten waren namelijk gedaan op storten, waar gebag-gerd en gezogen materiaal was opgespoten. De moeilijkheid daarbij is dat men — ofschoon valt na te gaan van welke plaatsen zand en klei worden aangevoerd — niet met zeker-

¹⁾ Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken), afd. Archeologisch Onderzoek.

heid kan zeggen van welke diepte de vondsten afkomstig zijn. Weliswaar is steeds de diepte bekend waarop zuigbuis of baggeremmers werken, maar het nastorten in de snede kan gemakkelijk ten gevolge hebben dat materiaal van een hogere laag mee omhoog wordt gebracht.

Dus ondanks de vriendelijke bemiddeling van de Rijks-waterstaat, waardoor wij de boorgegevens verkregen van de plaatsen waar zand gezogen werd en waarbij vondsten zijn gedaan, is het niet doenlijk met zekerheid iets omtrent de juiste oorspronkelijke situatie van het gevondene te bepalen. De zuiver technische interpretatie der boorgegevens laat geen geologische verklaring toe, welke ook voor de archeologische waarneming zo zeer van belang moet worden geacht. Wel is het zeker dat we te doen hebben met oude, verspoelde bewoningsresten, deels uit het begin van onze jaartelling, deels uit de late Middeleeuwen. Op dit punt sluit de vindplaats dus geheel aan bij hetgeen uit het Zuiderzeegebied, Wieringermeer en Noordoostpolder, bekend is. Door het voorkomen van ouder, Fries-Bataafs vaatwerk is er echter een duidelijk verschil met de door BRAAT onderzochte vindplaatsen in de Wieringermeer en de tot nu toe bekende vondsten van het Balgzand (het materiaal verzameld bij een eigen bezoek ter plaatse in 1951 en de door P. SMIT bijeengebrachte en ons ter inzage verstrekte scherven).

De vondsten van de Rijkszeehaven.

De bij de Rijkszeehaven opgeraapte aardewerkscherven omvatten draaischiffaardewerk, waarbij Pingsdorfer waar, en wat kogelpotaardewerk. Overwegend echter betreft het vaatwerk van vroegere datum: inheems Fries-Bataafs, zachtgebakken materiaal²⁾. Sommige randfragmenten vertonen de karakteristieke gekartelde vorm, kenmerkend voor een deel van het gebruiksgoed uit de IIde periode van de Friese terpentijd.

Van het verzamelde bij de Rijkszeehaven inventariserenden wij 34 scherven van laat-middeleeuws vaatwerk (Pingsdorferwaar en kogelpotaardewerk, dateerbaar tussen de Xde en XIIde eeuw) en 72 scherven van Fries-Bataafs goed. Zeggen deze verhoudingsgetallen op zichzelf niet zo veel bij onbekendheid met de situatie der scherven in het grondprofiel, toch zijn zij een duidelijk bewijs dat het hier niet gaat om wat toevallig verspoelde fragmenten. Bij de vondsten behoren voorts beenderresten van huisrond en paard, waaronder een zeer kleine schedel van een volwassen paard; een

²⁾ De laatste (Fr.-Bat.) vondsten werden echter ca. 1700 m ten zuidoosten van de in de vorige zin genoemde (middeleeuwse) aangetroffen.

type dat doet denken aan de kleine, in Groninger terpen gevonden terpenpaardjes. Het overigens geringe aantal boten van huisdieren geeft geen verdere mogelijkheid voor omvangrijker studie. Wel is door de Rijkswaterstaat genoteerd dat deze beendervondsten van een diepte van plm. 5 m – N.A.P. afkomstig moeten zijn, hetgeen, juist als in het oostelijk deel van de Zuiderzee, aan abrasie³⁾ van tenminste enige meters van het landoppervlak doet denken.

Vondsten Verfailleweg Den Helder.

Toevallig kwam in het uitbreidingsplan te Den Helder, bij het aanleggen van zinkputten aan de Verfailleweg, een nieuwe vindplaats aan het licht, waaruit de heer WESTENBERG een grote, grijze randscherf van een Fries-Bataafse pot verwierf. Dit werd aanleiding tot een nader onderzoek. Helaas bleek dat het niet meer mogelijk zou zijn het grondprofiel van de put te bestuderen, daar de betonnen zinkput was geplaatst en aangeaard. De uitgegraven grond echter lag op een tiental meters van de put verwijderd. Hieruit kon een hoeveelheid scherven en beenderen worden verzameld, welke genoegzaam tot een datering kon leiden. Er zou echter een diepe sleuf gegraven moeten worden om de laag van de scherven te pakken te kunnen krijgen, daar deze aardewerkfragmenten gevonden waren, zoals gemeld was, in venig materiaal op de bodem van de gegraven put (volgens de mededeling ongeveer 3.50 m diep).

Om te ontkomen aan het tijdrovende en dure graven van een sleuf van meer dan drie meter onder het maaiveld met alle moeilijkheden van wateroverlast daaraan verbonden, hebben wij ter plaatse een proefboring verricht. Deze is doorgezet tot in het pleistocene zand met puls en dachnowski-boor welke ook in het Zuiderzeegebied herhaaldelijk voor dergelijke boringen werd gebezigd. Tevens konden daarbij monsters boven worden gebracht, zodat een goed inzicht in de gelaagdheid van de bodem op de vindplaats kon worden verkregen. De plaats werd zo gekozen dat wij zo dicht mogelijk bij de put boorden, zeker wetende dat wij in de onvergraven grond onze monsters namen. Hierbij hadden wij het geluk in de kolom grond in de boor ook een scherf van inheems vaatwerk aan te treffen. Deze kwam van een diepte, die vrijwel overeenstemde met hetgeen de gemeenteopzichter had opgegeven.

Beschrijving van het profiel.

Het beeld van het grondprofiel kan nu als volgt worden beschreven (zie tekening pl. XVIII).

³⁾ Abrasie = mariene erosie = afbraak van het landoppervlak door de zee.

Het maaiveld ligt ter plaatse 65 cm boven N.A.P. De boring bereikte een diepte van 60 cm onder de bovenkant van het pleistocene zand. De oppervlakte van het dekzand bleek uitzonderlijk hoog te liggen in dit landschap en wel op 5.15 m – N.A.P. (d.w.z. 5.80 m – maaiveld). Onderstaand laten wij nu een profielbeschrijving volgen van onder naar boven.

Het pleistocene landschap op de plaats van de boring vertoont een normaal gepodssoleerd profiel met een duidelijke maar niet dikke loodzandlaag. Dit loodzand is afgedekt met een zandige kleilaag van 80 cm. Hieruit blijkt dat het verdrinken van het landschap niet rigoureuus heeft plaats gevonden, maar een meer geleidelijk karakter droeg, waardoor het loodzandpakket niet is geabradeerd. Op genoemde laag ligt ongeveer 30 cm doorgroeide klei met veel rietresten, 20 cm rietveen dat in een rietveen-formatie met klei overgaat. Het rietveen is weer afgedekt met zeggeveen. Op 3.25 m – N.A.P. ligt daarop een laag venig materiaal met veel Ostracoden, *Hydrobia spec.*, *Cardium edule* en *Macoma balthica*. Het betreft hier dus verslagen veen, dat tot bezinking kwam in een zout milieu. De laag daarboven, op 3.15 m – N.A.P., bevat sterk humeuze klei, venig materiaal met houtskool, maar ook resten van mollusken als *Hydrobia spec.* en *Cardium edule*. Dit is de laag welke ook de scherven van Fries-Bataafs aardewerk bevat. Het ziet er naar uit dat de vondsten hier niet in situ voorkomen, maar dat we te doen hebben met landafslag, waarbij de resten, die de verdreven mens achterliet, min of meer ter plaatse bijeen bleven. Dit laatste beeld levert ook de situatie van de vindplaatsen in het gebied van de huidige Noordoostpolder, waar op sommige plaatsen een schervenlaag voorkomt op 5.70 m – N.A.P. als herinnering aan de laat-middeleeuwse bewoning.

Vervolgens liggen boven dit juist genoemde pakket nog 80 cm doorwortelde kwelderklei met veel *Hydrobia spec.*, een laag van 1.70 m slibhoudend zand met mariene schelpen en 90 cm zand. Een 30 cm dikke laag zandig materiaal, dat geheel verstoord is, sluit het lagencomplex tenslotte af, waarmee het tegenwoordige maaiveld op 65 cm boven N.A.P. weer is bereikt.

De inheemse bewoningsresten liggen hier nu dus op 3.15 m – N.A.P., volkomen afgedekt door jongere sedimenten. De tussen het schervenmateriaal voorkomende schelpen van de mossel (*Mytilus edulis* L.) kunnen zowel als voedselrestanten worden opgevat als herinneren aan een transgressiefase; de *Hydrobia's* wijzen er zeker op dat de scherven niet meer geheel in situ voorkomen, zodat wij aan abrasie van het landschap tijdens de vroegmiddeleeuwse transgressiefase moeten denken (400–900 na Chr.). Het daarop rustende lagencom-

plex kunnen wij dus beschouwen als ontstaan na plm. 400 na Chr.

Beschrijving van de vondsten.

Bij het omwerken en doorzoeken van de hoop grond, uitgegraven op de plaats van de zinkput, kwam naast vrij veel aardewerk een kleine collectie beenderen voor: middenvoetsbeenderen, ribfragmenten, wervels, kootjes en gewrichtsbeentjes. Sommige van de grote beenderen vertoonden duidelijke bijtsporen van een dier, dat op deze ten dele gebroken botten had geknauwd. Vermoedelijk hebben wij te doen met door honden nagekloven botten, nadat deze door mensen waren stuk geslagen.

Enkele bijzondere beenderfragmenten trokken speciale aandacht naast het gewone materiaal, dat afkomstig is van rund en schaaap. Daar waren dan in de eerste plaats onderkaakresten en andere beenderen van juveniele runderen. Voorts bevonden zich bij de vondsten twee kleine onderkaken met scherpe, kleine kiezen en fikse hoektanden, ongetwijfeld onderkaken van een vos (pl. XVIII, a). Een forse onderkaak en een grote klauw van een hond bewezen dat dit resten zijn van grote exemplaren, in overeenstemming met de bevindingen van VAN GIFFEN bij het onderzoek in de terpen. Wij troffen ook een hoornpit van een rund aan. In het basale gedeelte van het stuk was een gaatje geboord. Men kan slechts gissen waartoe dit hoorntje diende. Het meest waarschijnlijke is, dat men het gebruikte om er iets als zalf of vet in te bewaren. Het gaatje zal dan gemaakt zijn om de hoorn te kunnen ophangen.

Een aangetroffen beenfragment van een mens zou hier misschien verklaard kunnen worden door te denken aan verspoeling van het bewoonde landschap, waarbij ook een begraafplaats een prooi van het water werd.

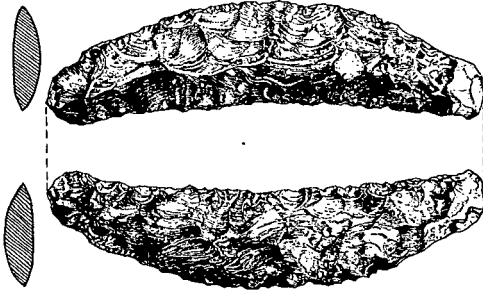
Tenslotte kwamen uit de hoop grond nog enige beentjes van vogels te voorschijn, waarbij een snavelfragment van een eendachtige. De soort kon nog niet nader worden bepaald. In het totaal werden er verzameld 50 beenderen en beenderfragmenten.

Het Fries-Bataafse aardewerk. (platen XVIII en XIX)

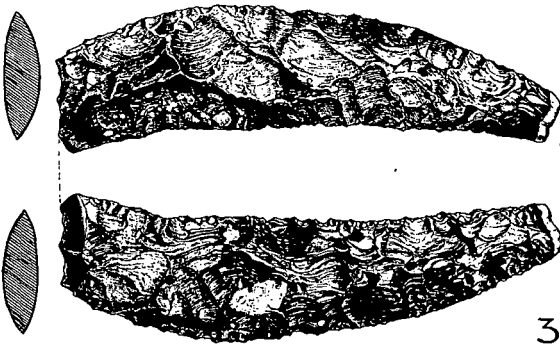
Tezamen 110 scherven werden uit de hoop bijeengezocht. Hierbij bevond zich geen ander materiaal dan vrij zachtgebakken Fries-Bataafs vaatwerk in zwart, leemkleurig, grijsrood en grijs. Typisch gekartelde randen, soms zeer grof, soms fijner ingedrukt aan de bovenzijde, waren daartussen niet schaars (fig. b, c en d). Vergelijken wij het gevonden materiaal met het door BOELES behandelde vaatwerk, dan

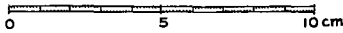
1

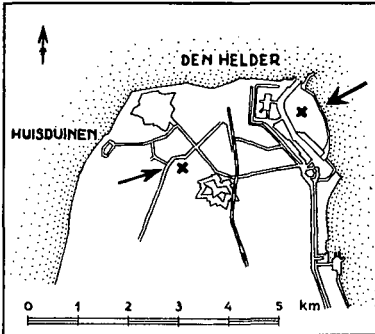
2

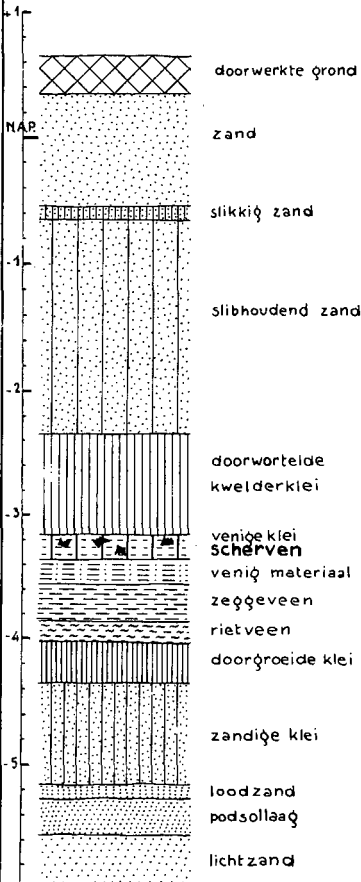
3

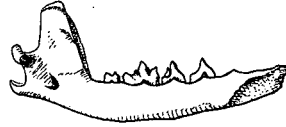
PLAAT XVIII

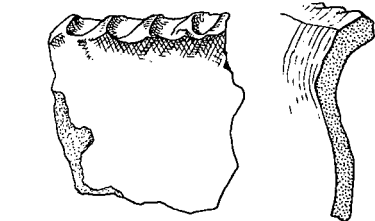
PROFIEL

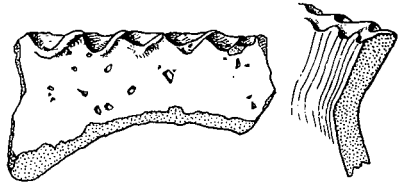
a

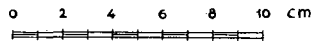
b

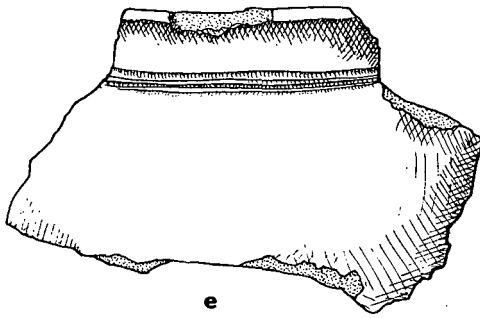

c

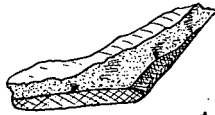

d

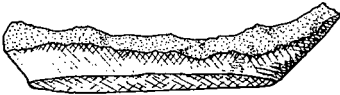
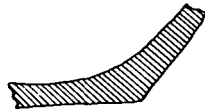

f

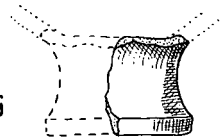
g

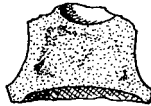
h

i

j

o

k

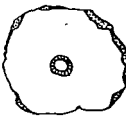
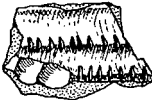
m

n

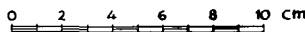
l

p

q

constateren wij dat beide door deze auteur genoemde vormen van kartelrandig vaatwerk voorkomen, n.l. het kartelrandig proto-Friese terpenvaatwerk in Harpstedter stijl (zoals uit de terp Hichtum bij Bolsward) uit de eerste terpenperiode en het vroeg-Friese kartelrandige terpenvaatwerk uit de tweede terpenperiode. Dezelfde auteur beeldt van deze groep diverse potten af van vindplaatsen uit Friese en Groninger terpen. Ook gave randen komen voor, waarbij op de overgang van de hals naar de schouder evenwijdig lopende, horizontale groeven rondom de pot kunnen zijn aangebracht (fig. e en f). BOELES vermeldt een pot van dergelijk aardewerk uit Baard. Een enkele scherf van iets roodkleurig tot grijs aardewerk vertoont een ingezonken hals. Een andere, van bruingrijs, gladwandig materiaal, liet gladde vegen zien op de scherf, waar men waarschijnlijk de klei heeft uitgesmeerd. Talrijk zijn de scherven met zeer ruwe wand. Dit zogenaamde besmeten aardewerk, genoemd naar de op de gemaakte pot geworpen klei, behoort tot dezelfde periode als het vorengenoemde goed.

Een klein aantal voetscherven met vlakke bodem komt voor tussen fragmenten van gesmoord gebruiksgoed (fig. g, h en i). Dit gesmoorde aardewerk wordt door BOELES eveneens gerekend tot de IIde periode van de terpentijd in Friesland. Het meest vermeldenswaard is een iets holle voetscherf van zwart, gladwandig, vermoedelijk gesmoord vaatwerk, tenger opgaand en zich dan verbredend. Naar alle waarschijnlijkheid hebben wij hier te doen met een fragment van een voetbeker (fig. j). Deze in Friesland en Groningen niet erg algemene vorm komt ook in de kustgebieden ten oosten van de Eems voor. Wij zullen de uitvoerige beschouwingen, die over de herkomst van deze trechtervormige bekers zijn gepubliceerd, niet volgen, omdat dit kleine fragment slechts aanduidt dat wij met een voetbeker te doen hebben, zonder omtrent de verdere vorm en eventuele versiering iets aan te geven. Nog een andere randscherf verdient beschrijving en wel een fragment van gaafwandig, zwart, tamelijk zachtgebakken goed met versiering van ingegroefde lijntjes, horizontaal in de hals en verticaal over schouder en buik (fig. k). Daartussen is de ruimte opgevuld met ingedrukte hoefijzervormige figuurtjes. Weer een andere scherf vertoont verhoogde randen, welke met ingegroefde kerfjes versierd zijn (fig. l). Een kleine scherf met guirlandeachtige versiering doet denken aan het geometrisch versierde vaatwerk van de Friese terpen (fig. m). Het is echter zo'n klein fragment dat geen zekerheid is te krijgen — daar bovendien de vaak zo typische opvulling van wit schelpengruis in de figuren ontbreekt — of we te doen hebben met dit overigens buiten Friesland weinig of niet bekende proto-Friese vaatwerk. Op

de buitenzijde van een andere wandscherf van leemkleurig, zachtgebakken aardewerk is een versiering van rondjes aangebracht (fig. n).

Een klein merkwaardig scherfje, van dezelfde vindplaats afkomstig, werd ons door dr. WESTENBERG nog nagezonden. Het is leemkleurig-grijs, zachtgebakken aardewerk, versierd met vlak naast elkaar liggende, evenwijdige, vrij diepe groefjes. Het fragmentje is helaas te klein om daaruit te kunnen opmaken van welk type potje het geweest kan zijn en hoe de versiering moet zijn aangebracht (fig. o).

Het bovengenoemde vaatwerk is naar alle waarschijnlijkheid gemaakt van in de nabijheid gewonnen zeeklei. Hiervan getuigen enige scherven met figuurtjes, welke aantonen, dat in de klei fragmenten van schalen van *Cardium edule* (de eetbare hartschelp of kokkel) voorkomen. Wellicht betreft het hier niet met opzet aangebrachte versieringen met schelpdeeltjes, maar restjes die reeds in de klei voorkwamen. Natuurlijk zou het nog mogelijk zijn de klei van de scherven verder op andere organismen (Ostracoden, Foraminiferen en Diatomeeën) te laten onderzoeken, maar de macroscopische *Cardium*fragmenten spreken in deze reeds voldoende. In de klei van één potscherf zijn zeer duidelijk afdrukken van rietstengels te zien. Van hetzelfde zachtgebakken aardewerk kwam tussen de vondsten een leemkleurig fragmentje voor met iets bijgeslepen randen. In dit, mogelijk van een pot afkomstige, stukje was een rond gaatje geboord. Waarschijnlijk betreft deze vondst een spinschijfje (fig. p):

Voorts noteerden wij nog de navolgende vondsten. Enkele brokjes zachtgebakken klei, leemkleurig tot zwart; een aan vier kanten bijgeslepen slijpsteentje van zandsteen (fig. q) en enige brokjes steen en wel twee stukken kwarts en een stukje kwartsiet. Deze steentjes moeten zijn aangevoerd, wellicht van een der keileemhoogten van Texel dan wel van Wieringen. Dit immers zijn de enige plaatsen in de omgeving, waar gesteente in de hoge lagen voorkomt.

Samenvatting.

De vondst van Fries-Bataafs aardewerk op tenminste twee plaatsen bij Den Helder, wijst op bewoning omtrent het begin van onze jaartelling, vermoedelijk op een begroeid kleilandschap. Of hier sprake zou kunnen zijn van bewoonde terpen valt uit de vindplaatsen niet af te leiden; wel is het duidelijk dat thans de vindplaats aan de Verfailleweg in een landschap ligt waar het pleistocene zand uit dit gebied uitzonderlijk hoog opduikt onder het maaiveld.

Het voorkomen van vaatwerk, dat dateerbaar is vóór de IVde eeuw na Chr., is daarom interessant omdat er tot nu

toe, voor zover bekend, weinig gegevens omtrent bewoning van dit gebied in deze vroege tijd zijn. (Het juist in het tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrk. Gen. verschenen artikel van W. F. G. WIESE, geeft als vindplaatsen enige ten noorden van Schagen en een ganse reeks vondsten tussen Schagen en Alkmaar, in de omgeving van Warmenhuizen.) Het gevonden materiaal is vergelijkbaar met vondsten uit de terpen van Friesland en Groningen en wel uit de IIde periode.

Het ontbreken van aardewerk uit de IIIde periode van de terpentijd, de vroege Middeleeuwen, ná de IVde eeuw en van Pingsdorfer- en kogelpotvaatwerk op de vindplaats aan de Verfaillieweg toont aan, dat de bewoning op die plaats zich ná de IVde eeuw niet heeft gecontinueerd. Van heroccupatie van de verlaten woonplaats in de IXde eeuw, is dus geen sprake geweest. De vondsten bij de Rijkszeehaven wijzen op onderbreking tussen de IVde en de IXde eeuw. Bij deze vindplaats kunnen wij nu denken aan heroccupatie ná de IXde eeuw. Het is mogelijk dat omstreeks de XII/XIIIde eeuw de bewoningsmogelijkheid eindigde; in eenzelfde periode dus als in het Wieringermeergebied en in het landschap ten noorden van Wieringen, het Balgzand. Van Wieringermeer en Balgzand is evenwel geen Fries-Bataafs materiaal bekend.

Schokland, februari 1956.

L i t e r a t u u r

- BENTHEM JUTTING, T. VAN (1943). Fauna van Nederland: Mollusca. — Leiden.
- BOELES, P. C. J. A. (1951). Friesland tot de elfde eeuw. — 's-Gravenhage.
- BRAAT, W. C. (1932). De Archaeologie van de Wieringermeer. — Oudheidk. Meded. Rijksm. v. Oudh. Leiden, N.R. XIII¹.
- , (1947). Archaeologie. (In: Toelichting bij de Geologische Kaart van Nederland; No. 2, Hollands Noorderkwartier). — Geol. Sticht., afd. Geol. Kaart; Haarlem.
- GIFFEN, A. E. VAN (1913). Die Fauna der Wurten. — Leiden.
- HEIDE, G. D. VAN DER (1955). Aspecten van het archaeologisch onderzoek in het Zuiderzeegebied. Van Zee tot Land. No. 13. — Zwolle.
- , (1955). Archaeological Investigations on New Land, I en II. — Antiquity and Survival No. 2 en No. 3; 's-Gravenhage.
- , (1955). Geologisch-archaeologische inleiding in: De monumenten van Geschiedenis en Kunst van West-Friesland, Texel en Wieringen. — 's-Gravenhage.
- VISSER, J. C. (1954). De wordingsgeschiedenis van de haven van Den Helder „Het Nieuwe Diep”. — Natuur en Techniek XXII (alg.); Delft.
- WIESE, W. F. G. (1956). De verspreiding van de archeologische gegevens van Westfriesland in verband met de morfogenese. — Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Genootsch. 2e reeks, deel LXXIII No. 1 (jan.); Leiden.

VONDSTBERICHT VAN EEN VUURSTENEN SIKKEL UIT ANDIJK

door

DRS T. R. MULDER
(Conservator Westfries Museum, Hoorn)

(Ontv. 9-VII-1955)

Wederom bereikte ons een vondst van een vuurstenen sikkkel uit Andijk.

Het werktuig (pl. XVII, 1) is van grijze vuursteen, waarin enkele grote lichtgrijze plekken. Het is 17,3 cm lang en 3,9 cm breed, lichtgebogen. De buitenrand loopt naar de punt toe in een nagenoeg rechte lijn. De sikkkel is herhaalde malen getoucheerd en maakt de indruk veel gebruikt te zijn. Het voorwerp vertoont een fraaie hoogglans, behalve aan het „helft“-einde, waar het oppervlak over plm. 6 cm aan de holle zijde en over plm. 3 cm aan de bolle zijde dof is.

Henk KRUL vond de sikkkel in 1954 bij het aardappelrooien in de bouwvoor. En wel op een stuk land in de nabijheid van de vondsten die werden vermeld in Westerheem III (11-12), p. 94, pl. XXI, 2 en 3, nl. in een akker aan de oostkant van de Melksloot, ten westen van de Hoeksloot en ten zuiden van de oude Wal (top.kaart 15 C, coörd. 143.100 : 527.225).

De vinder schonk de sikkkel aan het Westfries Museum, waar hij werd geïventariseerd onder nr. AND. V8.

TWEE VUURSTENEN SIKKELS BIJ ENKHUIZEN

door

W. F. G. WIESE ¹⁾
(Hoorn)

(Ontv. 8-IX-1955)

Vlak bij Enkhuzen werd op 20 september 1955 opnieuw een goede vuurstenen sikkkel gevonden door Wouter STERK. Deze vondst geschiedde op het bedrijf van de fa. Sluis en Groot, perceel „Sleutel“, kaartindices 147.40 : 523.50, tijdens de normale werkzaamheden in de tuin. Er is opnieuw alle

¹⁾ Door de vriendelijke bemiddeling van de Heer WIESE kregen wij enige tijd de beschikking over de beide sikkels ter vervaardiging van de afbeeldingen. Daardoor konden ze nog eens nauwkeurig worden bestudeerd en vergeleken met ander materiaal. Als resultaat hiervan werden — met toestemming van de Schrijver — aan de beschrijving der stukken verschillende details toegevoegd.
— VERHAGEN.

reden te veronderstellen, dat de sikkel in de bouwvoor heeft gelegen.

De sikkel (pl. XVII, 3) is vervaardigd uit beige-grijze vuursteen, die plaatselijk onregelmatige donkergrijze plekken heeft. Aan de top bevindt zich nog een rest van de witte verweringskorst. De voet is blijkbaar afgebroken, het breukvlak is 29 mm breed. Het stuk is verder op de gebruikelijke wijze bewerkt; aan de bovenzijde bevinden zich nog enkele vastzittende schilferresten. Op dwarsdoorsnede is de bovenzijde slechts zeer weinig, de onderzijde tamelijk sterk gewelfd. Ook de hoogglans is op de „gebruikelijke” wijze verdeeld, nl. op de onderzijde — behalve de voet — afnemend van de snede naar de rugzijde, terwijl de glans aan de bovenzijde beperkt bleef tot de directe omgeving van de snede. Het werktuig maakt de indruk weinig gebruikt te zijn: de hoogglans bevindt zich slechts op de uitstekende delen, zelfs de retouchevlakken op de snedehelft der onderzijde zijn dof! Scherpen door naretouche heeft niet plaatsgevonden. De lengte bedraagt 167 mm, doch kan, indien de voet inderdaad is afgebroken, meer bedragen hebben. De grootste breedte is 40 mm, de grootste dikte 17 mm.

De vondst is door de vinder welwillend ter beschikking gesteld van het Stadhuismuseum te Enkhuizen.

Opmerkelijk is, dat in 1954 in de directe omgeving (kaartindices 147.30 : 523.52) ook reeds een fraaie sikkel werd gevonden (Westerheem III (9-10), p. 87, pl. XVIII), welke aan het Westfries Museum in Hoorn werd geschonken.

Ruim een maand na de vondst van het bovenbeschreven exemplaar kwam bij Enkhuizen opnieuw een vuurstenen sikkel tevoorschijn. Ditmaal was H. DIJKSTRA uit Bovenkarspel de gelukkige, die op 28 oktober 1955 op de bijna vierkante akker „het Ven” de sikkel verticaal half uit de grond zag steken. Het perceel wordt gebruikt voor de zaadteelt, zodat het voorwerp wel bij de grondbewerking aan de dag zal zijn gekomen. De vindplaats (coörd. 147.25 : 525.81) ligt in de polder Grootslag, noordelijk van Enkhuizen en westelijk van de dijk naar de vuurtoren te Andijk, en is eigendom van de fa. Sluis en Groot te Enkhuizen.

De lichtgebogen sikkel (pl. XVII, 2) bestaat uit geelgrijze vuursteen met lichte vlekken; ook de top heeft deze lichte kleur. Op dwarsdoorsnede is de bovenzijde zeer vlak, de onderzijde is gewelfd. Aan de voet zit nog een kleine rest van de verweringskorst. Het stuk is 141 mm lang, de grootste breedte bedraagt 33 mm. De hoogglans bevindt zich op de normale plaatsen, t.w. aan de onderzijde op de snedehelft, naar de top toe zich ook op de rughelft uitbreidende. Aan de bovenzijde alleen bij de snede, alsmede op de top. De eerste 2 cm van de voet heeft evenzeer enige hoogglans, zodat de

gedachte aan omkering in het — nog steeds hypothetische — handvat zich opdringt. Maar dan moet daarna het gedeelte tussen 2 en 5½ cm van de voet opnieuw zijn geretoucheerd: dit gedeelte heeft nl. géén hoogglans. Een andere verklaring voor deze verdeling van de hoogglans op de voet zou echter gevonden kunnen worden in incidenteel *linkshandig* gebruik!¹⁾ Blijkbaar heeft een sterke na-retouche plaats gehad: de snedekant is geheel stomp. Het werktuig werd dus wel „tot op de draad versleten”.

De sikkel is in het bezit van de vinder.

LITERATUURBESPREKING

H. HIJMANS, Wijk bij Duurstede.

(Nijgh en van Ditmar, Rotterdam's-Gravenhage, 1951. Met voorwoord van M. D. OZINGA. Pag. 5-131, 59 afbb. en één kaart.)

Reeds meermalen is in dit tijdschrift gewezen op het betreurenswaardige feit, dat over het oude Dorestad geen alles omvattende studie is verschenen; ook het bekende artikel van HOLWERDA in de Oudheidkundige Mededelingen (1924) en het niet minder bekende en meer populaire „Dorestad” (1929) zijn in feite niet meer dan voorstudies, die wel belangrijk materiaal hebben gebracht, maar toch niet voldoen aan de eisen die een monografie over de belangrijkste Nederlandse nederzetting uit de Karolingsche tijd stelt. Schrijvers die zich een kort overzicht van de geschiedenis van Wijk bij Duurstede voor ogen hebben gesteld, zullen een dergelijk gemis dubbel voelen.

Des te groter is onze bewondering voor het samenstellen van een werkje, zoals het bovengenoemde, waar in een zeer kort bestek de hoofdzaken van het archeologisch onderzoek worden aangestipt en ook de geschiedenis van dit onderzoek zelf. Wat men hier zeker niet verwachten zou, is een citaat uit de Javasche Courant van 22 Mei 1844, waarin bericht wordt over de opgravingen in de winter van 1843/4. Ook de onderzoekingen van RENAUD van het veel latere kasteel met zijn goed bewaarde donjon worden gereleveerd. Hoewel natuurlijk het grootste deel van dit werkje handelt over de beter bekende historie van later tijden, zijn de resultaten van het oudheidkundig bodemonderzoek in het minst niet verwaarloosd, reden waarom op deze plaats ook de aandacht erop wordt gevestigd. Uiteraard kunnen in een publicatie van 1951 nog niet verwerkt zijn de resultaten van het later onderzoek in 1953 (zie Berichten R.O.B. IV. 2, 1953).

D. B.

I. A. RICHMOND, Roman Britain.

(Pelican(-Pinguin) Books A 315, 1955. Prijs f 2,75.)

In deze bekende serie monografieën verscheen vorig jaar „Roman Britain”, aardig geschreven en buitengewoon goed gedocumenteerd door dr I. A. RICHMOND, opgraver van vele castella bij de muur van Hadrianus. Interessant is zijn beschouwing over de verhouding Romein—Brit, waarbij ons opvalt, hoe goed men in Engeland op de hoogte is van de inheemse stammen die daar toen woonden. Boeiend

in hoge mate is de bespreking van de economische situatie, over import—export, muntstelsels enz. Wist U bv. dat de Romeinen al steenkool ontgonnen en kaarsen gebruikten? Ook schijnt hier nu en dan een zijlicht op ons land en wéér treffen ons enkele typische analogieën met Velsen: de grote waarde van huden met hoorns (tunnelput-vondst), de enorme invoer van goedkope wijn in kruiken en amphorae (honderden scherven in Velsen) en de voorliefde voor varkensvlees (verreweg de meeste botten in Velsen waren van deze diersoort afkomstig).

Verhelderend is Schrijvers betoog over de zeer verschillende godsdienstige stromingen, inheems en geïmporteerd, gezien tegen de achtergrond der keizersverering, die in wezen een aanbidding betekende van de „numen augusti”, de geestelijke kracht waarvan de keizer de personificatie was. Door zijn uitvoerige en toch zeer leesbare beschouwing over het zo sterk geromaniseerde Brittannië, kan dit boekje, waaraan een uitgebreide literatuurlijst is toegevoegd, aan de belangstellende lezer warm worden aanbevolen!

C.

A. VOLLGRAFF-ROES, *Light on Holland of the dark ages: a frankish cemetery at Rhenen.*

(In: *The Illustrated London News*, february 19, 1955, pp. 322-323.)

Een zeer kort overzicht over de bekende frankische vondsten te Rhenen, met veertien uitstekende afbeeldingen van glaswerk, emmerbeslag en sieraden.

D. B.

H. ENNO VAN GELDER, *De Karolingsche schatvondst van Ide. II De zilveren munten.*

(In: *Van Rendierjager tot Ontginner. Nieuwe oudheidkundige ontdekkingen in Drenthe (I). Nieuwe Drentse Volksalmanak 1956 (74e jaar)*, pp. 257-258.)

Munten, in de Karolingse tijd geslagen te Dorestad-Duurstede, bevonden zich in een schatvondst uit Ide, gem. Vries (Drenthe), die in het voorjaar 1955 verworven werd voor het museum te Assen. Er was sprake van een potje met 111 munten van Lodewijk de Vrome (814—840) tot en met Karel de Kale (840—877). Het depot hangt samen met een der talrijke Noormanneninvallen; men veronderstelt dat de munten omstreeks 865 zijn verstoep. Naar men verwacht zal de uitzonderlijk goede conservering der munten de wetenschap van veel nut zijn.

D. B.

KORTE BERICHTEN EN MEDEDELINGEN

— PROFESSOR DR. W. GLASBERGEN —

Konden wij in ons vorig nummer onze lezers mededelen dat ons Hoofdbestuurs- en Redactielid dr. H. BRUNSTING tot hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam is benoemd, thans hebben wij het genoegen melding te kunnen maken van het feit dat onze medewerker dr. W. GLASBERGEN aan de Gemeentelijke Universiteit van Amster-

dam benoemd is tot buitengewoon hoogleraar in de prehistorie van West- en Midden-Europa en de archeologie van Nederland.

Dr. W. GLASBERGEN, conservator bij het Biologisch-Archeologisch Instituut der Rijksuniversiteit te Groningen, tevens conservator aan het Provinciaal Museum van Drenthe te Assen én van het Groninger Museum voor Stad en Ommelanden, is aan verschillende van onze leden reeds lang persoonlijk bekend, o.a. door zijn grote belangstelling voor het amateurs-onderzoek.

In 1954 promoveerde hij op een proefschrift getiteld: „Barrow Excavations in the Eight Beatitudes” (Grafheuvelonderzoek in de Acht Zaligheden N.-Br.), welk magistraal werk in onze 3de jaargang (pp. 51-52) in het kort werd besproken. Over dit zelfde onderwerp hield hij spoedig daarop een lezing voor onze afdeling te Amsterdam; een der conclusies uit dit werk heeft dr. GLASBERGEN onlangs voor onze lezers nog eens nader uiteen gezet („Het Britse Cultuurmerk in de Bronstijd etc.”). Ook over andere perioden van de archeologie verschenen talrijke publikaties van zijn hand.

Wij wensen Professor GLASBERGEN veel geluk in zijn nieuwe werkgebied in het westen, al is hij hier ook allerminst een vreemdeling — vergissen wij ons niet, dan waren de opgravingen door Prof. VAN GIFFEN te Valkenburg (Z.-H.) destijds voor hem de eerste aanleiding zich te verdiepen in het archeologisch onderzoek!

Wij hopen dat door samenwerking tussen deze vakman en de amateurs in de A.W.W.N. nog menig probleem gesteld en opgelost mag worden.

Het Hoofdbestuur der A.W.W.N.
De Redactie van „Westerheem”.

INHOUD

Voorwoord	blz. 53
S. C. H. LEENHEER, Wat gebeurt er te Noordwijkerhout?	„ 54
G. D. VAN DER HEIDE, Vroeg-inheemse vondsten bij Den Helder	„ 56
Drs. T. R. MULDER, Vondstbericht van een vuurstenen sikkels uit Andijk	„ 64
W. F. G. WIESE, Twee vuurstenen sikkels bij Enkhuizen	„ 64
Literatuurbespreking	„ 66
Korte berichten en mededelingen	„ 68

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Orgaan van de
 ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
 VOOR WESTELIJK NEDERLAND

REDACTIE: H. J. VERHAGEN, hoofdred., Dr W. J. DE BOONE,
 Dr H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN.

Redactie-adres: Morskade 12, Leiden.

Secretaris der A.W.W.N.: C. ROODENBURG, van Eeden-
 straat 9, Haarlem.

Contributie ad f 6,— te storten op girorekening 577808,
 t.n.v. de penningmeester der A.W.W.N. te Haarlem.

HET MENSELIJKE IN DE ARCHEOLOGIE

Voor vele mensen is de archeologie zo boeiend omdat zij zich met ménsen bezig houdt, met scheppingen die levende wezens — zoals wij — in het verborgene achter lieten: indrukken van het leven zelf in de levenloze materie. Soms kan dit getuigenis van menselijk streven van duizenden jaren geleden iets ontroerends hebben. Herhaaldelijk ontmoet de archeoloog van die eenvoudige dingen, heel gewoon en alledaags, die daarvan vertellen: een kartelrandje van een urn met indrukken van kleine nagels, een ijzeren ploegschoen waarop de driftige hamerslagen van de smid nog zichtbaar zijn, en zelfs de ongewilde afdruk van een paar vingertoppen met de allerfijnste lijntjes van de levende hand, die eens de klei aanvatte en vormde tot een doelmatig en schoon voorwerp.....

De scheppende mens bezielt de stof en zelf is hij daarbij weer — als schepsel — instrument van een hogere Macht. Dit indalen van de geest in de stof is een mysterie. De archeoloog die dat beseft, zal trachten, dóór zijn stoffelijke vondsten heen, nader te komen tot dit levensgeheim, dat er een is van menselijke èn bovenmenselijke aard.

H. J. C.

DE VUURSTENEN SIKKEL VAN SASSENHEIM

door

W. GLASBERGEN

(Groningen)

Een verzoek van de kant van de redactie van *Westerheem* doet mij met een schok beseffen, dat thans ruim 12½ jaar zijn verstreken sedert mijn eerste officiële archeologische verkenning.

Het was in juni 1943, tijdens de derde grote opgravingscampagne te Valkenburg Z.H., waar ik — als pasbenoemd wetenschappelijk medewerker bij het Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen — voor de derde maal assisteerde. De Heer P. GLAZEMA, belast met de dagelijkse leiding der opgravingen van dat jaar, had omstreeks 10 juni de fragmenten van een vuurstenen sikkel¹⁾ ontvangen, welk voorwerp zou zijn ontdekt onder het veen bij de Sikken's Lakfabrieken onder Sassenheim. Het vondstbericht was afkomstig van den Heer W. VAN DER BENT (Katwijk aan Zee), werkbaas bij de Nederlandse Heidemaatschappij. VAN DER BENT was in de jaren 1941 en 1942 belast geweest met het toezicht op de arbeiders bij de opgravingen te Valkenburg; en had de archeologie kennelijk nog niet vergeten!

De Heer GLAZEMA bracht de sikkel op 11 juni naar het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, waar echter niemand aanwezig was, die naar Sassenheim zou kunnen gaan om waarnemingen ter plaatse te verrichten. Het zou zeer op prijs worden gesteld indien iemand vanuit Valkenburg zulks zou kunnen doen. Zo trok ondergetekende er op 12 juni 1943 per fiets op uit, om de vindplaats te bezoeken.

De vuurstenen sikkel was gevonden bij landverbetering van een perceel teelland. Bij de ontdekking was het voorwerp helaas stuk gestoten. Een groot gedeelte en een niet meer aanpassend fragment waren opgemerkt en geborgen.

De vindplaats was gelegen in de meest zuidwestelijke punt van het grondgebied van de gemeente Sassenheim (vrijwel tussen de dorpen Voorhout en Warmond), vlak bij de plaats waar de spoorlijn (n.n.w.—z.z.o.) de oude straatweg van Oegstgeest naar Sassenheim (z.w.—n.o.) snijdt. Ten westen van dit snijpunt liggen de Sikken's Lakfabrieken. Het terrein ten noorden van het kruispunt is de vindplaats van de sikkel.

Tot op een diepte van circa 1.20 m was vrijwel alle grond omgewerkt: de juiste vindplaats van de sikkel was dus reeds geheel vergraven. Bij een slootkant was echter een smalle strook niet omgezet. Hier kon worden vastgesteld, dat men vroeger bij veengraven smalle dammen veen had laten staan,

¹⁾ Vermeld door Prof. Dr. A. E. VAN GIFFEN in „West-Friesland's Oud en Nieuw” XVII (1944), p. 242 (noot bij p. 175).

welke plaatselijk nog tot circa 0.80 m onder het maaveld reikten. Alleen op die plaatsen was het mogelijk nog iets van het profiel te bestuderen. Een schets werd gemaakt (pl. XX, 2) van het gunstigste geval, waarbij achtereenvolgens waarneembaar waren:

- (1) 0.80 m verwerkte grond,
- (2) 0.60 m veen,
- (3) 0.20 m veen met veel hout en takjes,
- (4) voorts zand.

Volgens opgaaf van de arbeiders was de sikkel aangetroffen (X) op een diepte van ongeveer 1.30 m onder het maaveld, onder in de veenlaag sub (2). Verder was er op enige afstand een groot stuk natuursteen aan het licht gekomen, doch dit had men niet bewaard. Een genomen veenmonster werd later niet betrouwbaar genoeg geacht voor verder onderzoek.

De sikkel (geïnventariseerd te Leiden als h 1943/12.1) bestaat thans uit twee niet aaneenpassende gedeelten (resp. lang 11.17 en 4.8 cm). Door een spadesteek werd een klein gedeelte versplinterd; de splinters heeft men niet opgemerkt of de moeite waard geacht. De oorspronkelijke lengte moet ten naaste bij 15.3 cm zijn geweest (pl. XX, 1). De grootste breedte bedraagt 4.72 cm. De sikkel had een regelmatige ronde rug en een rechte basis. De vuursteen is blauwig grijs tot bruingrijs, met plaatselijk meer of minder grote grijswitte plekken en gedeelten met dicht opeen kleine witte korrels. Aan een kant zijn nog twee kleine gedeelten van de korst van de vuursteenknol aanwezig, welke niet werden weggeretoucheerd. Qua vuursteenbewerking verschilt de Sassenheimse sikkel niet van de reeds uit Noord-Holland bekende exemplaren. Ook hier valt weer de „hoogglans” op, die op het grote fragment beiderzijds optreedt langs de rechte kant, en voorts over een zijkant (met de resten van de korst).

Vuurstenen sikkels als de onderhavige komen in opmerkelijk aantal voor in West-Friesland.²⁾ Ook uit de Westergose terpen in Friesland zijn zij bekend. Merkwaardigerwijze zijn zij zeldzaam — of zelfs vrijwel onbekend — in de haardgebieden van onze Late Steen- en Bronstijdsbeschavingen: Drenthe en aangrenzende zandgronden en de Veluwe. Niet onmogelijk moeten de vuurstenen sikkels laat worden gedateerd. Een gebruik van vuurstenen voorwerpen lang na het Neolithicum en de Vroege Bronstijd zou op ritueel gebruik kunnen wijzen. Bij bepaalde volken geldt het oogsten nu

²⁾ Zie bovengenoemd artikel, pp. 172-177; voorts „Westerheem” II (1953), 38, 142; III (1953), 87, 94-95; IV (1955), 5, 47-48; V (1956), 64-66; alsmede Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. (jan. 1956), pp. 23-42.

nog als een rituele handeling. Het halm na halm oogsten van de rijst op Java is daarvan een treffend voorbeeld. Bij rituele handelingen spelen niet zelden gebruiksvoorwerpen een rol, die thuis horen in een vroeger cultuurstadium, zoals b.v. stenen offermessen in een metaalcultuur. Het is o.i. niet uitgesloten, dat hier de sleutel ligt tot de verklaring van de merkwaardige concentraties der vuurstenen sikkels buiten het voornaamste verspreidingsgebied der Steentijdculturen in Nederland.

Overigens mag niet worden vergeten, dat — ondanks de algemene opvatting, dat het hier werktuigen om te oogsten betreft — vuurstenen sikkels wel eens bestemd kunnen zijn geweest voor een of ander speciaal gebruik, dat ons nog ontgaat. Voor de tijdsbepaling van deze merkwaardige monumentenklasse zou van belang zijn een speciale studie van de vuursteentechniek.

De sikkel van Sassenheim ontleent zijn voornaamste betekenis aan het feit, dat hij de zuidelijkste vondst van deze categorie in het kustgebied vormt.

Groningen, 31 januari 1956.

ANDERE SIKKELFRAGMENTEN UIT ZUID-HOLLAND

door

H. J. VERHAGEN
(Leiden)

Het is hier de plaats om, in aansluiting op het voorgaande artikel, nog melding te maken van een sikkelfragment (pl. XX, 3), lang 10,2 cm en breed 3,2 cm, van donkerblauwgrijze vuursteen met lichtere partij en een witte plek (verweering?). Op de dwarsdoorsnede blijkt de bovenzijde zwak-, de onderzijde sterker gebogen te zijn. Aan de onderzijde bevindt de „hoogglans” zich op de gehele snedeheft, naar de top toe zich echter over de totale breedte van de sikkel uitbreidend; aan de bovenzijde vindt men de „hoogglans” uitsluitend vlak langs de snede, over de laatste 3 centimeter bij de top evenwel weer over de gehele breedte. Behalve uit de vorm, blijkt ook uit deze verdeling van de „hoogglans” dat we hier te maken hebben met de bovenste heft van de sikkel.

Het stuk berust in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden onder inventarisnummer h 1948/8.1, en werd in 1948 aangekocht van den Heer J. VAN DER SLOT te Noordwijkerhout. Deze vond het in 1943 in genoemde gemeente, bij het

turfgraven op een terrein aan de Woensdagsche Watering (top. kaart 24 H, coörd. $\pm 92.54 : 475.14$).

Dan zijn er nog twee fragmenten van vuurstenen sikkels, die door den Heer en Mevrouw DE RAAF (Heemstede) zijn gevonden in „Het Langeveld”, in de omgeving van Noordwijkerhout. Het zijn twee toppen (pl. XX, 4 en 5), lang resp. 3,5 en 1,8 cm, breed resp. 2,1 en 1,8 cm. In de onvolprezen verzameling archeologica van bovengenoemde leden bevindt zich, afkomstig van hetzelfde gebied, een hoeveelheid vuursteenfragmenten, waaronder — naast een aantal fraaie schrabbers — ook afslagen van vuurstenen sikkels, herkenbaar aan de specifieke „hoogglans”.

OP ZOEK NAAR DE ROMEINSE HEIRWEG INDRUKKEN VAN EEN EXCURSIE LANGS DE OUDE RIJN

door

Dr. H. BRUNSTING
(Leiden)

Op vriendelijke uitnodiging van de heer K. DEKKER, ambtenaar Cultuurtechnische Dienst te Alphen-aan-de-Rijn, maakte ik op 14 mei jl. met hem en de heer Ir. L. J. PONS (Sticht. v. Bodemkartering) een excursie langs de Oude Rijn.

Door zijn veelvuldige aanraking met grondwerken in zijn ambtsgebied had de heer DEKKER zich een idee gevormd omtrent de ligging van de Romeinse weg langs de Rijn. Op enkele plaatsen heeft hij ons die gedemonstreerd door middel van — tijdens de excursie door hem gegraven — profielputjes, alsmede aan de hand van een aantal boringen. Hierbij werd uitgegaan van een pas ontdekte en bij afgraving grotendeels verdwijnende „Bataafse” nederzetting tegenover de „Scheepjeskerk” van Hazerswoude-Rijndijk. Ook enkele punten verder oostelijk, tot op de plaats die reeds vroeger de aandacht trok, nl. ten oosten van Alphen bij de Hefbrug, werden nader gezien. Overal bleek een strook humeuze grond te liggen, waarin verspreid, op onderlinge afstanden van 10—30 cm, grintstenen bleken voor te komen.

Nu hebben wij steeds gemeend een compacte grintbedding te moeten vinden ter plaatse van de voornaamste hartader van het Romeinse gezag in deze streken. En zo stonden wij aanvankelijk dus nogal sceptisch tegenover dit door de heer DEKKER getoonde tracé. Toch begon er tenslotte iets te dagen, mede door de herinnering aan vroegere waarnemingen. Wat toch is het geval? Ten eerste is noch te Vechten, noch in Utrecht in het castellum een zware grintbedding bekend ge-

worden, maar ook niet te Valkenburg (Z.-H.): Ten tweede: Tussen Valkenburg-Dorp en Valkenburg-Woerd probeerde ik het tracé van de weg, dat hier in elk geval vast ligt, terug te vinden, maar trof ook bij deze gelegenheid alleen verspreide grintstenen aan. De klei van het „wegdek” was niet bepaald compact, maar wel sterk humeus, met veel houtresten. Weliswaar nauwelijks te vatten en sterk vergaan, maar toch duidelijk hout! En *in* het castellum in Valkenburg waren houten wegen tussen de barakken een normaal verschijnsel.....

Wat ligt dus eigenlijk meer voor de hand dan aan te nemen dat de gehele hoofdweg in het rivierkleigebied, ver van alle grintgroeven, eenvoudig met het overal te verkrijgen hout uit de moerasbossen langs de Rijn geplaveid zal zijn geweest? Knuppelwegen derhalve, zoals in de venen zijn teruggevonden, maar hier minder goed bewaard gebleven. Het schijnt mij toe, dat wij hier mogelijk de verklaring hebben voor het feit, dat van de „Rijnweg” nooit een spoor is gevonden. De gezochte grintbedding was er niet! Niets immers was eenvoudiger voor een troep soldaten, die een bestaande inheemse weg in minder goede conditie aantreffen, dan aan weerszijden hout te laten kappen en daarmee de weg begaanbaar en berijdbaar te laten maken. De verspreide grintstenen vertegenwoordigen misschien de sporen van grinttransporten bestemd voor enkele bevoorrechte verblijven, of van een spoedig opgegeven poging om ook ver van de groeven, in het riviergebied, grint te gebruiken.

In ieder geval, de eerder mondeling door de heer DEKKER geopperde veronderstelling, dat de Romeinse hoofdweg langs de Rijn een knuppelweg zou zijn geweest, acht ik de ernstige overweging ten volle waard. Het wil mij toeschijnen dat er, althans voorlopig, geen betere conclusie uit de voorhanden zijnde gegevens kan worden getrokken.

„ZONDER COMMENTAAR”

„Drie personen, die gezamenlijk eene schaal van Samische of Zegelaarde (wij zouden tegenwoordig zeggen: terra sigillata — D. B.) met omschrift en beeldwerk hadden gevonden, begaven zich op weg, om mij dit sierlijk en belangrijk stuk ter koop aan te bieden, doch alvorens ontstond onder hen verschil omtrent de verdeling van de opbrengst dezer schaal, totdat hij, die dezelve in handen hield, den twist moede, de kostbare schaal met kracht op de steenen wierp, uifroepende: „nu hebben wij allen evenveel”.

(Ds. J. C. VAN DER VEUR, Opdelving te Wijk bij Duurstede, in: Utrechtsche Volksalmanak voor het jaar 1843, p. 49.)

D. B.

HET FRANKISCH-WARNSE GRAFVELD VAN OCKENBURG

door

W. J. DE BOONE
(Amersfoort)

Het is niet de eerste maal dat er sprake is van het grafveld uit de merovingse tijd te Ockenburg, Ockenhove of Ockenrode, onder welke verschillende namen dit grafveld bekend is geraakt. Door de vinder, de heer H. E. PEETERS JR (1954) werd reeds in Westerheem een summier bericht gegeven over de vondst van enkele typisch merovingse potten en enige daarbij gevonden kleinere voorwerpen, terwijl dr. H. J. H. VAN BUCHEM (1955) in dit tijdschrift later nog eens nader is ingegaan op een Romeinse mantelspeld, die in een van de merovingse potten was aangeroffen. Ook de dagbladders gingen aan deze vondsten niet voorbij (o.a. Haagsche Courant, 24 juni 1954).

Na de publikaties over deze eerste vondsten heeft dr. W. C. BRAAT uit Leiden in het voorjaar van 1955 op deze plek gegraven, zodat wij eerstdaags van zijn hand een uitvoeriger bericht mogen verwachten in de Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Ook de opgraving van dr. BRAAT bleef door de dagbladders niet onopgemerkt, o.a. de heer J. EMMENS (1955) wijdde een artikeltje aan dit onderwerp, evenals de heer N. J. PABON (1955).

Onderwijl is het bericht van PEETERS voor dr. H. ROOSENS (1955, p. 145) aanleiding geweest te wijzen op het feit dat vormen, soortgelijk aan die welke door eerstgenoemde werden afgebeeld in Westerheem III, pl. XV. 2, voorkomen te Port-Arthur bij Gent, te Zemmerzake (O.-VI.) en in het grafveld van Alphen N.-Br. (A. ROES, 1955, pl. III. 15); ook te Rhenen schijnt een dergelijke vorm niet onbekend te zijn (F. TISCHLER, 1956, p. 116, afb. 34. 3). In het bezit van de heer PEETERS bevindt zich intussen nog een tweede pot, van dezelfde hoge vorm, maar voorzien van lichte indrukken op de grootste breedte van de buik, zoals hier afgebeeld op pl. XXI, boven.

Nog veel belangrijker in de verzameling-PEETERS is echter een andere pot, door hemzelf eveneens op bovengenoemd terrein gevonden — een stuk aardewerk dat van uitzonderlijke betekenis is voor de geschiedenis van de verschillende groepen en stammen in het westen van ons land gedurende de merovingse periode. Het betreft hier een niet-frankische pot, uit de hand gemaakt, goed afgewerkt, met talrijke „bulten” op het breedste gedeelte (afgebeeld op pl. XXI, onder). Bij

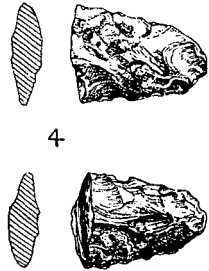
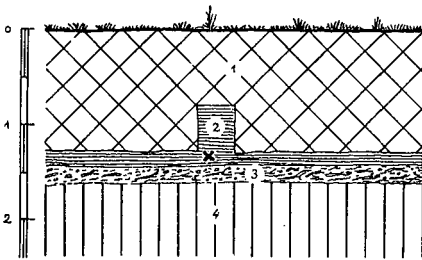
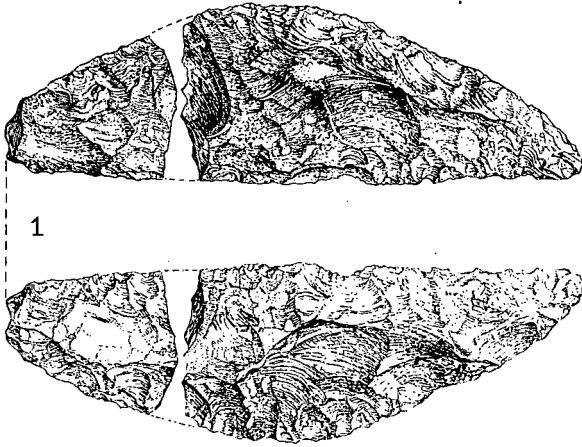
gebrek aan een betere benaming zou men het stuk voorlopig het best kunnen determineren als „Saksisch”. Men ziet in één oogopslag dat in dit stuk aardewerk zich een volkomen andere traditie weerspiegelt dan in het op de draaischrijf vervaardigde materiaal uit het merovinge-frankische Gallië; parallellen zal men veeleer moeten zoeken over zee, in Engeland.

Trouwens ook het algemeen karakter van de begraafplaats op Ockenburg, waar tot dusver slechts crematies zijn gevonden — al werden die dan ook soms geborgen in typisch frankische urnen met hun eigenaardige scherpe buikknik —, duidt op een eigen, niet-frankische traditie. Het schijnt immers, dat, in tegenstelling tot het centrale frankische rijk, juist in de gebieden aan de Rijnmonding de oude gewoonte van lijkverbranding of tot de merovingse tijd bewaard is gebleven, of in die periode opnieuw is ingevoerd; in elk geval zijn er talrijke gevallen bekend van gehele grafvelden of van enkele graven waar de doden verbrand, en niet rechtstreeks begraven blijken te zijn. Een dergelijk gemengd grafveld, waarin én crematie én inhumatie optreedt, is bv. het vorig jaar gepubliceerd door dr. W. GLASBERGEN (1955), nl. het grafveld te Broekeneind bij Hoogeloon in Noord-Brabant. Een voorlopige inventarisatie van crematiegraven in merovinge milieu werd enige jaren geleden reeds gegeven door P. HOMBERT (1950); met name voor Nederland is de kaart die deze schrijver gepubliceerd heeft echter onvolledig, omdat veel materiaal bij ons nog onuitgegeven in de musea ligt.

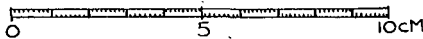
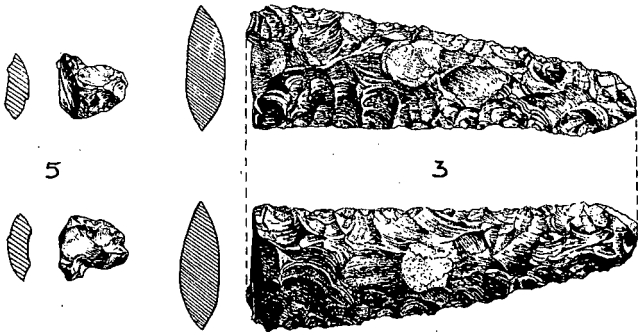
In Krefeld-Gellep (STEEGER, 1937, p. 17, afb. 9), aan de Rijn in Duitsland, heeft men o.a. een brandgraf gevonden, dat doorgegraven is dóór een regelmatig merovinge inhumatiegraf. Hieruit blijkt dat men rekening moet houden met de mogelijkheid, dat crematie — hoewel deze geldt als de oudere vorm van lijkbezorging — ook heel goed later kan zijn dan begraving. Naar het zich laat aanzien, heeft ook het Christendom op deze kwestie grote invloed gehad: men mag wel stellen, dat crematie heidens is, al wil dat nog niet zeggen, dat alle inhumaties noodzakelijkerwijs christelijk zijn.

Op grond van het materiaal dat door dr. BRAAT is opgegraven en door deze aan dr. TISCHLER werd getoond, komt laatstgenoemde tot de conclusie, dat het grafveld te Ockenburg moet worden gedateerd in de VIIde eeuw (TISCHLER, 1956, p. 114, 123 noot 49a).

De hier voor het eerst gepubliceerde „Saksische” urn van PEETERS en de datering van het grafveld waaruit deze urn afkomstig is, verschaffen ons uitermate welkome aanvullende gegevens voor de geschiedenis van westelijk Nederland in de vroege middeleeuwen. De urn duidt op een cultuur in Zuid-Holland die, ofschoon niet merovinge-frankisch wel gelijktijdig met deze beschaving is; de datering van het graf-

2

PLAAT XXI

13.5cm

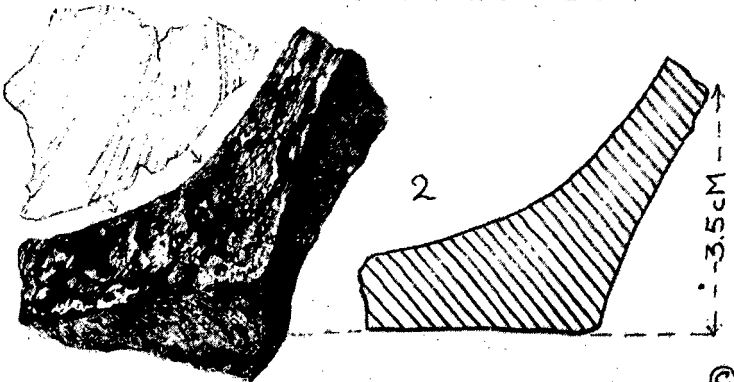
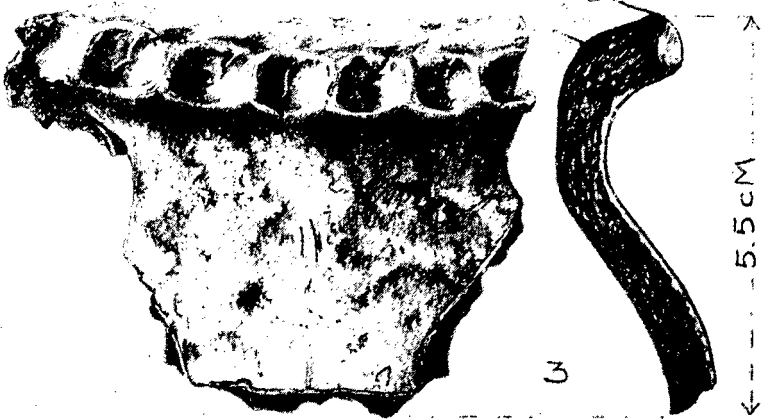
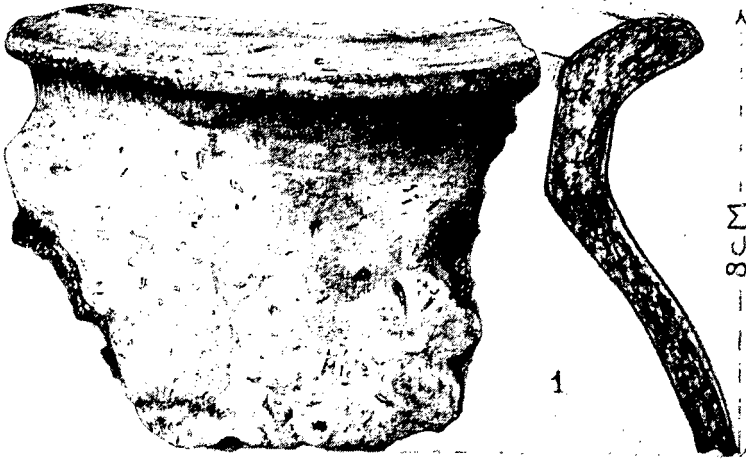

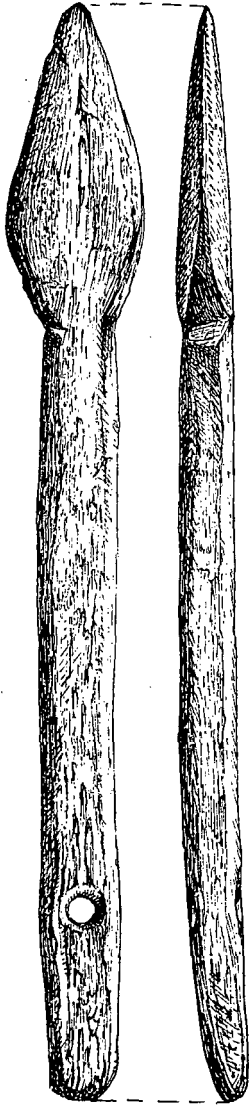
14cm

20 cm

WARE GROOTTE

← 1.95 cm →

veld wijst ons erop, dat wij deze niet-frankische cultuur te denken hebben omstreeks de VIIde eeuw.

Nu zoeken wij reeds geruime tijd naar archeologische bewijzen voor de aanwezigheid in onze landen van de Warnen, welk volk in de schaarse geschreven bronnen o.a. in verband wordt gebracht met de Angelen, de bewoners van Engeland. Dit laatste komt, zoals meermalen is aangevoerd (DE BOONE, 1951), bijzonder duidelijk tot uitdrukking in de titel van een wet, de „Lex Angliorum et Werinorum hoc est Thuringorum”, d.w.z. de wet van Angelen en Warnen d.i. Thuringers.

Een aardige illustratie én van de invloed der Angelen én van de merovingse machthebbers levert ons een bij Procopius overgeleverd verhaal, waarin een prins van de Warnen, die verloofd is met een Angelse prinses, van zijn vader om politieke redenen de raad krijgt zijn trouwbelofte te verbreken en in het huwelijk te treden met een merovingse prinses. Dit verhaal speelt zich af omstreeks 540. Feitelijk stoot men in dit verhaal op dezelfde elementen als in het grafveld van Ockenburg: de angelse invloed, stellig nauw verwant aan de eigen cultuur van de Warnen, en de machtiger, vreemde, frankische invloed.

Jammer genoeg zullen wij in hoofdzaak afhankelijk zijn van de archeologie om de geschiedenis van deze Warnen in ons land te reconstrueren. De geschreven bronnen notuleren alleen nog de vernietiging van dit volk onder de frankische koning Chlotarius (584-629), een notitie die men archeologisch wel zó zal moeten uitleggen, dat van die tijd af de eigen warnse vormenwereld vrijwel geheel plaats maakt voor de geïmporteerde merovings-frankische cultuur.

Het lijkt mij dat de urn van de heer PEETERS op deze wijze de hele kwestie van de Warnen veel duidelijker heeft gemaakt dan voorheen het geval was. Zonder twijfel zal men er goed aan doen de inventaris van verschillende andere grafvelden in westelijk Nederland nog eens op soortgelijk materiaal na te zoeken!

L i t e r a t u u r

- BOONE, W. J. DE (1951). De lage landen in de westeuropese politiek omstreeks 500. — Tijdschr. v. Geschied. 64, pp. 45-54.
- BRAAT, W. C. (1955). in: Opgravingsnieuws, jrg. I, afl. 2 (april-mei 1955), pp. 15-16.
- BUCHEM, H. J. H. (1955). Bij de „kruisboogfibula” van Ockenburg. — Westerheem IV (1-2), pp. 2-4, pl. I.
- EMMENS, J. (1955). Een Frankisch grafveld onder Ockenburg. — Dagblad „De Westlander”, 22 april 1955, p. 9.
- GLASBERGEN, W. (1955). Het Rijengrafveld te Broekeneind bij Hoogeveen (N.-Br.). — Bijdr. tot de studie v. h. Brab. Heem, deel VI.
- HOMBERT, P. (1950). Les sépultures mérovingiennes par incinération en Belgique. — Rev. Archéol. XXXVI, p. 96-102.
- PABON, N. J. (1955). Urnenveld achter Ockenburg opgegraven. — Dagblad „Haagsche Courant”, 15 april 1956.

- PEETERS, H. E. (1954). Een Frankisch grafveld bij Ockenburg. — Westerheem III (9-10), pp. 78-81, pl. XV-XVII.
- ROES, A. (1955). De Merovingische begraafplaats van Alphen (N.-Br.). — Bijdr. tot de studie v. h. Brab. Heem, deel IV.
- ROOSENS, H. (1955). De Merovingische Begraafplaats van Alphen (N.-Br.). — Brabants Heem VII (6), pp. 142-145.
- STEEGER, A. (1937). Germanische Funde der Völkerwanderungszeit aus Krefeld. —
- TISCHLER, F. (1956). Der Stand der Sachsenforschung, archäologisch gesehen. — 35. Bericht d. Röm.-Germ. Kommission, 1954.

FRIESE VONDSTEN IN DE RIETGREBPOLDER, GEM. WARMENHUIZEN (N.-H.)

door

A. SCHERMER
(Schoorl)

Binnen de polder Geestmerambacht liggen enige kleine lagere polders, drooggemaakte plassen. Eén hiervan, even ten oosten van Schoorldam, heet de Grebpolder; deze op zijn beurt, bestaat weer uit twee gedeelten: de Weidgreb of Oude Greb en de Rietgreb of Nieuwe Greb. Het waterpeil in het Geestmerambacht is officieel 1.40 – N.A.P.; dat in de Rietgreb tot voor kort 2.26 m – N.A.P.

In het voorjaar van 1928 ontdekte ons medelid J. POOL te Schoorl de eerste vondsten in die Rietgreb: het betrof een spatelvormig been voorwerpje met een gaatje in de steel (pl. XXIII), dat nu is opgenomen in de verzameling van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en geïnventariseerd onder nr. g 1928/3.1, en enkele scherven van zg. Fries aardewerk (pl. XXII), thans in dezelfde collectie onder g 1928/3.2. Door deze vondst van POOL bleek voor het eerst, dat in dit gebied cultuursporen uit zó vroege tijd te vinden waren.

In 1937 was het weer J. POOL die belangrijke schervfonden deed op een tweede plaats in de Rietgreb en ook ditmaal werd contact met Leiden opgenomen. De toenmalige directeur van het Rijksmuseum van Oudheden antwoordde hem in een schrijven dd. 12 juli o.m.: „De scherven zijn, voorzover ik zien kan, alle laat-Germaansche stukken, die wel op de aanwezigheid van een nederzetting uit het begin onzer jaartelling wijzen”. Mede als gevolg van deze laatste melding bezocht dr. W. C. BRAAT in april 1938 het terrein om een indruk te krijgen van de omstandigheden. Verder bleef de zaak rusten. Wel zijn in dezelfde polder tot dit jaar nog enkele verspreide scherven van soortgelijk materiaal gevonden door POOL, WESTRA uit Warmenhuzen en mijzelf, maar wij konden slechts gissen hoe de toestand van dit land tijdens de oude bewoning was geweest, omdat gravingen uitbleven.

Intussen is men nu sinds een jaar bezig met ruilverkavelingswerken in de Grebolder. Zoals bekend kan hierbij veel voor de dag komen, maar tegelijk betekent het een bijna algehele liquidatie van de oude toestanden. Dit jaar heeft men voor het allerlaatst een kans om enige klaarheid te brengen in het probleem van de veronderstelde vroege bewoning! Zo kan het dus gebeuren — en dit stemt tevree en tot troost — dat bovengenoemde leden van onze werkgemeenschap, al speurend langs sleuf en sloot, elkaar nu en dan plotseling tegen het lijf lopen en hun bevindingen ter plaatse uitwisselen.

Toch had dit speurwerk — afgezien van een beter inzicht in de opbouw van dit gebied — zo goed als geen resultaat, totdat in het begin van april van dit jaar door een wonderlijk toeval POOL en schrijver dezes aan de oostzijde van de Rietgreb een kleine kuil in de kleibodem vonden, die gevuld was met scherven e.d. uit het begin van de jaartelling. Van de oude ingraving was nu nog slechts een kuiltje van 0.65 bij 1.25 m waar te nemen tot een diepte van 0.82 m in de kleibodem. Ik hoop later, na beëindiging van het werk, in de gelegenheid te zijn hierop terug te komen; wij nemen echter nu reeds aan, dat het eigenlijke oude woonvlak niet meer te vinden zal zijn.

14 april 1956.

L i t e r a t u u r

Correspondentie-archief Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

WIESE, W. F. G. (1956). De verspreiding van de archeologische gegevens van Westfriesland in verband met de morfogenese. — Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Genootsch. 2e reeks, deel LXXIII No. 1 (jan.); Leiden.

GOUDEN MUNT UIT ROMEINSE NEDERZETTING TE ZWAMMERDAM

door

P. c. BEUNDER
(Zwammerdam)

Op aandringen van ons hoofdbestuurslid, de heer K. DEKKER, wil ik een kleine notitie aan de lezers voorleggen, als eerste resultaat van mijn verkenningen rondom, beter gezegd ten zuiden van Zwammerdam.

Vooruitlopend op latere mededelingen meen ik met zekerheid te kunnen zeggen, dat op ongeveer 500 m ten zuiden van de bebouwde kom der tegenwoordige gemeente Zwammerdam de Romeinse nederzetting (n.b. geen vesting) heeft

bestaan, die de naam „Nigerpullus” (d.i. de Zwarte Kip) droeg, mogelijk de aanduiding van een voormalige Romeinse herberg! De intensieve cultivering van dit gebied maakt een enigszins overzichtelijk onderzoek totaal onmogelijk, zodat ik uit allerlei kleine en opzichzelf staande gegevens mijn gevolgtrekkingen heb moeten maken.

Min of meer toevallig hoorde ik, dat op het N.S.-station te Zwammerdam — dat ongeveer midden op deze voormalige Romeinse nederzetting gebouwd is — in 1937 een gouden munt werd gevonden. Dadelijk geïnteresseerd, wendde ik mij tot de chef-ploegbaas en deze wist mij de naam van de vroegere stationschef J. H. VAN DE KLEY te noemen, die de munt waarschijnlijk in zijn bezit gekregen had. Na een lange speurtocht heb ik het tegenwoordige adres van de inmiddels gepensioneerde spoorwegbeambte gevonden, die inderdaad nog in het bezit was van de gouden munt. Ik ben hem grote dank verschuldigd dat hij mij de munt voor enige tijd afstond ter bestudering en afbeelding (pl. XXIII)¹⁾. Door zijn welwillendheid kan ik de volgende bijzonderheden mededelen.

De munt weegt ca. 7 gram en is onregelmatig rond met een doorsnede van 18 à 19,5 mm, de conservatietoestand is vrij behoorlijk, maar een gedeelte van het opschrift en van het keizerportret, evenals de figuur op de achterzijde is iets vlak gesleten. Het is een gouden munt van keizer Galba (68-69) met op de voorzijde een naar rechts ziende gelauwerde keizerskop en het opschrift IMP(erator) SER(vius) GALBA CAESAR AUG(ustus), van welk opschrift de laatste zes letters wat afgesleten zijn. Bovendien staan de allerlaatste twee letters zó dicht aan de rand, dat het bovenste stuk van de letters geraakt schijnt, daarentegen komt aan de andere kant van de voorzijde boven de letters PSERGA een parelrand te voorschijn, die verder weer van de munt afloopt.

Op de keerzijde ziet men een staande vrouwenfiguur naar links, met in de rechterhand een krans en met de linkerhand een lans vasthoudende. Hier luidt het iets vlak gesleten opschrift: DIVA AUGUSTA, op deze keerzijde verschijnt duidelijk een parelrand boven de letters USTA DIV. Met dit opschrift heeft keizer Galba zijn patrones Livia na haar dood willen eren, omdat hij buitengewoon veel aan haar te danken heeft gehad.

Een soortgelijke munt, te Rome geslagen, is beschreven en afgebeeld door MATTINGLY (1923, p. 200 no. 3; pl. XIII. 221). Onze munt is echter in elk geval niet met hetzelfde stempel geslagen als die welke bij MATTINGLY wordt afgebeeld.

Galba is als 72-jarige grijsaard tegen Nero in opstand gekomen, maar weigerde de titel van keizer aan te nemen, voor-

¹⁾ De foto's waarnaar de tekeningen van deze munt zijn vervaardigd, werden genomen door W. POLET te Soest. — Red.

dat de senaat te Rome hem deze waardigheid aanbood. In het begin van het jaar 69 stonden op hun beurt echter twee generaals tegen hem op: Otho te Rome en Vitellius aan de Rijn. Galba werd vermoord en de twee overgebleven rivalen vielen ook, eerst Otho door toedoen van Vitellius, daarna Vitellius zelf door toedoen van Vespasianus, de vierde man, die tenslotte het keizerschap veroverde, waarop de rust na deze burgeroorlog weerkeerde.

Na de vondst van de bovenbeschreven gouden munt is het terrein om het station verder afgezocht. Inderdaad mocht het de heer A. VOORBIJ gelukken eveneens een gouden munt te vinden, die ik tot nu toe echter niet nauwkeurig genoeg heb kunnen bestuderen of laten fotograferen. Na deze dubbele vondst ontstond er als het ware een graafwoede. Munten, behoudens enkele totaal verroeste koperen exemplaren, zijn er verder toen niet meer gevonden, wél echter grote hoeveelheden Romeins aardewerk, doch hiervan is bij mijn weten helaas nimmer iets gepubliceerd of vastgelegd.

In de toekomst hoop ik in de gelegenheid te zijn over de Romeinse nederzetting nog wat meer bijzonderheden mee te delen.

Literatuur

MATTINGLY, H. and E. A. SYDENHAM (1923): The Roman Imperial Coinage I. —

VERDEDIGING VAN LAND EN CULTUUR?

Menselijke skeletresten werden door kinderen gevonden „op het Ballooërveld, Gem. Rolde, waar in het jaar 1933 door Prof. Dr. A. E. van Giffen uitgebreide systematische opgravingen zijn verricht in de grafheuvelgroepen de „Mandenbergh”, de „Stakenbergh” en de „Galgenbergh”. De onderzochte grafheuvels (tumuli), welke dateren uit de Late Steentijd ($\pm 2000-1600$ v. Chr.), de Bronstijd ($\pm 1600-800$ v. Chr.) en de IJzertijd (± 800 v. Chr. — begin Jaartelling) werden door Professor Van Giffen zorgvuldig gerestaureerd.

Het betreft hier het militaire oefenterrein, enkele honderden ha. groot, waarvan echter alleen enkele kleine gedeelten zeer intensief worden gebruikt, nl. juist waar de praehistorische cultuurmonumenten zijn gelegen. Reeds enkele jaren lang wordt door de militairen gepoogd de grafheuvels grondig te vernielen, en thans is men daar reeds tamelijk volledig in geslaagd. De heuveltjes vertonen talloze diepe kuilen, terwijl door het geregeld er overheen rijden met motorvoertuigen diepe geulen zijn ontstaan. De hierdoor tevens optredende afplating en uitzakking is aanzienlijk. Het verdwijnen van het vegetatiedek op de monumenten leidde er toe, dat een stuivende zandwoestenij is ontstaan op de plaats, die voor een tiental jaren Drente's fraaiste en gaafste praehistorische grafheuvelgroep vormde.”

(Ged. overgenomen uit een Meded. door het Prov. Museum te Assen in „Archeologisch Nieuws” (Nieuws-Bull. K.N.O.B., 15 juli 1956))

VONDSTEN- EN OPGRAVINGSNIEUWS IN HET KORT ¹⁾

- AARDENBURG (Zld.). Onderzoek naar nieuwontdekte Romeinse sporen, op halve km ten zuiden van Sint Baafskerk.
Dagbl. De Stem, 31-VIII-1956.
- BARSINGERHORN (N.-H.). Onderzoek naar terp. Later kogelpotten-goed; zeegras als ophogingsmateriaal. Datering na 9de eeuw.
- BURGH-HAAMSTED (Zld.). Voortgezet onderzoek naar Rom. bewoningssporen op „De Brabers”. Verschillende plattegronden van woningen.
- CAPELLE a.d. IJSSEL (Z.-H.). Middeleeuwse en latere funderingen. Betekenis nog onduidelijk.
- COTHEN (Utr.). Onderzoek naar fundering van oudste deel Kasteel Hardenbroek, waarschijnlijk 13de eeuw.
- GOEREE EN OVERFLAKKEE (Z.-H.). Museum te Sommelsdijk geopend, waarin o.a. archeologica.
- HAARLEM (N.-H.). Bij restauratie en verbouwing wordt onderzoek verricht naar voorm. Dominicanerklooster (13de eeuw). Onder kapel oudere sporen van houten gebouw, misschien voorloper van de stenen kapel.
- HEEMSTED (N.-H.). Vondst van — tot dusver oudste — sporen van het voormalig kasteel Berkenrode (kort voor 1573?).
- HEKELINGEN (Z.-H.). Houtresten in de Aaldijk; wellicht fragmenten van schip, gebruikt voor dijkdichting. 16de eeuw?
- SCHAGEN (N.-H.). Ten noorden van Schagen is een inheemse woonplaats uit 1ste eeuw waargenomen; bewoning praktisch op het veen.
- TER AA (Utr.). Fundamenten van Huis Ter Aa teruggevonden.
- THOLEN (Zld.). Twee scheepsresten in binnendijk onderzocht. Het zijn vissersschepen, die als caissons in doorgebroken Moerdijk werden geplaatst ter dichting.
- THOLEN (Zld.). Ons lid P. Jasperse vindt een glazen ring en Rom. scherven uit 2de eeuw op veen, ± 2 m onder maaiveld.
- UTRECHT (Utr.). Voortgezette opgraving bij voormalige Paulusabdij. Opgraving kloostergang Dom afgesloten.
- UTRECHT (Utr.). In de vroegere gemeente Zuilen onderzoek naar voorm. Cisterciënserklooster „Maria ten Daele” (midden 13de-eind 16de eeuw).
- VLEUTEN (Utr.). In kelder van Hamtoren werden gevonden een oude stookplaats en een vloertje van een zgn. „stok” (houten vangenis).
- VOORSCHOTEN (Z.-H.). Holle schrabber van Grand Pressigny vuursteen gevonden.
- IJSSELSTEIN (Utr.). Opgraving Cisterciënserklooster op de „Nieuwstad”. Onder de kloosterheuvel bewoningssporen uit 12de eeuw. Holl. IJssel in die tijd nog volle breedte; getuige aard van bodem en zware schoeiingspalen toen nog rivier van betekenis.

¹⁾ Tenzij anders vermeld, in verkorte vorm overgenomen uit „Archeologisch Nieuws”, in Nieuws-Bull. K. N. Oudh. Bond, jrg. 9 (1956), afl. 7-10.

REACTIES VAN LEZERS

De Heer Br. AQUILAS WOUTERS te Eindhoven attendeert ons op een z.i. „wel zeer storende aanhaling van Mrs. SONIA COLE” in het voorwoord van ons vorige nummer. Hij schrijft: „Inderdaad is de Vuistkei duizenden jaren gehandhaafd, maar het is een vergissing dit type als vrijwel *uitsluitend* te bestempelen. Zelfs in de meest uitgesproken „kernculturen” is het aantal afslagen — zowel in Clactonals Levalloistechiek — minstens het tienvoudige van de vuistkeien. Helaas zijn deze artefacten wat moeilijker te herkennen en zijn op Frans voorbeeld — alleen op typologische gronden — zeer misleidende cultuurgroepen opgesteld. Al begint de *grotere* specialisatie vooral tussen Moustier en Jong-Palaeolithicum, de oudste culturen zijn heus niet zonder geweest.” Waarvan bij deze gaarne acte, onder dankzegging aan de geachte inzender. — Red.

LITERATUURBESPREKING

De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, deel VIII: de provincie Noord-Holland, 2de stuk: West-Friesland, Tessel en Wieringen, door HERMA M. VAN DEN BERG. (Tekst en registers 285 pp., 75 figg. in de tekst en CXXVI platen met 289 afbb. Staatsdrukkerij, 's-Hage, 1955. Prijs: f 27.50.)

Dit buitengewoon fraaie en kloek uitgevoerde werk bevat een schat van gegevens over wat historisch van waarde is in het bovenomschreven gebied, waarbij men echter dient te weten, dat het westelijk deel van West-Friesland nog apart behandeld zal worden. Zeer in het kort zijn de besproken gebouwen en kunstvoorwerpen getypeerd, voor verder onderzoek wordt verwezen naar de betreffende litteratuur. De illustratie met kaarten, plattegronden, tekeningen en foto's is boven alle lof verheven. Het materiaal voor de archeologische gedeelten komt van de hand van J. HALBERTSMA en G. D. VAN DER HEIDE. In de Inleiding, waar men dieper ingaat op de geologische geschiedenis, wordt reeds gewezen op de studie van WIESE en op het voorkomen van bronstijd- en ijzertijdvondsten aan de oppervlakte in oostelijk West-Friesland, zodat dit land later niet overstroomd kan zijn. Verder wordt aandacht besteed aan de vondsten te Grootebroek, Zwaagdijk, Tessel en De Burg-Tessel, en Wieringen. N.a.v. het onderzoek te De Burg zij opgemerkt, dat daar blijkbaar twee opgravingen hebben plaats gehad, één in 1942 vanwege het R.v.O. te Leiden en een tweede, mogelijk onder leiding van de duitse archeologe CL. REDLICH (zie bv. de Texelse Courant van 15 en 29 juli 1942 en het Verslag van de Directeur R.v.O. over het jaar 1942, p. 7). Het in deze prachtige uitgave behandelde gedeelte van ons werkgebied kan trots zijn op deze band van de Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst; wij zouden met klem willen aanraden kennis te nemen van dit werk, ook al betreft het voor het grootste gedeelte verschijnselen uit de latere perioden.

D. B.

OSCAR PARET, Der Giessformenbestand eines Erzgiessers vor 3000 Jahren.

(In: Giesserei XLIII, 7 (29. März 1956), pp. 159-163.)

In bovenstaand technisch tijdschrift verscheen een interessant en fraai geïllustreerd artikel over de vondst van zandstenen gietvormen

voor brons. Onder een grote deksteen verborgen kwamen te Neckargartal bij Heilbronn a/N. 18 van dergelijke gietvormen tevoorschijn. Zij bestaan elk uit twee op elkaar passende, zuiver bijgeslepen stenen, waarin de vormen van zwaarden, messen, pijlpunten, hamers, sikkels en ronde staven zijn uitgestoken. Gezien de vormgeving hiervan moeten zij ongeveer 1000 voor Chr. in gebruik zijn geweest. Het gesmolten brons werd erin gegoten door een conisch toelopend gietgat, terwijl fijne kanalen naar de buitenkant toe voor het ontwijken van de lucht zorgden. De twee helften werden met pennen in daartoe geboorde gaten op elkaar bevestigd. De verkleuring van zwart en rood op de zandsteen doet zien, dat zij veelvuldig gebruikt zijn. Deze techniek van bronsgieten in stenen vormen heeft men tot nu toe nog niet kunnen evenaren. De oude bronsgieters moeten een bepaald procédé hebben gekend, dat wij niet meer kennen. Reeds langer zijn dergelijke vondsten uit Duitsland bekend; dit is echter de grootste van die aard, welke tot nog toe aan het licht kwam.

Zijn ook in ons land dergelijke stenen gietvormen wel eens tevoorschijn gekomen?

C.

INHOUD

Voorwoord	blz. 69
W. GLASBERGEN, De vuurstenen sikkels van Sassenheim	„ 70
H. J. VERHAGEN, Andere sikkelsfragmenten uit Zuid-Holland	„ 72
Dr. H. BRUNSTING, Op zoek naar de Romeinse heirweg	„ 73
„Zonder commentaar”	„ 74
W. J. DE BOONE, Het frankisch-warnse grafveld van Ockenburg	„ 75
A. SCHERMER, Friese vondsten in de Rietgrebolder, gem. Warmenhuizen (N.-H.)	„ 78
P. C. BEUNDER, Gouden munt uit Romeinse nederzetting te Zwammerdam	„ 79
Verdediging van land en cultuur?	„ 81
Vondsten- en opgravingsnieuws in het kort	„ 82
Reacties van lezers	„ 83
Literatuuurbespreking	„ 83

Tengevolge van technische moeilijkheden moest een deel van de oplaag der platen XXI en XXII volgens een afwijkend procédé worden vervaardigd. Voor het eventueel minder bevredigende resultaat bieden wij de lezers onze oprechte verontschuldigingen aan. — Redactie W.

WESTERHEEM

WESTERHEEM

Orgaan van de
ARCHAEOLOGISCHE WERKGEMEENSCHAP
VOOR WESTELIJK NEDERLAND

REDACTIE: H. J. VERHAGEN, hoofdred., Dr W. J. DE BOONE,
Prof. Dr H. BRUNSTING, H. J. CALKOEN.

Redactie-adres: Morskade 12, Leiden.

Secretaris der A.W.W.N.: C. ROODENBURG, van Eeden-
straat 9, Haarlem.

Contributie ad f 6,— te storten op girorekening 577808,
t.n.v. de penningmeester der A.W.W.N. te Haarlem.

BIJ HET EERSTE LUSTRUM VAN „WESTERHEEM”

De archeoloog werkt met het verleden voor de toekomst. Hij tracht in het verglijdende „nu” de schakel te zijn tussen wat was en wat wordt, beseffend hoe verleden, heden en toekomst onverbrekkelijk met elkaar zijn verbonden. Hij weet dan ook, dat de eeuwige vragen: „wie zijn wij?” en „waar gaan wij heen?” pas hun volledigheid vinden in de vraag: „vanwaar komen wij?”.

Wanneer de lezer dit nummer van „Westerheem” onder ogen krijgt, bestaan de A.W.W.N. en haar tijdschrift vijf jaar! Zeker, dat is nog slechts een korte spanne tijds en voor de archeoloog, die met eeuwen en zelfs met duizenden jaren werkt, vrijwel nihil. Maar toch geeft het ons als hoofdbestuur een zekere voldoening en dit is ongetwijfeld ook het geval met al diegenen, die zich mét ons hebben beijverd voor de juiste beoefening van de amateur-archeologie in westelijk Nederland. Want deze eerste mijlpaal zijn wij voorbij geschreden in blakende welstand! Verklonken is zelfs de echo van het geluid der pessimisten destijds: „dat houden jullie één, hoogstens twee jaar vol!”.

Nu wij terugzien op deze eerste vijf jaren (hoe snel vervloog deze tijd!), blijkt de taak die wij indertijd argeloos op

ons namen te zijn uitgegroeid tot een werk, dat nog steeds toeneemt in omvang en in urgentie. Deze groei van de eens aangevangen arbeid vergroot echter tevens onze verantwoordelijkheid, dwingt ons tot nóg intensiever werk. Evenwel, . . . wij zijn maar amateurs! Dit wil zeggen, dat wij de archeologie slechts kunnen dienen in onze vrije uren, naast het drukke werk van alledag. Het betekent, dat wij er niet tegenop zien er eens nachtwerk van te maken of een deel van onze vakantie eraan te geven. De — gelukkig maar enkele — leden, van wie wij wel eens de klacht vernamen: „er gebeurt zo weinig in de A.W.W.N.“, mogen dit bedenken. Misschien beschikken zij over meer vrije tijd dan wij? Hen zouden wij dan willen vragen: Komt met positieve voorstellen! Het hoofdbestuur zal die te allen tijde gaarne in overweging nemen.

Onze „werkgemeenschap” is niet in de eerste plaats een gezelligheidsvereniging, al kan het soms op lezingen of werkavonden heel genoegelijk toegaan. Neen, wij hebben een taak op onze schouders genomen en wij moeten die volbrengen, hoe dan ook. Nú kan dat nog, over tien jaar niet meer! Ons werk heeft een wetenschappelijk, cultureel gericht doel en eigenlijk is de ware amateur-archeoloog een idealist, die meent dat de opofferingen die hij zich in deze tijd (en wát voor een tijd!) getroost, hun waarde zullen hebben voor hen die na ons komen. Is het U niet opgevallen, lezer(es), dat „Westerheem” een steeds in belangrijkheid toenemend reservoir is voor allerlei urgente oudheidkundige problemen, hoe U daarin telkens weer dingen vindt aangeroerd, die anders een stille dood in grijze vergetelheid zouden zijn gestorven?

Het is hier de plaats, meent het hoofdbestuur, om tot onze trouwe leden en donateurs, die (velen van den beginne af) ons werk hebben mogelijk gemaakt, een woord van warme dank te richten! Dank voor Uw vertrouwen en voor Uw medewerking, waardoor wij onze A.W.W.N. konden uitbouwen tot wat zij thans is, een bloeiende vereniging met ver over de vierhonderd leden, welk aantal nog steeds stijgt. Blijft ons steunen en helpt ons de kring van belangstellenden uit te breiden, want dat is nodig!

Daarnaast zijn wij velen dank verschuldigd voor hun adviezen, voor hun daadwerkelijke hulp. Wij denken hierbij aan de grote medewerking, die wij steeds mochten ondervinden van de vakmensen, van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen, het Instituut voor Pre- en Protohistorie te Amsterdam, de Topografische Dienst te Delft, het Koninklijk Kabinet van Munten en Penningen te 's-Gravenhage en vele andere landelijke, regionale en plaatselijke diensten en instellingen, alsmede van talrijke deskundige particulieren. Zij

Allen stonden bij voortdoring voor ons klaar met antwoord op onze soms lastige vragen; hoe vaak niet wisten zij door hun interessante artikelen en gegevens het peil van „Westerheem” te verhogen. Wij denken ook met erkentelijkheid aan het Prins Bernhardfonds, dat ons een subsidie verleende om ons werk te kunnen volhouden en uitbreiden. De morele steun, die van al deze hulp uitgaat, was en is voor ons steeds een belangrijke stimulans bij ons werk. Bijzonder prettig was ook onze relatie met de technische verzorgers van ons tijdschrift: voor de eerste twee jaargangen de heer de Bot te Rotterdam en de drukkerij Kramer te Amersfoort, later de drukkerij „De Residentie” te 's-Gravenhage en last not least de reproductie-inrichting „Reproka” te Amersfoort, waarvan de eigenaar, de heer P. C. L. Engel, steeds zijn allerbeste persoonlijke zorgen besteedt aan het afdrucken van onze illustraties.

Gebeurt er niet genoeg? Het hoofdbestuur meent, dat er heel wat gebeurd is. Vele zaken in westelijk Nederland, van groot belang voor de archeologie, hebben wij dank zij de hulp van onze actieve leden kunnen registreren en voor altijd doen vastleggen in ons tijdschrift; meermalen hebben wij het verrichten van officiële opgravingen mogen stimuleren. Om slechts enkele hiervan te noemen: het zoeken naar het Romeinse castellum onder Velsen, de vondsten op het tot bouwterrein verworpen „Ockenburg” bij Den Haag, het onderzoek van de Spanjaardsberg te Santpoort, en van een vroeginheemse nederzetting te Voorschoten, herhaalde controle vóór de volkomen vernietiging van „Het Langeveld” te Noordwijkerhout, het in maat en tekening vastleggen van prehistorische en middeleeuwse ploegsporen bij Hargen (N.H.). Ook mochten wij vruchtbaar samenwerken met de Planologische Dienst, inzake het Streekplan N.- en Z.-Kennemerland, en werken onze leden als zodanig thans mee aan het tijdschrift „Noordholland” van de Culturele Raad Noordholland.

Veel heeft de A.W.W.N. ook te danken aan het „Westerheem-fonds”, waardoor soms meer en duurdere illustraties in ons tijdschrift konden worden opgenomen. Allen die dit fonds bedachten, zijn wij zeer erkentelijk.

Het contact met de zusterverenigingen in N.-, Z.- en O.-Nederland was goed, inzonderheid dat met de Gelderse Archeologische Stichting te Arnhem.

Onze zes regionale Werkgroepen vertoonden nogal wisselende activiteit. Bij sommige bleek deze verheugend groot te zijn; andere, mogelijk door gebrek aan voldoende bestuursleden, bleven in meer of mindere mate achter. Ook hier geldt, naar de mening van het hoofdbestuur, dat slechts volle toewijding en vooral ook het enthousiasme der leden zélf, kan

leiden tot grotere ontplooiing. Ook de besturen der werkgroepen zullen gaarne gehoor geven aan suggesties van de leden en uitvoering geven aan hun initiatieven.

Onze internationale betrekkingen winnen voortdurend aan aantal en belangrijkheid. Geregeld wordt „Westerheem” uitgewisseld tegen allerlei vooraanstaande buitenlandse geschriften en periodieken, nog steeds neemt de vraag naar ons tijdschrift toe, zodat wij de oplaag telkens moeten vergroten. Voortdurend stijgt ook het aantal contacten met buitenlandse deskundigen. „Westerheem” wordt thans verzonden naar: Ned. Nieuw-Guinea, België, West-Duitsland, Noord-Frankrijk, Zwitserland en Canada; contacten kwamen bovendien tot stand met Denemarken, Engeland en de U.S.A. Immers: de archeologie kent geen grenzen!

Terwijl zo onze arbeid zich steeds uitbreidt, gaan wij met het enthousiasme en het vertrouwen, dat de ware amateur kenmerkt, de komende vijf jaren tegemoet. Wij zijn ervan overtuigd dat, indien U ons Uw medewerking blijft verlenen, de resultaten U niet zullen teleurstellen. Blijft dus met ons werken aan deze grote opgave, die uitgaat boven tijdsomstandigheden en materieel profijt: het redden van de archeologische gegevens in westelijk Nederland, die nú nog te redden zijn! En beseft met ons, dat het jonge harten zijn die de oude dingen weten te waarderen!

H. J. CALKOEN,
Voorzitter A.W.W.N.

DE BEWOONBAARHEID VAN HET NEDERLANDSE KUSTGEBIED VOOR DE BEDIJKINGEN

door

Dr J. BENNEMA
(Wageningen)

De mogelijkheid van bewoning van onze kustvlakte is, toen het maken van dijken nog niet in zwang was (vóór \pm 1100 na Chr.), vooral bepaald geweest door het overstromingsgevaar. De tijden waarin de mariene gronden of de daaraan grenzende veengronden bewoond werden, zijn veelal tevens de perioden waarin, zoals uit bodemkundige onderzoeken blijkt, de zeeïnvloed tijdelijk verminderde. Dit geldt zowel voor de grote lijn van de holocene historie van ons kustgebied als voor het meer gedetailleerde beeld.

Blijkens talrijke moderne onderzoekingen was de zeespiegelstijging tijdens het Atlanticum zeer groot (pl. XXXI). Dit had tot gevolg, dat na 5000 vóór Chr. de zee het westen van ons land binnendrong en dat hier een nat en onbewoonbaar gebied ontstond. In deze tijd met snelle zeespiegelstijging is er dan ook geen bewoning van de mariene gebieden te verwachten. Toen de zeespiegelstijging daarna echter afnam en in het Subboreaale (\pm 2500 tot 600 v. Chr.) kleinere waarden bereikte, ontstond de mogelijkheid om te wonen op het mariene land. Laten we de hogere oude strandwallen in Holland en Zeeland buiten beschouwing, dan blijkt deze bewoning, juist volgens verwachting, eerst in het Neolithicum te zijn opgetreden (Hekelingen, West-Friesland).

De bewoning in het Subboreaale was eerst nog schaars, in het Subatlanticum (na 600 vóór Chr.) neemt ze sterk toe (IJzertijd, Romeinse tijd, vroege Middeleeuwen). Dit beeld past bij een langzaam afnemende zeespiegelstijging, waartoe men inderdaad op grond van bodemkundige onderzoekingen kan besluiten.

Dat er, als men het globale beeld beschouwt, werkelijk van een doorgaande zeespiegelstijging sprake is, blijkt uit de verschillende sedimenten van dezelfde facies¹⁾, waarvan de jongere steeds hoger zijn afgezet dan de oudere. Zo zijn de latere afzettingen uit het Subboreaale hoger afgezet dan de vroeg-subboreale afzettingen, wat een belangrijke zeespiegeldaling in die tijd uitsluit.

Men moet verder ook bedenken, dat niet alleen de zeespiegelbeweging de invloed van de zee in het kustgebied bepaalt, maar dat ook de hoeveelheid beschikbaar sediment een belangrijke factor is. Bij veel zandig sediment wordt een hoog kustgebied opgebouwd, dat een goede natuurlijke bescherming kan vormen voor het achterliggende land; bij een vermindering van sediment kan dit kustgebied gemakkelijk weer afgebroken worden. Er zijn aanwijzingen, dat vooral na de vroege Middeleeuwen de hoeveelheid zandig materiaal in ons kustgebied verminderd is, wat de kwetsbaarheid daarvan in belangrijke mate verhoogd heeft.

Men zou van mening kunnen zijn, dat zolang er inderdaad een stijging van de zeespiegel optreedt, van bewoning op marien land in het geheel geen sprake kan zijn. Het hierboven geschetste beeld geeft echter slechts de grote lijn, maar indien men het gedetailleerde beeld beschouwt, wordt het optreden van bewoning wel begrijpelijk. Het is opvallend, dat alleen die woonplaatsen, die door ophoging tegen overstroming gevrijwaard werden, schervenmateriaal opleveren dat zonder hiaten een langere tijdsduur overspant; elders breekt na korte tijd de bewoning bijna steeds af. Een duidelijk

¹⁾ Iedere afzetting (= sediment) verkrijgt tijdens haar vorming bepaalde eigenschappen (soort van materiaal of gesteente, organische componenten of insluitsels enz.). Hieruit kent men de „facies” van de afzetting, nl. wáár en onder welke omstandigheden zij is gevormd (bv. land-, moeras-, strand-, diepzeefacies). — Red. W.

voorbeeld hiervan vindt men b.v. in Noord-Walcheren (VAN DER FEEN, 1952), waar men op veen scherven gevonden heeft uit de periode vlak voordat de Romeinse invloed in deze streken merkbaar werd. Hierna treedt er sedimentatie van zavel op, waarna men een geheel ander schervenmateriaal, nu uit de Romeinse periode, vindt. In de IIIde eeuw treedt er opnieuw sedimentatie op en deze nieuwe sedimenten worden dan voor het eerst rond 500 na Chr. plaatselijk weer bewoond. Dergelijke gevallen komen veelvuldig voor in de Hollandse kuststreek. Het is bovendien van belang te constateren, dat de bewoning in het Atlanticum in het Belgische, het Nederlandse én het Duitse gebied, overal in dezelfde perioden optreedt. De mariene gebieden schijnen in het Subatlanticum vooral bewoond te zijn van \pm 400 à 200 v. Chr., van 50 tot 200 na Chr. en van omstreeks 600 à 800 na Chr.

Dit bewijst, dat niet plaatselijke omstandigheden, maar meer algemene verschijnselen de oorzaak van de tijdelijke bewoning moeten zijn geweest. Blijkbaar wisselden perioden van betrekkelijke rust (regressie- of stilstandsfasen) af met perioden waarin de zee tijdelijk meer aan invloed won (transgressiefasen). Hierbij is het van belang te weten, dat de regressiefasen mogelijk wel met een daling van de zeespiegel gepaard zijn gegaan, maar dat er géén aanwijzingen zijn, dat deze dalingen groot zijn geweest. Men mag op zijn hoogst aan enkele decimeters denken en niet aan meters. De verschillende trans- en regressiefasen uit het Subatlanticum zijn vrij goed bekend. Jongere onderzoekingen duiden erop, dat ook reeds in het Subboreaal en mogelijk aan het eind van het Atlanticum regressiefasen een rol speelden. In dit verband is het onderzoek van Ir. PONS in West-Friesland van belang (PONS, 1956), die aan de hand van C_{14} -dateringen drie rustige perioden met veengroei vond: ongeveer om 2700 vóór Chr., om 2100 vóór Chr. en om 1500 vóór Chr.. De tweede periode is dezelfde als die, waarin elders het oppervlakteveen op de oude zeelei is begonnen te groeien. Het is waarschijnlijk, dat de zo interessante archeologische vondsten uit West-Friesland samenhangen met de tijdelijke rustige perioden, n.l. met de periode omstreeks 1500 vóór Chr. en met de latere rustige periode omstreeks 1000 vóór Chr., en niet, zoals wel eens wordt verondersteld, op een langdurige continue bewoning wijzen.

Uit de huidige datering van de regressiefasen zijn aanwijzingen te putten, dat er van een zekere periodiciteit die ongeveer 500 à 550 jaar bedraagt, sprake is. Beziет men de volgende reeks, dan blijkt, dat de meeste bewoningsperioden (regressiefasen) min of meer om de verschillende jaartallen van de 500 à 550 jaar-reeks te rangschikken zijn: (1650 na

Chr.), 1125 na Chr., 600 na Chr., 75 na Chr., 450 vóór Chr., 975 vóór Chr., 1500 vóór Chr., 2025 vóór Chr.. Men moet deze reeks uiteraard niet al te absoluut willen beschouwen, maar het meer zien als een algemene tendentie.

Het optreden van regressiefasen, al dan niet los gezien van een eventuele periodiciteit, vormt op zichzelf een boeiend probleem, dat vooral dié oudheidkundigen, die de archeologische problemen van de natuurwetenschappelijke kant benaderen, vele aanknopingspunten geeft.

Het optreden van trans- en regressiefasen moet ergens een oorzaak hebben en deze oorzaak is waarschijnlijk te zoeken in kleine klimaatswisselingen. Indien dit zo is, dan zullen deze klimaatsverschillen zich echter tevens in tal van andere verschijnselen moeten uiten en ook het leven van de mens meer het binnenland in hebben beïnvloed. Er zijn talrijke aanwijzingen, dat dit inderdaad het geval is.

Het leggen van het verband tussen het een en het ander en het geven van de verklaringen moet worden beschouwd als een van de grootste opgaven voor de archeologen.

L i t e r a t u u r.

- BENNEMA, J. (1954). Bodem- en zeespiegelbewegingen in het Nederlandse kustgebied. — Boor en Spade VII.
- FEEN, P. J. VAN DER (1952). Geschiedenis van de bewoning van Walcheren tot 1250, in: J. BENNEMA en K. VAN DER MEER, De bodemkartering van Walcheren. — XII. Versl. Landbouwk. Onderzoekingen 58.4, 's-Gravenhage.
- PONS, L. J. (1956). De datering van verschillende lagen van een veenprofiel in West-Friesland volgens de C-14 methode. — Boor en Spade VIII.

EEN STUIFMEELONDERZOEK VAN DE IJZERTIJD-NEDERZETTING BIJ KROMMENIE

door

W. VAN ZEIST
(Groningen)

Door HELDERMAN (1956) zijn onlangs bewoningsresten op het veen bij Krommenie beschreven. Op grond van het scherpenmateriaal moet deze bewoning in de 2de en misschien nog in het begin van de 3de eeuw van de jaartelling geplaatst worden. Het veen, dat afgedekt wordt door een kleilaag van ca 30 cm, is ter plaatse ruim 4 m dik.

Van de bovenste 10 cm van het veenpakket — de laag, waarin zich de scherven bevonden — werden mij door de Heer W. PRINSZE te Wormerveer een drietal monsters voor stuifmeelonderzoek toegezonden. Deze monsters waren genomen op een diepte van resp. 30, 35 en 40 cm beneden maaiveld.

Het stuifmeelonderzoek van veen berust op het volgende principe. Tijdens de bloei wordt door de diverse bomen, struiken en kruiden stuifmeel afgegeven. Dit stuifmeel wordt door de wind verspreid en een deel ervan komt op het veenoppervlak terecht, waar het door het omhoog groeiende veen overdekt wordt. In het veen kan de zeer resistente stuifmeelwand tienduizenden jaren lang bewaard blijven. Wanneer men nu een veenmonster op stuifmeel onderzoekt, kan men een indruk krijgen van de vegetatie ten tijde van de vorming van de veenlaag, waaruit het monster genomen werd. Door een geheel veenpakket op deze wijze van onder naar boven te onderzoeken, krijgt men een beeld van de ontwikkeling van de vegetatie gedurende de vorming van het veenpakket.

Een voorlopige analyse van de drie monsters leerde al spoedig, dat — om tot een alleszins bevredigend resultaat te komen — een meer uitgebreid onderzoek nodig zou zijn. Door omstandigheden heeft de daartoe vereiste aanvullende bemonstering van het veen helaas niet meer plaats kunnen vinden. Nu is het in het algemeen geen gewoonte, om een onderzoek, dat zo onvolledig gebleven is, te publiceren. Dat hierop thans een uitzondering gemaakt wordt, is hoofdzakelijk gedaan om in dit tijdschrift aan de hand van een concreet voorbeeld de aandacht te vestigen op de mogelijkheden, die het stuifmeelonderzoek kan bieden bij de bestudering van het milieu van de praehistorische mens.

Alvorens tot de bespreking van dit onderzoekje over te gaan, dient nog gewezen te worden op twee onderzoekingen, die van belang zijn in verband met de situatie in de omgeving van Krommenie, nl. het bodemkundig onderzoek van Noord-Kennemerland (DE ROO, 1953) en een stratigraphisch en pollenanalytisch onderzoek in Waterland (ZWILLENBERG & HENDRIKS, 1954).

Het resultaat van het stuifmeelonderzoek van de monsters van Krommenie is weergegeven in de tabel op pag. 00. Zoals gebruikelijk zijn de percentages, zowel van bomen als van kruiden, betrokken op het totale aantal getelde stuifmeelkorrels van bomen (ΣAP) in het betreffende monster.

Aangaande het algemene vegetatiebeeld in de omgeving van de nederzetting uit het begin van de jaartelling kan het volgende opgemerkt worden. Uit de verhouding tussen het boom- en kruidenpollen mag men concluderen, dat het veenlandschap — met uitzondering van wat elzenbroekbos op de natste gedeelten — practisch boomloos geweest zal zijn. De meeste bomen, waarvan stuifmeel aangetroffen werd, zullen op de hoger gelegen gronden, in dit geval het duingebied,

Diepte onder maaiveld in cm	40	35	30
Els (<i>Alnus</i>)	41.1	45.7	47.8
Berk (<i>Betula</i>)	19.8	14.3	15.0
Hazelaar (<i>Corylus</i>)	12.1	10.2	11.1
Eik (<i>Quercus</i>)	17.0	20.4	16.1
Linde (<i>Tilia</i>)	—	0.2	1.1
Iep (<i>Ulmus</i>)	1.4	1.2	1.7
Es (<i>Fraxinus</i>)	2.0	1.9	1.1
Beuk (<i>Fagus</i>)	3.2	4.0	4.1
Haagbeuk (<i>Carpinus</i>)	0.3	—	0.2
Den (<i>Pinus</i>)	3.2	1.9	1.7
Boompollensom (Σ AP)	348	420	460
Klimop (<i>Hedera helix</i>)	0.3	0.2	—
Jeneverbes (<i>Juniperus communis</i>)	—	0.5	0.2
Vuilboom (<i>Frangula alnus</i>)	0.9	0.5	0.9
Wilg (<i>Salix</i>)	3.7	4.5	3.9
Gagel (<i>Myrica gale</i>)	175	180	125
Veenmos (<i>Sphagnum</i>)	17.8	34.0	20.4
Struikhei (<i>Calluna vulgaris</i>)	110	210	140
Dophei (<i>Erica tetralix</i>)	3.7	3.1	2.4
Veenbes (<i>Oxycoccus</i>)-type	—	0.5	0.4
Gentiaan (<i>Gentiana</i>)	—	0.2	0.2
Cypergrassen (<i>Cyperaceae</i>)	19.8	32.8	26.5
Grassen (<i>Gramineae</i>)	390	370	220
Samengesteldbloemigen (<i>Compositae</i>)			
<i>Liguliflorae</i>	0.9	2.9	1.3
<i>Tubuliflorae</i>	5.7	5.0	5.4
Zuring (<i>Rumex</i>)	3.2	3.1	2.8
Smalbladige weegbree (<i>Plantago lanceolata</i>)	2.3	2.4	2.6
Boterbloem (<i>Ranunculus</i>)	1.4	0.2	2.2
Ruit (<i>Thalictrum</i>)	0.6	0.5	0.7
Muurachtigen (<i>Caryophyllaceae</i>)	2.0	2.9	3.5
(Moeras)rolklaver (<i>Lotus</i> cf. <i>uliginosus</i>)	14.4	12.1	14.8
overige Vlinderbloemigen (<i>Papilionaceae</i>)	1.2	1.0	1.7
Kruisbloemigen (<i>Cruciferae</i>)	0.9	0.2	0.9
Tormentil (<i>Potentilla</i>)-type	8.6	6.7	4.3
Moerasspiraea (<i>Filipendula ulmaria</i>)	0.3	1.0	0.7
Waternavel (<i>Hydrocotyle vulgaris</i>)	4.9	1.4	2.6
overige Schermbloemigen (<i>Umbelliferae</i>)	8.9	10.7	10.0
Helmkruidachtigen (<i>Scrophulariaceae</i>)	2.9	2.4	2.6
Walstro (<i>Galium</i>)-type	3.2	4.5	4.1
Kattestaart (<i>Lythrum salicaria</i>)	2.6	1.7	2.0
Wederik (<i>Lysimachia</i>)	0.9	2.9	3.3
Ruwbladigen (<i>Boraginaceae</i>)	—	0.2	0.2
Zoutgras (<i>Triglochin</i>)	4.0	8.8	5.9
(Moeras)varen (<i>Dryopteris</i>)	7.2	15.9	13.3
Koningsvaren (<i>Osmunda regalis</i>)	0.3	1.9	3.3
Lisdoddeachtigen (<i>Typhaceae</i>)	1.4	1.0	0.7
Lipbloemigen (<i>Labiatae</i>)	0.6	1.0	1.1
Adelaarsvaren (<i>Pteridium aquilinum</i>)	4.3	4.8	2.0
Granen (<i>Cerealia</i>)	1.4	1.9	3.7
Spurrie (<i>Spergula</i>)	—	—	0.4
Perzikkruid (<i>Polygonum persicaria</i>)-type	2.3	0.2	1.5
Grote weegbree (<i>Plantago major</i>)	0.3	0.2	1.1
Grote brandnetel (<i>Urtica dioica</i>)	8.3	15.7	25.0
Alsem (<i>Artemisia</i>)	0.6	0.7	0.9
Ganzevoetachtigen (<i>Chenopodiaceae</i>)	38.4	18.3	15.4
Zeeveegbree (<i>Plantago maritima</i>)	0.3	0.2	0.4

gegroeid hebben. Wel kwam naast een enkele wilg en vuilboom op het veen gageel zeer algemeen voor.

Wat de bodemvegetatie betreft, valt het op, dat naast enkele typische hoogveenplanten, zoals veenmos en heideachtigen, tal van planten, die men vooral in graslanden aantreft, zo'n belangrijk aandeel in de vegetatie hadden. In de eerste plaats moeten de zeer hoge percentages voor grassen genoemd worden. Vele graslandplanten vindt men ook onder de vertegenwoordigers van de samengesteldbloemigen (*Compositae*), de helmkruidachtigen (*Scrophulariaceae*) en de muurachtigen (*Caryophyllaceae*). Van deze laatste familie kon met zekerheid stuifmeel van koekoeksbloem en hoornbloem vastgesteld worden. Ook boterbloem en zuring treft men veel in grasland aan. Opvallend hoog is het percentage voor rolklaver, zeer waarschijnlijk de moerasrolklaver, een plant van moerassige graslanden. Andere planten, die in vochtige graslanden voorkomen, zijn waternavel, kattestaart en moerasspiraea. Samenvattend kan men dus opmerken, dat de veenvegetatie hier een overwegend graslandkarakter droeg.

Vanzelfsprekend doet zich nu de vraag voor, of men wellicht op deze vegetatie vee heeft laten grazen. Het feit, dat de mens zelf — althans in de zomer — op het veen kon vertoeven, pleit er voor, dat dit ook voor vee mogelijk geweest moet zijn. Een aanwijzing ten gunste van de veronderstelling, dat de IJzertijdbewoners van Krommenie vee gehouden hebben, kan men zien in de aanwezigheid van stuifmeel van de smalbladige weegbree in de onderzochte veenmonsters. Deze weideplant is ten nauwste verbonden met de activiteit van de mens (cf. IVERSEN, 1949). Hoewel men op grond van het hier besproken onderzoek geen zekerheid kan krijgen, mag het toch wel waarschijnlijk geacht worden, dat de bevolking, die in het begin van de jaartelling dit gebied bewoonde, vee gehouden heeft.

Daarnaast heeft men echter in dezelfde tijd in dit gebied ook landbouw bedreven. Hierop wijzen de relatief hoge percentages voor granen. Een groot gedeelte van dit stuifmeel kon met zekerheid als tarwestuifmeel gedetermineerd worden. Men moet aannemen, dat het graan verbouwd werd op de wat hoger gelegen kreekruggen, die door het veenlandschap liepen. Interessant is ook de aanwezigheid van een stuifmeelkorrel van de tuinboon in een der onderzochte monsters, hetgeen er op wijst, dat men hier indertijd ook tuinbonen verbouwde. Eveneens werd stuifmeel van een aantal onkruidplanten aangetroffen, nl. van grote weegbree, spurrie, grote brandnetel en van het perzikkruid-type. Het stuifmeel van dit laatste type kan behalve van perzikkruid zelf ook afkomstig zijn van knopige duizendknoop en enkele andere vertegenwoordigers van het geslacht duizendknoop. De ganze-

voetachtigen (*Chenopodiaceae*) vertonen in de monsters van Krommenie hoge waarden. Nu is het niet onmogelijk, dat dit stuifmeel afkomstig is van ganzevoetachtigen in de zoutplantenvegetaties van het kustgebied. Daar echter van een zoutplant als zeeweegbree slechts weinig stuifmeel werd aangetroffen, is het waarschijnlijk, dat althans een deel van het *Chenopodiaceae*-stuifmeel afkomstig is van planten uit de directe omgeving van de nederzetting, waarbij in de eerste plaats aan witte ganzevoet gedacht kan worden.

L i t e r a t u u r

- HELDERMAN, E. J. (1956). Een Friese nederzetting te Krommenie? — Westerheem V, pp. 41-49.
- IVERSEN, J. (1949). *The Influence of Prehistoric Man on Vegetation.* — Danm. Geol. Unders. IV. Raekke. Bd. 3. Nr. 6.
- DE ROO, H. C. (1953). De bodemgesteldheid van Noord-Kennemerland. — De Bodemkartering van Nederland, deel XIV, 's-Gravenhage.
- ZWILLENBERG, L. O. & HENDRIKS, J. (1954). Zum Vorkommen von Cardiumklei in Waterland nordöstlich von Amsterdam. — Geologie en Mijnbouw N.S. 16, pp. 105-117.

DE PREHISTORISCHE LANDBOUW IN WESTELIJK NEDERLAND

door

Dr. J. M. G. VAN DER POEL
(Landbouwhogeschool, Wageningen)

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond vrijwel gelijktijdig in verschillende landen een verhoogde belangstelling voor de vroegste ontwikkeling van de landbouw. Enerzijds was dit een gevolg van een aantal publikaties, zoals het aardige boekje van CURWEN (1946), die speciaal aan de landbouw gewijd waren, anderzijds werd de aandacht op de prehistorische landbouw gevestigd door toevallige vondsten van oude akkers en landbouwwerktuigen, terwijl daarnaast ook opzettelijk naar sporen van de landbouw in het verste verleden gezocht werd. Zo heeft de Amerikaan BRAIDWOOD de laatste jaren in Irak verschillende opgravingen verricht, die de conclusie wettigen, dat de landbouw ontstaan is in het Nabije Oosten tussen 6000 en 5000 v. Chr.. Vóór die tijd heeft de mens als voedselverzamelaar in zijn levensonderhoud voorzien.

Verrassend snel heeft de landbouw zich uit het oorspronkelijk ontstaansgebied naar Noordwest-Europa verbreid. Men

neemt aan, dat dit langs twee wegen geschiedde. De ene weg leidde via het Donaudal, de andere langs de Middellandse Zeekusten en de Atlantische Oceaan.

Reeds omstreeks 4000 à 3000 v. Chr. trokken de eerste landbouwers ons land binnen. In deze tijd vestigden zich de bandkeramici in Zuid-Limburg. Hun nederzettingen zijn onlangs nog weer onderzocht door Prof. Dr. H. T. WATERBOLK (Groningen) en Dr. P. J. R. MODDERMAN (Amersfoort).

Ongeveer 1000 jaren later kwamen in Drente de hunebedbouwers, een vrij sessiele landbouwersbevolking, die zich in hoofdzaak op de akkerbouw toelagde. In dezelfde tijd leefden ook de volken van de bekercultuur, die vooral de veeteelt beoefenden. Om de beschikking te krijgen over „weilanden” voor het vee hebben zij grote oppervlakten natuurbos gekapt. Het omhakken geschiedde aanvankelijk met ruw bewerkte vuurstenen bijlen. De ingebruikneming van gepolijste bijlen was een grote vooruitgang, zoals uit latere proefnemingen gebleken is: een eik van 7 cm doorsnee kon hiermee bijv. in 2 minuten worden geveld. De omgehakte bomen en struiken stak men in brand, zodra zo gedroogd waren. Vervolgens zaaide men in de as het graan uit en na enige oogsten gaf men de grond aan de verwildering prijs. De dan snel opschietende struiken en kruiden vormden een gevarieerd voedsel voor het vee. Op grond van palynologisch onderzoek mag men aannemen, dat de bekervolken aanzienlijke oppervlakten bos hebben gerooid en dat zij dus een behoorlijke veestapel hebben gehad.

Het oosten van ons land is archeologisch intensiever onderzocht dan het westen. Dit geldt ook voor de landbouw. In het werkgebied van de A.W.W.N. is echter in de laatste jaren ook op landbouwgebied grote vooruitgang geboekt.

Dat de akkerbouw in het westen van ons land ook reeds vroeg beoefend werd, was reeds lang bekend door de talrijke vondsten van vuurstenen sikkels in West-Friesland en de duinstreek. Deze sikkels moeten van elders geïmporteerd zijn. Zij bestaan uit één stuk vuursteen van een enigszins gebogen model, ter grootte van ongeveer 18 cm. Omstreeks 1800 v. Chr. deden zij hun intree in N.W.-Europa; ook in Denemarken heeft men talrijke soortgelijke sikkels gevonden. Dat men hier inderdaad met sikkels en niet met zagen te doen heeft, kan bewezen worden door de diffuse glans, die aan weerskanten van het snijvak van de sikkels voorkomt. Deze glans ontstaat slechts bij het snijden van het (kiezelhoudende) stro en grassen, niet bij het zagen van been of hout. Bij hout ontstaat ook een glans, maar deze is doffer en tekent zich veel smaller af. Hoe deze maanvormige sikkels aan het handvat bevestigd zijn, maakt nog een punt van onderzoek uit.

Naast deze vuurstenen sikkels zijn ook enige bronzen

sikkels in ons land gevonden. De oudste exemplaren, die in tegenstelling tot de latere zo goed als recht zijn, kwamen te voorschijn op het Landgoed Veenenburg bij Hillegom. Zij werden d.m.v. een konische knop aan een rechte steel bevestigd. Ook andere bevestigingen kwamen voor, die ik echter in het kader van dit artikeltje niet kan bespreken. Bij Heilo is ook een bronzen sikkel gevonden die echter nog niet gepubliceerd is (mededeling redactie „Westerheem”).

Bleek het bestaan van de landbouw in de prehistorie reeds uit het gevonden maaigereedschap, nadere kennis werd verkregen door verschillende vondsten van oud akkerland. De eerste akkers werden in Westelijk Nederland gevonden door Prof. Dr. A. E. VAN GIFFEN onder grafheuvels te Zwaagdijk. Deze werden op ongeveer 1000 v. Chr. gedateerd. Voor het landbouwhistorisch onderzoek was deze vondst vooral daarom zo belangrijk, omdat in de akkers duidelijk sporen waarneembaar waren, die het bewijs leverden dat de prehistorische boeren in West-Friesland een ploeg gebruikten. Men vond nl. in de vaste ondergrond van de akkers duidelijke, evenwijdig lopende donkere strepen, die geïnterpreteerd werden als opvullingen van krassen, die door een ploegschaar veroorzaakt werden. Dergelijke ploegsporen zijn sindsdien nog enige malen in Noord-Holland gevonden. Ook in Drente en in het buitenland (Denemarken, Noorwegen en Duitsland) kwamen zij bij het afgraven van grafheuvels voor de dag.

De strepen lopen steeds in twee richtingen ongeveer loodrecht op elkaar, waaruit dus volgt, dat men de akker twee keer ploegde, alvorens tot zaaien over te gaan. De ploegen, die in deze tijd gebruikt werden, bezaten nog geen rister en geen kouter, maar alleen een schaar. Door de ploeg in schuine stand te houden, kon men de grond enigszins omleggen. Ploegen met rister, die een zwaardere grondbewerking mogelijk maakten, verschenen in Denemarken omstreeks het laatst van de IJzertijd. Daarmee werd in één richting geploegd, evenals tegenwoordig.

Nog oudere ploegsporen dan die onder Zwaagdijk vond VAN GIFFEN in het voorjaar 1956 bij Oostwoud. Ook hier waren duidelijk ploegsporen in twee richtingen waar te nemen. Aangezien het officiële opgravingsverslag hiervan nog niet verschenen is, dien ik mij uiteraard van nadere mededelingen te onthouden. Dit geldt eveneens voor een andere recente opgraving op het terrein „De Brabers” bij Haamstede, die onder leiding stond van Dr. W. C. BRAAT (Leiden) en later van Ir. J. A. TRIMPE BURGER (Amersfoort). Hier kwamen prachtig geconserveerde ploegsporen in één richting te voorschijn, waarschijnlijk uit de tijd van het begin onzer jaartelling.

Van de opgraving van het Spanjaerdsbergje te Santpoort

(MODDERMAN, 1955) is een kort voorlopig verslag gepubliceerd. De bewoningsgeschiedenis van het Spanjaerdsbergje heeft zich volgens een voorlopige datering afgespeeld tussen 100 v. Chr.—150 na Chr.. Behalve vele ploegsporen in twee richtingen heeft men een ijzeren ploegschaartje (8,8×10,3 cm) gevonden. Het is de enige ijzeren ploegschaar, die tot dusver uit zo vroege tijd in ons land voor de dag kwam. In Engeland heeft men uit dezelfde tijd verschillende soortgelijke exemplaren gevonden, maar ook daar tast men nog in het duister over het type van de ploeg, waarvan deze scharen afkomstig zijn.

De archeologische landbouw-oogst in het westen van het land heeft, vooral in de laatste tijd, rijke vruchten gedragen. Moge bij het volgend lustrum van de A.W.W.N. van een aanzienlijke produktieverhoging getuigd kunnen worden!

L i t e r a t u u r .

Prehistorische landbouw in het algemeen:

CURWEN, E. C. (1946). Plough and pasture. — London. *Op verschillende punten reeds verouderd. Ongewijzigd herdrukt in:*
CURWEN, E. S. and G. HATT (1953). Plough and pasture. — New York.

POEL, J. M. G. VAN DER (ter perse). De landbouw in het verste verleden. In: Landbouwgeschiedenis. — Min. v. Landb., Visserij en Voedselvoorz.

Sikkels, algemeen:

STEENSBERG, A. (1943). Ancient harvesting implements. — København.

Sikkels, westelijk Nederland:

WIESE, W. F. G. (1956). De verspreiding der archeologische gegevens van West-Friesland in verband met de morfogenese. — Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 2e R. LXXIII, pp. 23-42.

Bronzen sikkels van Hillegom:

PLEYTE, W. (1877-1903). Nederlandsche Oudheden, West-Friesland (pp. 14-15, Pl. VII, 5-7).

GIFFEN, A. E. VAN (1928). Naschrift over de prae- en protohistorische Hillegomsche duinvondsten. — De Levende Natuur 32, p. 81, afb. 14.

HEEMSKERK DÜKER, W. F. VAN en P. FELIX (1941). Wat aarde bewaarde (p. 112). — Den Haag.

Ploegen en ploegsporen:

GIFFEN, A. E. VAN (1944). Grafheuvels te Zwaagdijk, gem. Wervershoof (N.H.). — West-Friesland's Oud en Nieuw XVII, pp. 121-243.

— (1953). Onderzoek van drie Bronstijdgrafheuvels bij Grootebroek, gem. Grootebroek, Noord-Holland. — West-Friesland's Oud en Nieuw XX.

GLOB, P. V. (1951). Ard og plov i Nordens Oldtid. — Aarhus (met uitvoerig Engels resumé).

MODDERMAN, P. J. R. (1955). Iets over de opgraving van het Spanjaerdsbergje aan de Cremerlaan te Santpoort. — Westerheem IV (10-12), pp. 92-93, pl. XXII.

De vroegste standvoetbekers in ons land, versierd met omlopende touwindruksels, vertonen reeds af en toe een visgraatzone tussen de touwersiering (pl. XXVI, sub-type 1^a). De visgraatband treedt reeds sterker naar voren bij de directe typologische opvolger, waar omlopende groeflijnen de plaats van de touwlijnen hebben ingenomen (pl. XXVI, sub-type 1^b). In sub-type 1^c worden de gearceerde banden door enkelvoudige groeflijnen gescheiden. De volgende typologische fase (1^d) omvat bekeraardewerk met direct aansluitende gearceerde banden, en dan zijn er de bekeraardewerken met in één richting gearceerde zones, al dan niet gescheiden door omlopende groeflijnen (sub-type 1^e). Voorts zijn er geheel onversierde standvoetbekers en bekeraardewerken die alleen een versierde stafband onder de rand bezitten (sub-type 1^f). De typologische ontwikkeling 1^a-1e biedt de mogelijkheid tot ruwe relatieve dateringen. Het laatste sub-type, 1^f, blijkt echter te behoren tot de vroegst optredende standvoetbekers. De klasse der standvoetbekers kan gesteld worden tussen zegge 2200 en 1600 voor Chr., zoals enkele C¹⁴-dateringen suggereren.

Van de twee geheel of grotendeels bewaard gebleven bekeraardewerken uit West-Friesland is die van de Westfries Sluis (Westfries Museum te Hoorn, inv.nr. N.Wm. - Ws. k. 1) een standvoetbeker van sub-type 1^a.

Slechts terloops (VAN DER WAALS, 1955, p. 58 noot 2; pp. 63/4) kwamen in het genoemde artikel in Westerheem ter sprake de fragmenten van bekeraardewerk, welke indertijd zijn gevonden ter plaatse van de Neolitische nederzetting te Zandwerven, Gem. Spanbroek. Deze vondsten werden ook overigens tot dusverre slechts tweemaal in algemeen verband genoemd (VAN GIFFEN, 1930, p. 160, Taf. 117; BUTTER, 1935, pp. 68/9, met foto). Niettemin zijn zij van het grootste belang voor de studie van het Neolithicum in Noord-Holland.

De nederzittingsresten te Zandwerven werden ontdekt door de Heer J. BUTTER te Deventer. Bij een proefonderzoek, in 1929 door Prof. Dr. A. E. VAN GIFFEN en de Heer BUTTER ter plaatse ingesteld, bleken hier op een oude strandwal verschillende — plaatselijk vier — dunne cultuurlagen te liggen die door sterile zandlagen gescheiden waren. Het niveau van deze cultuurlagen, dat enigszins wisselend is, ligt voor de lagen gezamenlijk tussen 1 m en 2.24 m beneden N.A.P.. In de cultuurlagen werden archeologica aangetroffen, maar de meeste der gevonden fragmenten zijn losse vondsten. Bijna al deze vondsten worden thans bewaard in het Westfries Museum te Hoorn. Uit de onderste cultuurlaag (I) zijn geen significante artefacten voorhanden, doch uit de volgende laag (II) zijn scherven geborgen van een onversierd, plomp, uit de hand gevormd aardewerk, dat kan worden vergeleken met de door MODDERMAN te Hekelingen op het eiland Putten gevon-

den Neolitische ceramiek (MODDERMAN, 1953). In de daarop volgende laag (III) zijn fragmenten van dezelfde soort aardewerk als in (II) aangetroffen, maar ook enkele scherven van bekeraardewerk. Uit laag (IV) tenslotte zijn geen bijzondere vondsten te vermelden. Onder de losse vondsten bevinden zich nog enkele bekerfragmenten (o.a. van één en dezelfde beker als uit laag III); een scherf met een plastische golfband onder de rand, of versierd met rijen vingertopindrukken dan wel indrukken met behulp van een stokje. Interessant is voorts het vuursteenmateriaal, waaronder vrij veel korte schrabbers opvallen.

Bij de bewuste bekerfragmenten gaat het om resten van hoogst waarschijnlijk vier bekers, alle van hetzelfde donkere bruinzwarte aardewerk als de boven reeds genoemde twee bekers uit de Wieringermeer. Het betreft achtereenvolgens (pl. XXVII, 1-4; Westfries Museum te Hoorn).

1. Een randfragment, twee niet aaneenpassende wandfragmenten en een (vermoedelijk tot dezelfde beker behorende) bodem met iets uitgeknepen voet, van een S-vormig geprofileerde beker. De hals versierd met (9?) met behulp van touw ingedrukte omlopende lijnen, waarboven (direct onder de rand) en waaronder een omlopende reeks driehoekige indrukken (VAN GIFFEN, 1930, Taf. 117: 1929/V 5a, 5b, 5c (alle laag III) en 8 (losse vondst)).
Standvoetbeker sub-type 1a.
2. Een randfragment van een dergelijke beker als 1, doch versierd met dubbele omlopende, met behulp van touw ingedrukte lijnen (VAN GIFFEN, 1930, Taf. 117: 1929/V d (losse vondst)).
Naar alle waarschijnlijkheid standvoetbeker sub-type 1a.
3. Een groot rand-wandfragment en een niet aanpassend randfragment van een beker, versierd met tien omlopende groeflijnen, afgewisseld door omlopende visgraatbanden, nl. direct onder de rand, en waarschijnlijk over de grootste buikomvang (VAN GIFFEN, 1930, Taf. 117: 1929/V e (tweede fragment niet afgebeeld; losse vondst)).
Naar alle waarschijnlijkheid standvoetbeker sub-type 1b.
4. Een randfragment van een overigens onversierde beker met onder de vlakke rand een omlopende stafband, versierd met paarsgewijs gerangschikte indrukken (VAN GIFFEN, 1930, Taf. 117: 1929/V 5 (laag III)).
Naar alle waarschijnlijkheid standvoetbeker sub-type 1f.

Ook de te Zandwerven gevonden scherf met plastische golfband onder de rand (VAN GIFFEN, 1930, Taf. 117: 1929/V 8a, losse vondst) kan worden opgevat als een fragment van een aardewerksoort, dat vermoedelijk niet anders voorstelt dan groot gebruiks aardewerk van de standvoetbekergroep.

Intussen kwam ons medelid, de Heer P. VAN ROOYEN te Watergang, in 1949 te Zandwerven nog op het spoor van een 23-tal fragmenten die tijdens of kort na de opgraving te zelfder plaatse als losse vondsten waren opgeraapt door de eigenaar van het terrein. De Heer VAN ROOYEN, die deze fragmenten aan zijn verzameling kon toevoegen, was zo vriendelijk de zich hieronder bevindende scherven van bekeraarde-

werk, vijf in getal, voor publikatie ter beschikking te stellen. Wij betuigen hem daarvoor gaarne onze dank. Het betreft hier (pl. XXVII):

5. Twee niet aansluitende wandfragmenten (waarvan één afgebeeld) van een beker, zonair versierd met omlopende, tot groepen van vijf verenigde fijne koordlijnen, afgewisseld door even brede onversierde zones. (Collectie P. VAN ROOYEN, Watergang, no. 6. (losse vondst)).
Naar alle waarschijnlijkheid standvoetbeker sub-type 1^a.
6. Fragment van een bodem met duidelijke standvoet. (Collectie P. VAN ROOYEN, Watergang, no. 3. (losse vondst)).
Ongetwijfeld van een standvoetbeker, wellicht van de voorgaande.
7. Wandfragmentje, wellicht van bekeraardewerk. (Collectie P. VAN ROOYEN, Watergang, no. 8. (losse vondst)).

Voorts bevindt zich ook bij deze scherven een randfragment van een grote pot versierd met een rij vingertopindrukken onder de rand. (Collectie P. VAN ROOYEN, Watergang, no. 1. (losse vondst)). Evenals bij de reeds besproken scherf met plastische golfband onder de rand (zie boven, p. 00) betreft het ook hier waarschijnlijk groot gebruiks aardewerk van de standvoetbekergroep.

Tezamen met de beker van de Westfrise Sluis en verschillende — deels fragmentaire — strijdhamers¹⁾ leveren de fragmentaire standvoetbekers van Zandwerven, die alle tot de vroege sub-typen 1^a en 1^b behoren, het bewijs van de aanwezigheid in West-Friesland van de standvoetbekercultuur in de tijd van zegge omstreeks 2000 vóór Chr., niet lang na het binnenkomen van de eerste dragers dezer cultuur in ons land. Op de verspreidingskaarten van verschillende der Nederlandse bekertypen kan men derhalve in West-Friesland één — een enkele maal zelfs vier! — stippen intekenen (pl. XXVIII).

Opmerkelijk is daarbij, dat het zoals we zagen bij de vindplaats te Zandwerven naar alle waarschijnlijkheid gaat om een nederzetting. Met VAN GIFFEN mogen we hier waarschijnlijk wel denken aan een nederzetting in een soort laguneland-schap, zoals ook in geologische kringen wordt aangenomen (PANNEKOEK, 1956, pp. 117/8, fig. 46). Recente bodemkundige onderzoeken, die nog niet zijn afgesloten, zullen misschien een duidelijk beeld van de toenmalige situatie kunnen geven. en de opvallende topografische- en niveauveranderingen die sindsdien plaatsgrepen verklaren (WIESE, 1956).

Intussen zijn in het gebied van Zandwerven de laatste resten van de oude zandrug bijna geheel afgegraven — men

¹⁾ Vier strijdhamers, al dan niet fragmentarisch, zijn bekend van: de Weere, gem. Hoogwoud (WIESE, 1954); Koggerandweg, gem. Wieringermeer (WIESE, 1955); voormalig Gawijzend, gem. Wieringermeer (VERHAGEN, 1955); kavel F 72, Westerterpweg, gem. Wieringermeer (VAN DER HEIDE, 1956. Wij betuigen de Heer VAN DER HEIDE onze dank voor mededeling van de hier vermelde vindplaats).

strooide het zand in de stal als de koeien in het voorjaar naar buiten waren. Het is zeer te hopen dat hier en daar een rest gespaard zal blijven voor nader bodemkundig en archeologisch onderzoek.

Groningen/Amsterdam, 31 oktober 1956.

Literatuur

- BUTTER, J. (1935). Zandwerven. — West-Friesland's Oud en Nieuw IX (pp. 66-69, met 3 foto's).
- GIFFEN, A. E. VAN (1930). Die Bauart der Einzelgräber. — Leipzig.
- HEIDE, G. D. VAN DER (1956). Stenen bijlen en hamers uit de Wieringermeer. — Westerheem V. 1-2 (p. 6, no. 11, pl. III, 11).
- MODDERMAN, P. J. R. (1953). Een Neolithische woonplaats in de polder Vriesland onder Hekelingen (eiland Putten) (Zuid-Holland). — Berichten R.O.B. IV. 2 (pp. 1-10).
- PANNEKOEK, A. J. (1956). Geologische geschiedenis van Nederland. (onder redactie van —). — 's-Gravenhage. (pp. 117-118, fig. 46).
- VERHAGEN, H. J. (1955). Een hamerbijl uit de Wieringermeer in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. — Westerheem IV. 10-12 (p. 96, pl. XVI, 1).
- WAALS, J. D. VAN DER (1955). Bij een tweede beker uit de Wieringermeer. — Westerheem IV. 7-9 (pp. 58-72, pl. XI-XVI).
- & W. GLASBERGEN (1955). Beaker types and their distribution in the Netherlands; Intrusive types, mutual influences and local evolutions. *Palaeohistoria* IV (pp. 5-45, pl. II-XVIII: 1-53, fig. 3-15).
- WIESE, W. F. G. (1954). Archaeologische inventarisatie in West-Friesland. — Westerheem III. 11-12 (p. 94, pl. XXI, 1).
- (1955). Recente vondst van een doorboorde stenen bijl in de Wieringermeer. — Westerheem IV. 10-12 (pp. 102-103, pl. XVI, 2).
- (1956). De verspreiding der archeologische gegevens van West-Friesland in verband met de morfogenese. — *Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen.*, 2e reeks, LXXIII. 1 (pp. 23-42, kaarten 1-6, foto's 1-4).

EEN BRONZEN ZWAARD UIT DE OMGEVING VAN PUTTEN

door

JAAP YPEY
(Amersfoort)

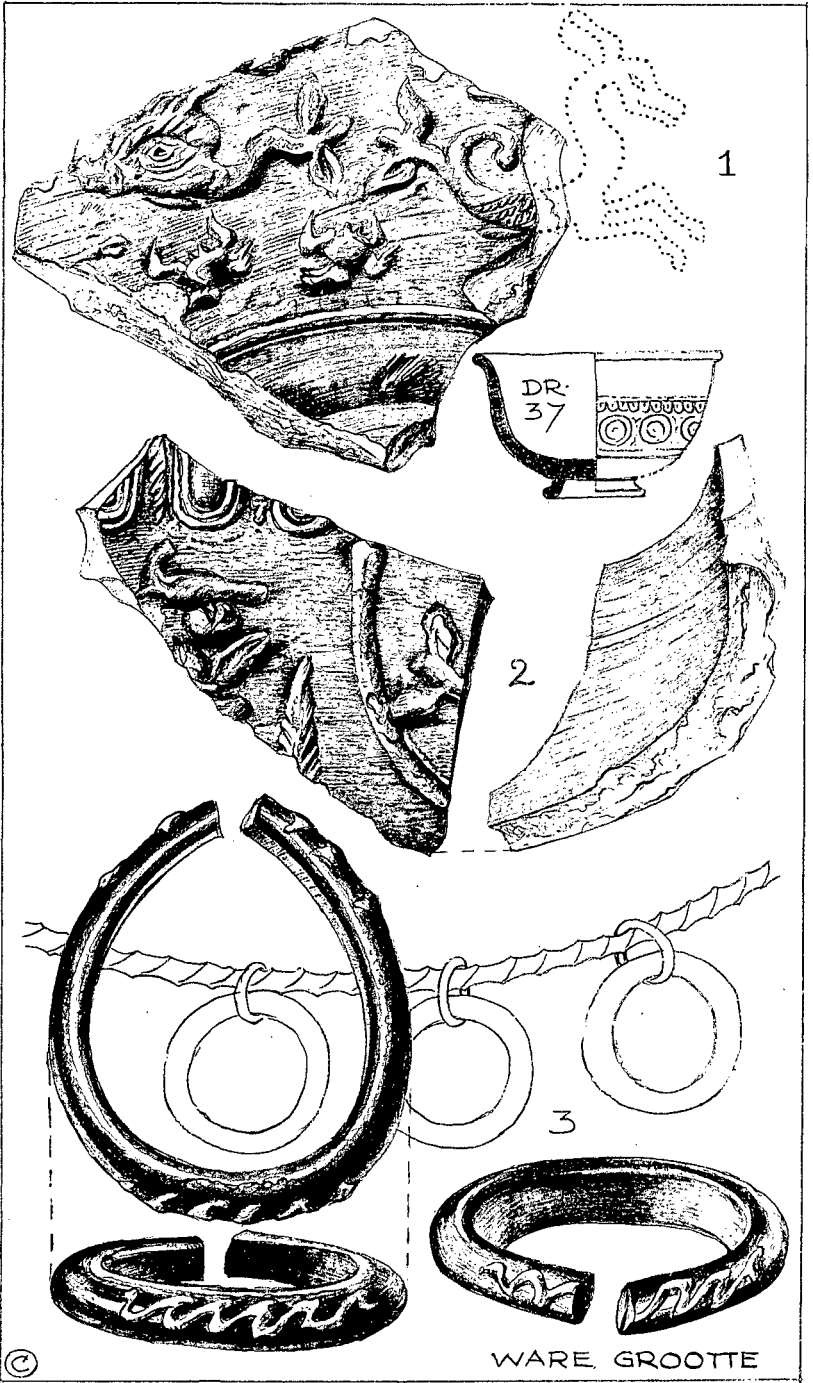
Reeds ruim 60 jaren bevindt zich in de collectie van het Museum Flehite te Amersfoort een bronzen zwaard (pl. XXIX). Het bestond uit vier fragmenten, waarop hier en daar nog houtsporen van de schede vielen waar te nemen, maar voor de bezoeker waren het onooglijke voorwerpen, bedekt door een groene oxydlaag. Na overleg met het bestuur van Flehite is toestemming verkregen dit zwaard in het labo-

ratorium van de R.O.B. te Amersfoort te behandelen. Bij dit werk werd er nauwkeurig op toegezien, dat de resten van de schede en de sporen van de aanhechting van het gevest bewaard bleven. De fragmenten zijn aan elkaar gesoldeerd en het geheel is geconserveerd. Bij de behandeling bleek dat, afgezien van plaatselijke oxydatieputjes en -plekjes, het oppervlak van het zwaard in het algemeen zeer goed bewaard was gebleven. De snijkanten zijn scherp en sporen van slijpen of beschadigingen door gebruik worden niet aangetroffen. Het oppervlak heeft een gepolijst aanzien. Als men de snijkanten door hameren gehard mocht hebben, dan staat het wel vast, dat deze bewerking gevolgd is door slijpen en polijsten. De sneden, evenals de overgangen van deze holle snedeprofielen naar het bolle middengedeelte, zijn strak van lijn. De totale lengte van het zwaard bedraagt thans nog 49,6 cm, de breedte bij de gevestaanhechting 6,2 cm, de breedte van het lemmet aan het begin van het rechte gedeelte van de snede 3,1 cm. De grootste dikte op deze plaats is 0,6 cm, in het midden van de lengte is deze 0,7 cm en op ca 4 cm van het einde nog 0,45 cm.

Duidelijk tekent zich af hoe het gevest met vier nieten, waarvan er nog twee bewaard zijn, aan het zwaard bevestigd is geweest. Ook de vorm van het lemmeteinde van het gevest is nog zeer goed te onderscheiden. Kennelijk heeft dit gevest bestaan uit een vergankelijk — organisch — materiaal zoals hout en/of been of hoorn. In de afdruk op het lemmet is aan één zijde nog een fijne nerfachtige structuur bewaard gebleven, maar deze is niet duidelijk genoeg om aan één der genoemde materialen te kunnen worden toegeschreven. Op het lemmet zitten nog enkele fragmenten van de houten schede. Dit hout is nog niet gedetermineerd, daar wij niet bevoegd waren nog iets af te nemen van het weinig overgelevene om het nader te laten onderzoeken. Dit wat het voorwerp zelf betreft en hetgeen er bij de behandeling aan het licht is gekomen.

Wat weten wij van de vondstomstandigheden en van de vindplaats? Daartoe moeten wij het archief van het Museum Flehite raadplegen. In het „Verslag van de werkzaamheden der oudheidkundige vereeniging Flehite gedurende het jaar 1893” (Bijlage 4, p. 18/24) lezen wij het volgende:

„Door tusschenkomst van den heer mr. H. Croockewit, kantonrechter te Amersfoort, — ontving het Bestuur een uitnoodiging van den E.A.heer C. J. van Eeghen, burgemeester van Putten, om in grafheuvelen onder Putten een onderzoek in te stellen”. — Op de derde oktober begaf men zich naar Putten, per trein. Het regende bijna aanhoudend, nu en dan bij stortbuien. Eindelijk kwam men bij het station Putten aan. „Daar wachtten ons de heeren Van Eeghen en Diemont, die het gezelschap in twee rijtuigen spoedig ter plaatse brachten, waar de werklieden op onze komst waren voorbereid. De regen viel in grooten overvloed. — Door het dorp Putten, voorbij

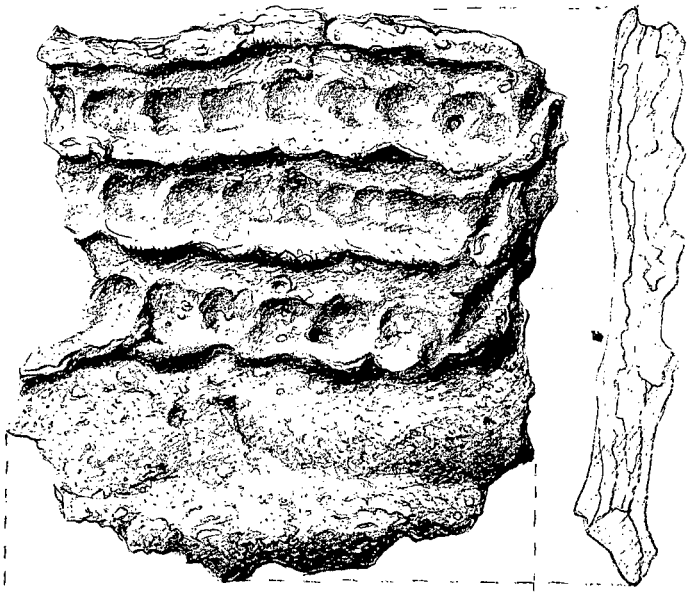

1

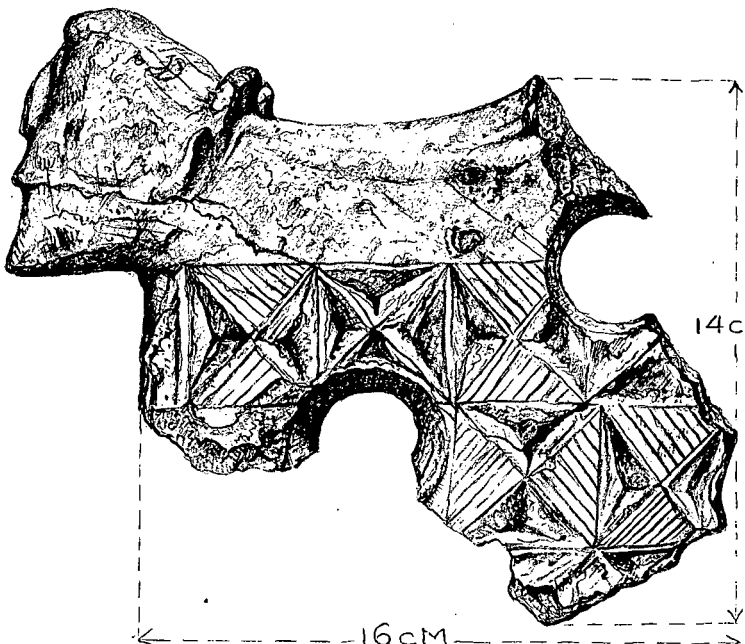
2

3

WARE GROOTE

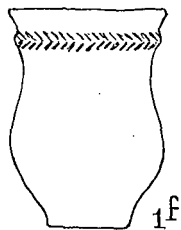
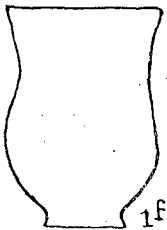
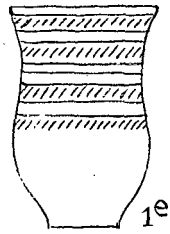
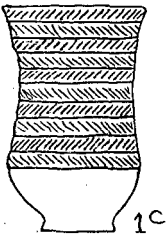
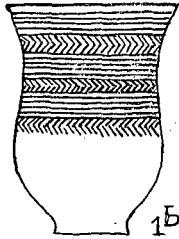
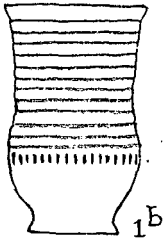
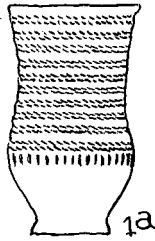
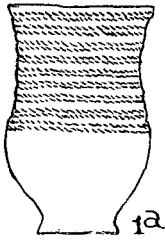

← 7.4cm →

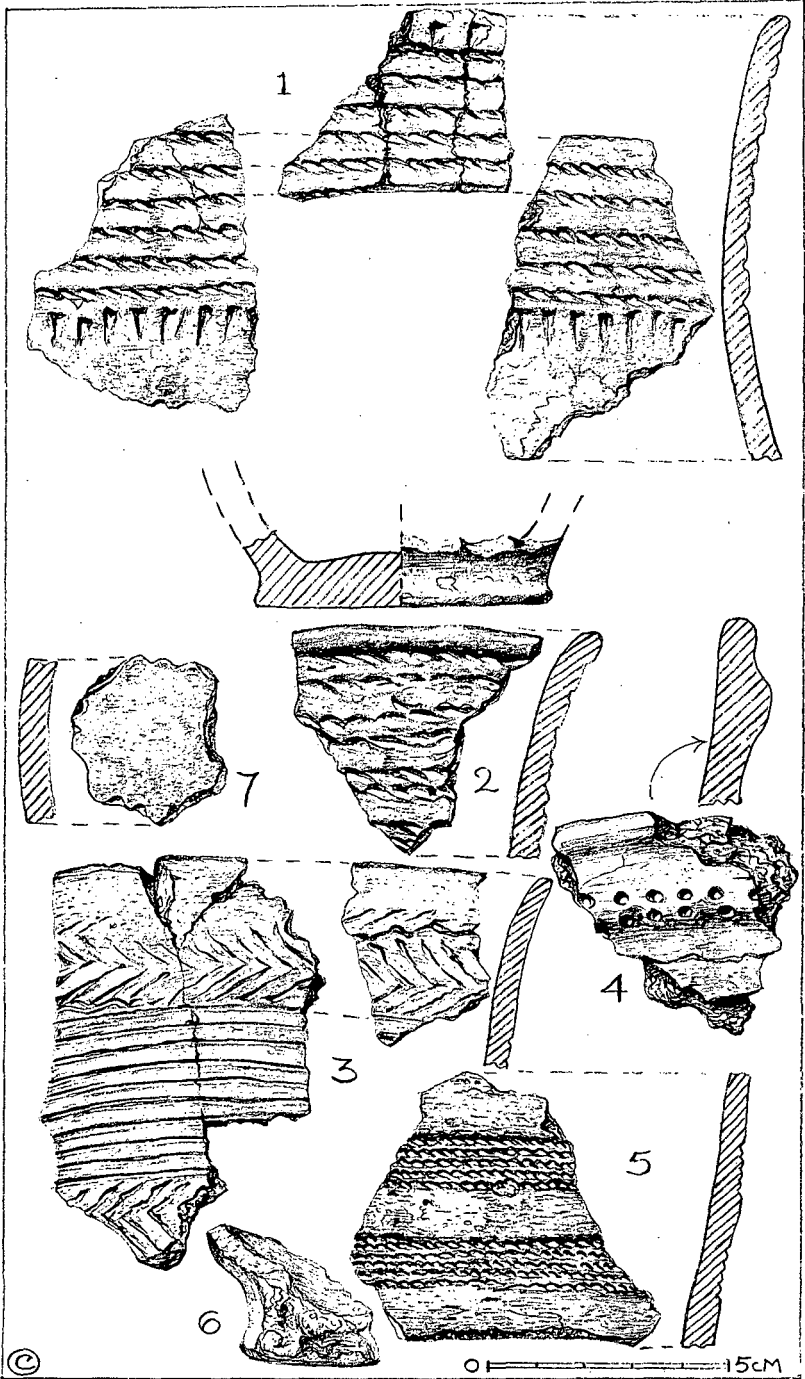

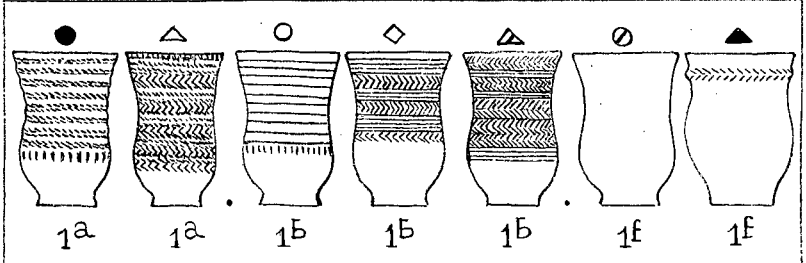
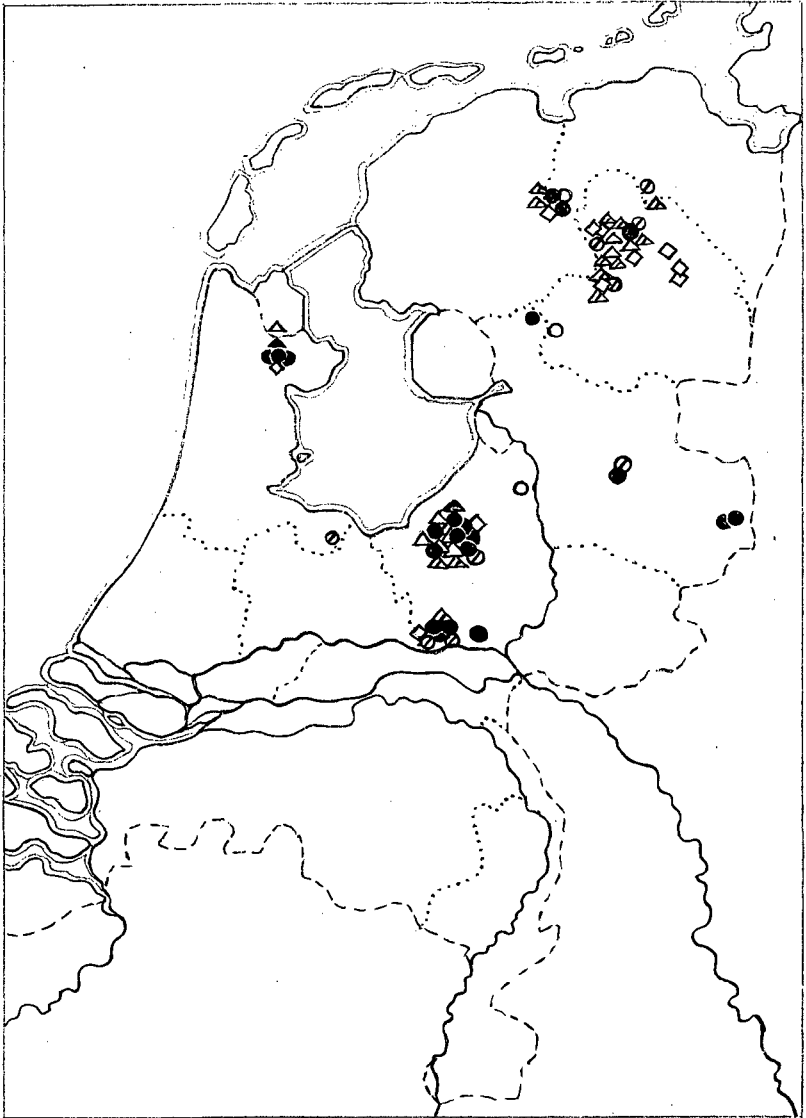
14cm

← 16cm →

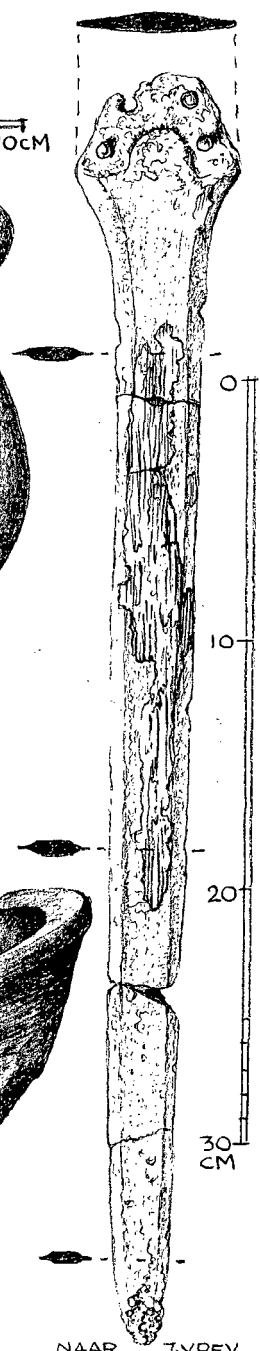
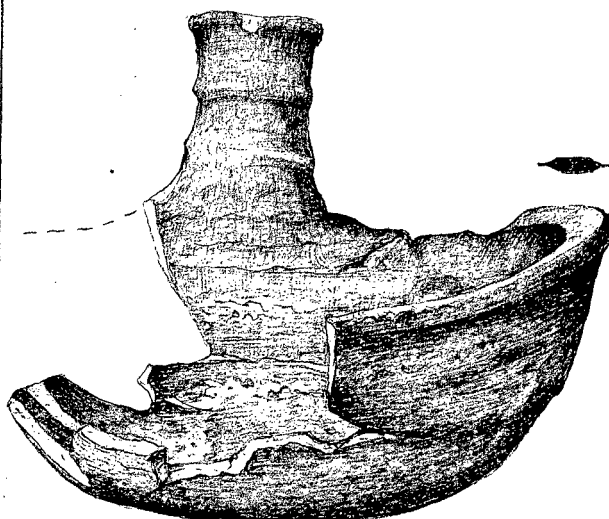
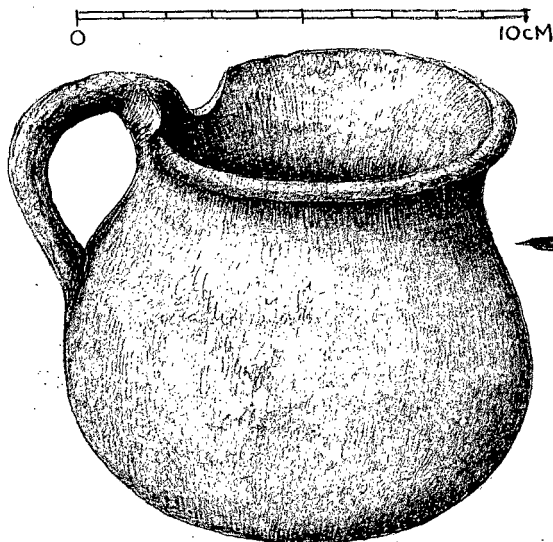

PLAAT XXVII

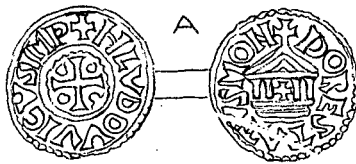
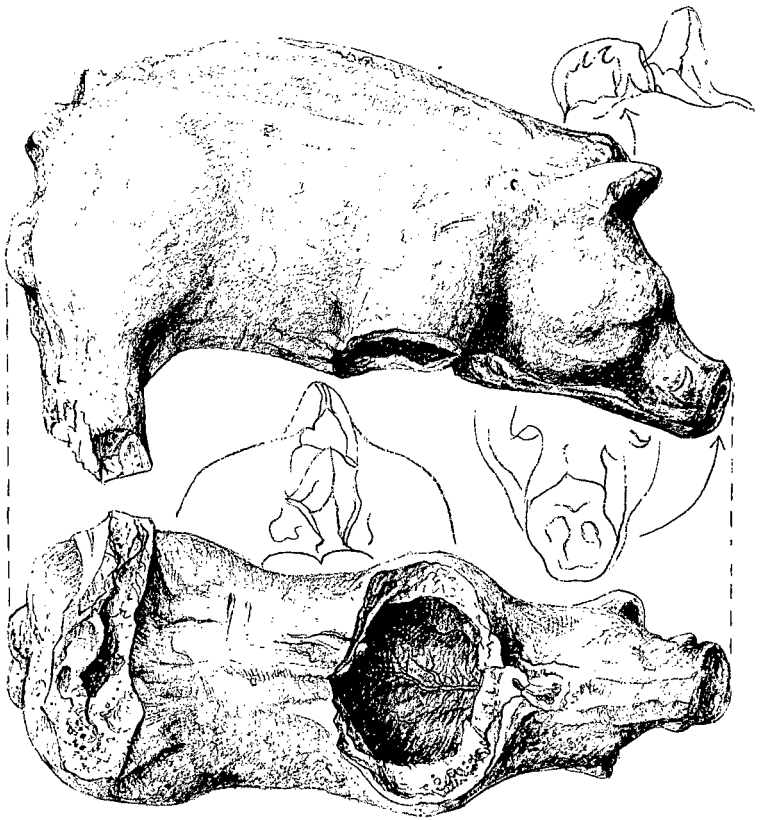

PLAAT XXIX

©

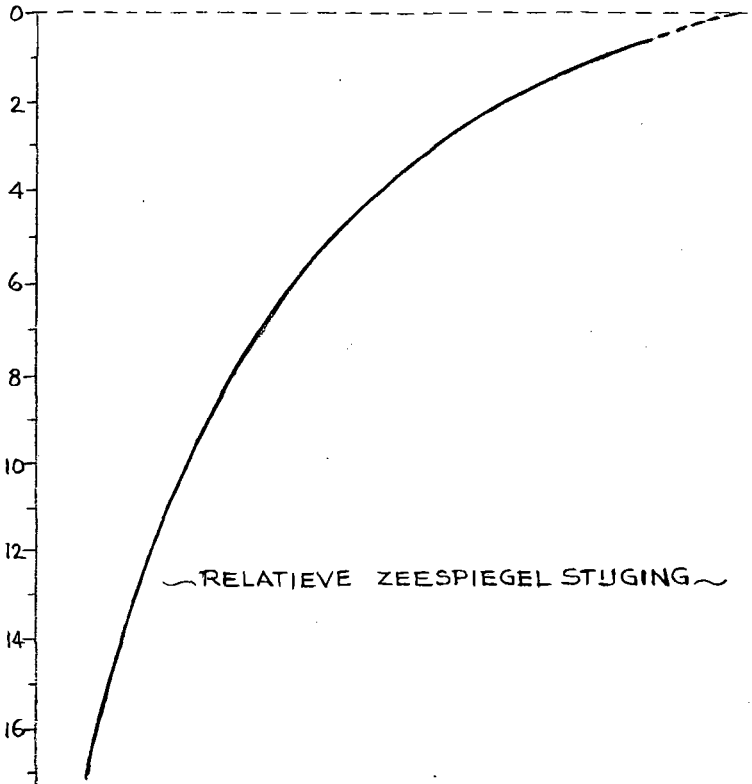
NAAR J. YPEV

WARE GROOTTE

PLAAT XXXI

V.CHR. 6000 4000 2000 0 N.CHR. 2000

18 M BENEDEN TEGENWOORDIG GEMIDDELD ZEENIVEAU

het fraaie buitengoed Schoonhorst van den heer Schober, sloegen wij een zandweg noordwaarts in. Na een kwartier kwamen wij op een terrein, waar een dennenbosch gekapt was: Maar de heuvel, die er zich daar bevond, werd dadelijk als een zandheuvel herkend, wat door het openleggen van de bovenkorst ook spoedig bewezen werd. Na een kleine wandeling bereikten wij een terrein, waar verscheidene heuvelen gelegen waren. Een onderzoek in den eersten heuvel werd spoedig gestaakt. In den tweeden heuvel vond men gegevens, die een gunstiger resultaat deden verwachten. Toen er een zandmassa van niet minder dan anderhalven Meter uit den heuvel was verwijderd, vond men kleine stukjes houtskool, overblijfselen van beenderen enz. Spoedig werden stukjes hout te voorschijn gebracht, aan welke zich een groenachtige aanslag had vastgehecht. Op deze plaats derhalve moest zich eenig voorwerp van koper of brons bevinden, dat dien groenen aanslag aan het hout had medegedeeld. Met groote voorzichtigheid werd het onderzoek voortgezet. Eindelijk werd zooveel arbeid en moeite, volbracht onder aanhoudende regen, die van bladeren en takken in zware druppelen nederviel, met gunstigen uitslag bekrond. Twee stukken brons, gedeelten van een dolk, zwaard of mes, werden te voorschijn gebracht. Nog twee brokstukken werden gevonden, die met de andere deelen zoo goed aan elkander pasten, dat men zich verblijden kon het voorwerp in zijn geheel te bezitten. Bij nader onderzoek bleek, dat zulks een tweesnijdend, bronzen zwaard was, ter lengte van 0,50 M., dat, de punt naar het Noorden, met de asch en de beenderen in den heuvel was bijgezet. De vraag werd gedaan, uit welken tijd die breuken dagteekenden. Dat ten minste de breuk bij het gevest van oude dagteekening was, waarschijnlijk reeds ontstaan toen de heuvel werd opgeworpen, werd door allen aangenomen. De uiteinden der twee gedeelten zijn geheel geoxydeerd. De uiteinden van de twee andere breuken toonen slechts sporen van oxydatie. Wijl die uiteinden niet in zulke mate geoxydeerd waren als die van de breuk bij het gevest, meende men dat die breuken ontstaan waren bij gelegenheid van en door de uitgraving, terwijl volgens een andere meening, juist omdat ook aan die uiteinden sporen van oxydatie zichtbaar waren, die breuken insgelijks van oude dagteekening zouden zijn. Zoo ook is het uiterste gedeelte van de spits van de punt verloren gegaan".

Van het gevest is geen overblijfsel ontdekt. Aan het lemmet zaten nog wel verscheidene resten van de schede vast. Wel werd het onderzoek nog voortgezet, maar zelfs geen spoor van enig ander overblijfsel werd nog verder gevonden.

Tot zover de gegevens, die ons verschaft worden door het bovengenoemde jaarverslag van „Flehite“.

Uit deze beschrijving is niet met zekerheid op te maken waar de heuvel ligt. Op een kwartier gaans ten noorden van Putten langs het landgoed Schoonhorst vond men de eerste heuvel, die blijkbaar geen grafheuvel was en vervolgens kwam men na een kleine wandeling bij de heuvels, waarbij ook die met het zwaard was. Welke kant men uit liep en hoe lang is onbekend. Er zijn verscheidene grafheuvels ten noorden van Putten, het is niet uit te maken, welke daarvan de bedoelde is. Misschien worden bij een opgraving van de heuvel — wanneer men deze toevallig treft — nog gegevens en sporen aangetroffen die er op wijzen, dat deze reeds eerder ontgraven is geweest én dat daar blijkbaar brons uit werd verwijderd: men zou dan nog kopergroen, al of niet

aan houtresten, moeten terugvinden. Onbegrijpelijk is het, dat van het gevest niets gevonden zou zijn, immers het oxyde, afkomstig van het bronzen zwaard, heeft gedeelten van de schede geconserveerd; zou het dan niet tenminste ook een deel van het gevest eveneens tegen bederf gevrijwaard hebben? Deze vraag stellen wij ons temeer, omdat de afdruk van het gevest op de schede zo duidelijk is. Hoe dit ook zij, bij de resten van het zwaard die zich in het Museum Flehite bevonden, was van het gevest niets aanwezig.

Uit de gegevens van het verslag kan men ook opmaken, dat men waarschijnlijk met een crematie te doen heeft gehad.

Ten slotte rest mij dan nog te trachten het zwaard te dateren. In Max Ebert's *Reallexicon* (SPROCKHOFF, 1927/28, p. 416) wordt onder de benaming „zwaarden zonder gevest-tong of angel” een groep vermeld, die een halfcirkelvormige afsluiting met meer dan twee nieten heeft. De schrijver deelt mede, dat deze groep moeilijk cultureel of chronologisch in te delen is. Aan de hand van de afgebeelde zwaardvormen lijkt het mij echter waarschijnlijk dat ons zwaard thuis hoort in de periode Montelius II (ca. 1600—1400 vóór Chr.).¹⁾ Ook de vorm van het gevest, voorzover die ons bekend is, wijst in dezelfde richting, in later tijd wordt de boog driekwart-rond tot bijna gesloten.

Dan is het graf waarschijnlijk een crematiebijzetting. Er bestaan verschillende meningen over het eerste optreden van crematies. Deze komen in het algemeen in het zuiden vroeger voor dan in het noorden, maar een datering van het zwaard omstreeks 1400 vóór Chr. schijnt daarmee niet in tegenspraak te zijn. Een vergelijkbaar zwaard is gevonden in de oostelijke kernheuvel 3-h van tumulus 3 op Bergsham, bij Garderen, gem. Barneveld. Deze opgraving is reeds gepubliceerd, waarbij het korte zwaard een zgn. „Ringnietendolch” van het Sögeler type 1 ook werd afgebeeld (VAN GIFFEN, 1937, afb. 9 no. 25; vgl. GLASBERGEN, 1954, p. 46, fig. 49). Dit zwaard van Bergsham zou dateren uit omstreeks 1300 vóór Chr. Het Puttense zwaard heeft een eenvoudiger lemmetprofiel, staat dicht bij de vroege dolkvormen en zal daarom waarschijnlijk ouder zijn. Ook SCHWANTES (1939, p. 298) beeldt het boven-einde van zulk een dolk of kort zwaard van het Sögeler type af en geeft als zijn mening, dat dit type, genoemd naar een vindplaats bij Hannover, kenmerkend is voor Noord-Duitsland en het Noorden en dat het gedateerd moet worden in de vroege bronstijd. Tenslotte vermeldt FELIX (1945, p. 217) een zwaard van het „Type Vorwohlde” afkomstig uit Putten

¹⁾ Een groot bezwaar van vele geraadpleegde werken is, dat de afbeeldingen in het algemeen te klein zijn en te onduidelijk om te vergelijken, terwijl zelden doorsneden of maten worden toegevoegd. Aan de gevesten wordt dikwijls meer aandacht besteed.

in zijn lijst van vindplaatsen, hij heeft hier kennelijk ons zwaard uit het Museum Flehite op het oog gehad, maar het is te betreuren, dat deze schrijver noch het type Vorwohlde noch het zwaard van Putten nader in zijn tekst heeft behandeld. Daardoor is het mij niet duidelijk waarom dit exemplaar zo wordt onderscheiden; mijns inziens komt het Puttense zwaard het meest overeen met de korte zwaarden van Bergsham, Overloon en Venlo, het eigenlijke Sögeler type, en in iets mindere mate met de zwaarden van Tubbergen en Weurt. Deze zwaarden kunnen in het algemeen worden gedateerd in de eerste helft van periode Montelius II, een nauwkeuriger datering is moeilijk, omdat van een groot deel der tot nu toe gevonden zwaarden de vondstomstandigheden slecht of in het geheel niet bekend zijn. Mogelijk hebben wij nog eens het geluk de gegevens voor het zwaard van Putten te kunnen aanvullen.

L i t e r a t u u r.

- FELIX, P. (1945). Das zweite Jahrtausend vor der Zeitrechnung in den Niederlanden. — Diss. Rostock; ongepubliceerd. (Typoscript in B.A.I. te Groningen en R.v.O. te Leiden.)
- GLASBERGEN, W. (1954). Barrow-excavations in the Eight Beatitudes etc. II. The Implications. — *Palaeohistoria* III, Groningen.
- VAN GIFFEN, A. E. (1937). Tumuli-opgravingen in Gelderland 1935/6. *Genre* XL, Arnhem.
- SCHWANTES, G. (1939). *Vorgeschichte Schleswig-Holsteins*. — *Geschichte Schleswig-Holsteins*, Neumünster.
- SPROCKHOFF, E. (1927/28). „Schwert“, in: M. Ebert, *Reallexicon der Vorgeschichte*.

SPOREN VAN BEWONING UIT ROMEINSE TIJD OP ZUID-BEVELAND EN THOLEN

door

Ir. J. A. TRIMPE BURGER
(Amersfoort)

Het is gewoonlijk niet eenvoudig, de plaatsen waar de vroegste bewoners van het Zeeuwse gewest verbleven, op te sporen. Wat de bevolking uit het begin van onze jaartelling of nog vroeger ons naliet, ligt meestal verborgen onder een dik kleipakket, dat in de vroege middeleeuwen en soms nog wel in later tijd werd afgezet. Door ingrijpende cultuurtechnische werken, die nu ook op Zuid-Beveland en Tholen plaatsvinden, wordt echter meer en meer de mogelijkheid geschapen succesvolle archeologische naspeuringen te verrichten

op die plaatsen, die normaal voor een onderzoek te weinig ontsloten zouden zijn. Immers, bij egalisatiewerkzaamheden of bij het graven van sloten wordt het jonge kleidek waarvan hierboven sprake was, niet zelden doorbroken. Daardoor kunnen woonsporen of voorwerpen uit de tijd vóór de vroeg-middeleeuwse transgressie tevoorschijn komen.

Zo vond de heer I. OVAA (Sticht. v. Bodemkartering) in mei 1956 op twee plaatsen ten westen van Hoedekenskerke (Z.-Beveland, coörd. 382.80 : 51.60 en 382.65 : 50.80), in profielen en uitgeworpen grond van nieuwgegraven sloten aardewerkfragmenten, die uitsluitend van Romeinse herkomst bleken te zijn: fragmenten van Romeinse dakpannen, terra sigillata-kommen, zwart gelakte bekertjes, grofwandige wrijfschalen, kook- en voorraadspotten etc. Inheems aardewerk werd niet aangetroffen. Over de aard van de nederzetting(?) konden wij bij een ingesteld uitvoeriger onderzoek niets te weten komen.

De percelen, waarop deze vondsten werden gedaan, waren door moertering (veenwinning) vrijwel overal vergraven. Toch kon in een ongestoord stukje profiel duidelijk worden vastgesteld, dat het Romeinse aardewerk direct op het veen was gelegen, onder een poelkleilaag van ca. 60 cm dikte. Op een ander punt troffen wij echter enig Romeins aardewerk aan, niet op het veen, maar in een enkele centimeters dik humeus laagje aarde, dat op (verwerkte?) klei lag. Het veen in de ondergrond was ter plaatse gestoord. Over de bovengrond kon niets met zekerheid worden gezegd; hij leek in de onderste 20 cm ongestoord te zijn. In het bovengenoemde humeuze laagje aarde lagen twee terra sigillata-fragmenten, die wij hierbij afbeelden (pl. XXIV, 1 en 2). Dr. BOGAERS was zo vriendelijk de beide fragmenten te determineren. Zij zijn afkomstig van kommen Dragendorff 37, die vervaardigd werden te Trier in de periode \pm 175—225 na Chr. De figuren op de scherven stellen voor: (1) een dolfijn, een zeepaardje (gedeeltelijk) en twee kreeften; (2) ornamenten, een vogel (hop?) en waarschijnlijk een gedeelte van een zeepaardje (vgl. FÖLZER, 1913).

Voor Ir. G. G. L. STEUR (karteringsleider v. d. Sticht. v. Bodemkartering), die op het ogenblik een uitvoerige studie maakt van de bodemkundige gesteldheid en de wordingsgeschiedenis van de Bevelanden, waren de vondstomstandigheden van het Romeinse aardewerk bij Hoedekenskerke van veel belang voor de datering van bepaalde kleiafzettingen; van Zuid-Beveland kende men slechts één vondst van Romeins aardewerk, nl. uit Ellewoutsdijk, maar hiervan waren de vondstomstandigheden niet met zekerheid bekend.

Hopelijk worden tijdens de herverkavelingswerkzaamheden op Zuid-Beveland nog meer belangrijke vondsten gedaan, zodat wij beter inzicht verkrijgen in de historisch-bodemkundige ontwikkeling van dit gebied. Vooral interesseren ons op het

ogenblik de vragen: waar liep in Romeinse tijd de Schelde, en: werd in of vóór deze tijd reeds klei op het veen afgezet, zoals in het noorden van Walcheren — in tegenstelling tot het zuidelijk deel — het geval was.

Een andere belangrijke vondstmelding komt uit Tholen, van ons lid de heer P. JASPERSE (corr. R.O.B.). Bij het graven van een sloot ten oosten van Poortvliet (coörd. 70-71 : 395-396) werd op ruim twee meter beneden het maaiveld, op het veen, Romeins- en vroeginheems gebruiks aardewerk gevonden. Bovendien kwam een fraaie glazen armband tevoorschijn, die ongetwijfeld van Romeinse herkomst is en die wij, evenals het Romeinse aardewerk, in de tweede helft van de 2de, of in het begin van de 3de eeuw menen te mogen dateren. Deze armband (pl. XXIV, 3) is een voor Zeeland bijzonder aardige vondst en vormt een belangrijke aanwinst voor het Museum van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg, waaraan hij door de heer JASPERSE werd geschonken. De armband is van donker-paarsviolet, bijna ondoorschijnend glas vervaardigd en aan twee zijden versierd met een opgelegde, goudgele, zigzaglopende glasdraad. Deze gele zigzaglijn-versiering doet sterk denken aan soortgelijke versieringen op glazen LaTène-armbanden en -ringen (vgl. DÉCHELETTE, 1927, p. 382 of p. 830, fig. 580₁). De armband uit Poortvliet is ongeveer eivormig gebogen. Aan de „spitse” zijde is een klein stukje uitgebroken. Het glas, dat aan de buitenzijde rond en aan de binnenzijde afgeplat is, heeft een dikte van 6—7 mm en een breedte van 8—9 mm. De binnendiameter bedraagt 4,0 bij 4,5 cm. Deze geringe diameter maakt het vrij onwaarschijnlijk, dat het sieraad als armband werd gedragen; zelfs voor een kind zou het te nauw zijn. Het is daarom mogelijk, dat wij hier niet met een armband te doen hebben, maar met een ring, die bv. met enige andere ringen, aan een koord bevestigd, rond de hals werd gedragen (DÉCHELETTE, 1927, fig. 578₃, p. 828).

Het vroeginheemse aardewerk, dat de heer JASPERSE op Tholen vond, verdient eveneens onze aandacht, omdat zich daarbij enkele stukken bevinden, die door hun wijze van versiering opvallen, althans min of meer afwijken van het elders in Zeeland, bijv. op Walcheren, gevondene. Versieringen door nagelindrukken komen niet willekeurig verspreid op het aardewerk voor, maar in rechte rijen. Ook treffen wij een versieringsvorm aan, die werd verkregen door duim en wijsvinger samen te knijpen, dus een „décoration au doigt et à la pincée” (RAHIR, 1930). Op een ander fragment zijn vingerafdrukken te zien, die zo dicht opeen in rijen zijn aangebracht, dat gekartelde richels ontstaan (pl. XXV). Voegen wij bovengenoemde versieringstypen bij die, welke wij bv. uit Domburg kennen (TRIMPE BURGER, 1955), dan verkrijgen

wij een beeld, dat nog sterker gaat gelijken op het vondstencomplex uit La Panne in België (RAHIR, 1930).

Bij de inventarisatie van het materiaal, dat werd opgegraven op het terrein „Brabers” te Haamstede op Schouwen, bleken de versieringswijzen op het inheemse aardewerk geheel bij dat van Tholen aan te sluiten. Tevens werd hier een decoratietype aangetroffen, dat eerder werd beschreven uit Monster (EMMENS en VERHAGEN, 1953, pl. XIV.4).

Het is een verheugend feit, dat we nu ook op Zuid-Beveland en Tholen enkele aanwijzingen hebben gekregen over bewoning aldaar in het begin van onze jaartelling. In vergelijking met datgene wat er over deze tijd reeds bekend is van Walcheren, Schouwen en westelijk Zeeuws-Vlaanderen, is het weliswaar nog niet veel; er zal echter in de nabije toekomst bij herverkavelingswerkzaamheden, of bij deltawerken, nog heel wat voor de dag kunnen komen. Het is gewenst, dat hieraan zoveel mogelijk aandacht wordt besteed, nu ons de kansen ertoe worden geboden. De medewerking, die de Diensten van de Herverkaveling en andere instanties, alsmede vele particulieren aan het oudheidkundig bodemonderzoek in Zeeland verlenen, is bijzonder groot. Laten wij daarom gezamenlijk trachten onze kennis van Zeeland's vroegste geschiedenis in de komende jaren belangrijk te vergroten.

Literatuur

- DÉCHELETTE, J. (1927). Manuel d'Archéologie Préhistorique Celtique et Gallo-Romaine. IV Second Age du Fer ou époque de La Tène. — Paris.
- EMMENS, J. en H. J. VERHAGEN (1953). Inheemse scherven op „De Romein” te Monster (ZH). — Westerheem II (9-10), pp. 113-118, pl. XIV en XV.
- FÖLZER, E. (1913). Die Bilderschüsseln der ostgallischen Sigillata-Manufakturen. — Bonn.
- OSWALD, FELIX and T. DAVIES PRYCE (1920). An introduction to the Study of Terra sigillata. — London.
- RAHIR, E. (1930). La Panne, Fabrication de poteries. Habitats et sépultures de L'âge du fer. — Extrait du Bull. d. l. Soc. Roy. Belge d'Anthrop. 45.
- TRIMPE BURGER, J. A. (1955). Archaeologische vondsten — in het bijzonder van vroeg-inheems aardewerk — op het strand te Oostkapelle (Walcheren). — Westerheem IV (3-4), pp. 31-36, pl. III-VI.
-

EEN ROMEINS VARKENTJE

door

G. VAN HOORN
(Utrecht)

Een hieronder te bespreken pijparden varkentje van Romeinse oorsprong vormt een goed voorbeeld van het nut, dat „Westerheem" tijdens zijn eerste lustrum heeft afgeworpen.

De bodem van Nederland is rijk aan oudheden, rijker dan velen vermoeden. Iedere wandelaar, die goed uit zijn ogen kijkt, heeft in het open veld, als door een storm zand is weggevaaid, de kans een vuurstenen bijl, Romeinse scherven, of een merovingische mantelspeld op te rapen. Beroeps-archeologen zijn niet talrijk, maar amateurs kunnen in onbeperkt aantal worden gerecruteerd om hen bij te staan in het opsporen van oudheden.

Wie de vijf jaargangen van „Westerheem" doorbladert, ontdekt hoeveel daardoor al bereikt is, vooral in de duinstreek. Daaruit waren vroeger slechts weinig Romeinse oudheden bekend, maar sinds de laatste jaren kent men vondsten uit die periode vanaf Texel via het Westland tot Haamstede en Tholen, zelfs tot over de Schelde bij Aardenburg. Aan de tunnelbouw te Velsen is wel het meeste te danken. Behalve veel verspreide vondsten, is een grote verzameling bijeengebracht door de heer H. J. CALKOEN.

Het pijparden beeldje (pl. XXX), lang 12 cm, is door de heer H. E. PEETERS JR ('s-Gravenhage) gevonden te Ockenburg, op het oude opgravingsterrein van HOLWERDA.

Het behoort tot de beste van zijn soort. Dikwijls zijn deze plastiekjes slordig, plomp en slecht van verhoudingen. Dit varkentje is echter levendig geboetseerd, oren en slagstanden spreken duidelijk. Jammer dat de voorpoten ontbreken en dus de stand onbekend is.

Dergelijke beeldjes, uit twee helften samengevoegd, werden veel in Keulen vervaardigd en vandaar uitgevoerd naar deze streken, de meeste in de eerste en tweede eeuw van onze jaartelling.

De bestemming van deze plastiekjes is niet altijd duidelijk. Een god of godin kon dienen als wijgeschenk in een tempel, of voor een huisaltaar of een graf. Dieren waren soms een uiting van zuinigheid, nl. als men een goedkoop beeldje gaf om een duur werkelijk offerdier te vervangen, waarbij het ook wel de bedoeling kon zijn in plaats van een vergankelijk dier een beeldje te geven, dat de herinnering aan de offervaardigheid langer in stand hield.

Dit varkentje, een mannelijk exemplaar, vertegenwoordigt een zeer algemeen offerdier. Als oudste huisdier kon het voor

bijna alle goden dienen: alléén, vooral bij het sluiten van verdragen, of als eerst-vermelde van het drievoudig offer „suovetaurilia”: mannelijk zwijn, ram en stier. Dit offer is ons vooral bekend door de drie schedels uit de tempels te Elst¹⁾.

Een andere mogelijkheid is, dat het varkentje een steentje bevatte en als rammelaar voor een kind heeft gediend. Zoals bij ons met Sinterklaas, kregen de Romeinse kinderen terracotta poppetjes cadeau bij het Saturnalia-feest in december. Dan was er een jaarmarkt te Rome, Sigillaria genoemd naar de sigilla, de beeldjes, die daar verkocht werden. Een leuk voorbeeld is een slaaf met een boekrol in de handen als leraar van de kinderen; met een steentje in zijn hoofd kon hij de kinderen tot rammelaar dienen (Centraal Museum te Utrecht).

In onze onzekerheid worden wij verheugd door een grafvondst te Olbia (\pm 550 v. Chr.), die een duidelijk antwoord geeft. In een meisjesgraf zijn gevonden: oorringen, een gouden kralensnoer, schaaltes en ander huisraad, twee rammelaars en ook een terracotta varkentje, blijkbaar als speelgoed bedoeld.

In ons geval weet niemand, of het te Ockenburg in een tempel, een huis of een graf heeft dienst gedaan. In het algemeen zal de amateur er goed aan doen, zo nauwkeurig mogelijk na te gaan in welke omgeving hij zijn vondst aantreft.

¹⁾ J. E. A. TH. BOGAERS, De Gallo-Romeinse tempels te Elst in de Over-Betuwe. — Diss. Nijmegen 1955; Nederlandse Oudheden, deel I (uitg. R.O.B.), plaat 25.

NIEUW LICHT OP DE KAROLINGISCHE MUNTSLAG TE DORESTAD?

door

Dr. H. ENNO VAN GELDER
(’s-Gravenhage)

In 1955 werd onder Ide (Dr.) een schat gevonden¹⁾ bestaande uit twee zilveren armbanden en 113 zilveren munten, alle uit de Karolingische periode. Zij werden in het Prov. Museum van Drenthe te Assen opgenomen. De munten bleken na reiniging haast alle bijzonder goed geconserveerd, zodat ze een uitstekende basis voor een nader onderzoek

¹⁾ Voorlopige publicatie: Nieuwe Drentse Volksalmanak 74 (1956), blz. 253-258.

vormen, in het bijzonder in vergelijking met de vrij talrijke vondsten uit de noordelijke provinciën die in het Kon. Penningkabinet en in de musea te Leeuwarden, Assen en Groningen bewaard worden.

Aangetroffen werden munten, alle *denarii*, van Lodewijk de Vrome (814—840), Lotharius I (817/840—855), Pippijn II (827—863), Lotharius II (855—875) en Karel de Kale (840—877). Een deel vertoont de naam van de muntplaats: vertegenwoordigd zijn Dorestad, Maastricht (slechts bekend uit deze vondst en die van Wagenborgen 1900), Verdun, Reims, Orléans, Dax (Zuid-Frankrijk) en Venetië. Het merendeel is echter van het in deze vondsten steeds overheersende Christiana religio-type — zo genoemd naar het omschrift der keerzijde, waarop een tempel is afgebeeld — waarop de plaats van vervaardiging niet wordt vermeld. De jongste munten zijn twee stukken van Karel de Kale uit Reims, die vrijwel nieuw zijn, waardoor de datum van verberging op ca 860 gesteld kan worden.

Onder de vele vraagstukken, die door deze vondst opnieuw aan de orde gesteld worden, hebben er twee betrekking op Dorestad. Het is bekend dat aldaar sedert Pippijn de Korte zilver werd aangemunt. Diens munten zijn te Ide evenmin vertegenwoordigd als die van Karel de Grote; wel echter Lodewijk de Vrome en diens oudste zoon Keizer Lotharius:

- A. Vz. kruis, in de hoeken punten; +HLVDOVVICVS IMP(erator)
Kz. tempel; DORESTATVS MON(eta) — 1 ex. (pl. XXX, A).
- B. Idem, doch op de Vz. +LOTHARIVS IMPERAT(or), of — veel vaker — een verbastering hiervan, meestal +IOTAMVS IPEIRAT, ook +IOTAIVIS IPEIIAT — 35 ex. (pl. XXX, B).

Hiervan komt type B bijzonder veel voor, terwijl A tot nu toe geheel onbekend was. Allereerst is het feit, dat hier talrijke IOTAMVS-verbasteringen in een ca. 860 verborgen schat worden aangetroffen, een aanwijzing dat deze nog tijdens het leven van Lotharius zijn geslagen en niet het resultaat vormen van een lange periode van nabootsing na de ondergang van Dorestad. De gehele groep vertoont ook een opvallende homogeniteit in technische uitvoering (flauw reliëf, typische letters, vaste stand van voor- en keerzijde t.o.v. elkander), die op een betrekkelijk korte periode van vervaardiging wijst. Deze kenmerken geldens trouwens ook voor de exemplaren uit andere vondsten afkomstig, die in enkele gevallen zelfs met dezelfde stempels zijn geslagen als de stukken uit Ide.

Het unieke exemplaar van type A vertoont dezelfde kenmer-

ken en bevestigt daarmee de vroege datering van de gehele groep. Het oudere type, met de plaatsnaam DORESTATVS in drie regels i.p.v. de tempel, dat zowel van Lodewijk als van Lotharius bestaat, is hier in het geheel niet voorhanden. Nu blijkt, dat het bekende IOTAMVS-type een directe voortzetting is van een onder Lodewijk de Vrome geslagen type, moet ernstig rekening gehouden worden met de mogelijkheid, dat het zoëven genoemde type met de plaatsnaam in drie regels, dat waarschijnlijk in het begin van Lodewijk's regering werd ingevoerd, nog tijdens diens leven te Dorestad op naam van Lotharius geslagen is. Hij was immers sedert 817 mede-keizer en oefende meermalen de feitelijke macht uit.

Nog ruimer vertegenwoordigd is te Ide:

- C. Vz. kruis, in de hoeken punten; +HLVDOVVICVS
IMP(erator)
K. tempel; +XPISTIANA RELIGIO — 62 ex. (pl.
XXX, C).
- D. Als voren, doch op de Vz. CARLVS REX FRA(ncorum)
— 6 ex.

Het type komt ook met de namen van andere vorsten voor, niet echter in deze schat.

Terecht wordt aangenomen, dat dit Christiana religio-type in een groot aantal ateliers gelijktijdig werd aangemunt. Het blijkt ook, dat de voorhanden exemplaren naar de stijl in een aantal vrij duidelijk onderscheiden ondertypen kunnen worden ingedeeld en in enkele gevallen is het reeds gelukt zo'n ondertype aan een bepaald atelier toe te wijzen. De vondst Ide biedt de mogelijkheid tot een nieuwe localisering: er is een hier en in vrijwel alle Nederlandse vondsten vertegenwoordigde groep, geslagen op naam van Lodewijk, die dezelfde kenmerken vertoont als de bovengenoemde typen A en B van Dorestad en dus ook daar geslagen moet zijn.

Hieruit mag nog niet geconcludeerd worden, dat dit het enige ondertype van de Christiana religio-munten is, dat te Dorestad geslagen is. Vergelijking met vondsten in Frankrijk wekt de indruk, dat verscheidene in ons land veelvuldig voorkomende ondertypen ginds zeer sporadisch worden aangetroffen (en omgekeerd), wat op een herkomst uit deze streken schijnt te wijzen. Nader onderzoek zal moeten leren of de te Dorestad geslagen reeks — waaraan a priori een grote omvang mag worden toegeschreven — met nog meer dan twee hier omschreven typen uitgebreid kan worden.

AARDEWERK ONDER EEN MIDDELEEUWS HUIS

door

T. R. MULDER

(Westfries Museum, Hoorn)

De grondvesten van het Staten-College, het gebouw waarin thans het Westfries Museum te Hoorn is gevestigd, gaan voor een belangrijk deel terug op die van een middeleeuws gebouw: het huis van de Proost van Westfriesland.

Het is echter zeker, dat — al kunnen de Proost en later de Deken van Westfriesland er wel hebben geresideerd — het Hoge Huis aan de Rode Steen een Hollands leengoed van het Utrechtse geslacht Nyenrode is geweest. Hoe dit geslacht, dat o.a. aan het Hollandse geslacht Persijn vermaagschap was, aan dat Hoornse leen is gekomen, is nog niet duidelijk. Wél, dat het „Stien-huis” vermoedelijk reeds in het einde van de 14de eeuw te Hoorn moet hebben gestaan.

Tot dit gebouw behoorden twee gewelfkelders en een niet overwelfde en oorspronkelijk veel grotere ruimte, die kortelings werden hersteld, resp. aan de behoeften en mogelijkheden van het thans daarboven liggende museum werden aangepast. Om hiertoe te geraken heeft men de kelders, die met puin uit 17de- en 18de-eeuwse bouwperiodes waren volgestort, moeten ontgraven. Zo bereikte men de grondslagen van de oorspronkelijke vloeren: schelpzand.

Hieronder bevond zich een veenpakket. Dit vertoonde bovenop grote stukken riet in horizontale ligging. Men zou kunnen denken, dat bossen riet op de (deels ten behoeve van de bouw der 2 m brede fundamenteen sterk groerde) grond waren gelegd vóór men haar met schelpzand verhardde.

Daar, in dat veen, pl.m. een halve meter onder de vloer van het Proostenhuis en onder het riet, zijn twee stukken gebruiks-aardewerk gevonden, die hieronder worden omschreven.

1. Een vroeg-kogelpotvorming (drink-?)kroesje met één oor. Het oor, dat boven tegen de rand is aangezet en beneden slordig en scheef tegen de buik aangestreeken, heeft aan de buitenkant over de hele lengte een geul. Ter weerszijden van het oor ontbreekt in de rand een scherfje. Het kroesje van grauw, vrij hard inheems baksel heeft een metaalachtig patine. De grootste diameter bedraagt 9,4 cm, de bovendiameter is 7,5 cm en de hoogte 8,2 cm.

2. Een „steel”pan in scherven, met scherpe, binnenwaarts afgeschuinde rand. Een groot deel van de rand ontbreekt. De steel, versierd met drie flauwe, concentrische insnoeringen, staat vrijwel loodrecht omhoog ten opzichte van de bodem. De „pan” zelf is aan weerszijden t.o.v. de steel ingedrukt,

waardoor het voorwerp een soort van diepe schuitvorm kreeg.

Ook dit grauwe inheemse, vrij harde baksel heeft een typische metalige patine, die aan het verblijf in het veen mag worden toegeschreven. Oorspronkelijke lengte pl.m. 24 cm, oorspronkelijke breedte pl.m. 20 cm, hoogte 8,3 cm, hoogte van pan en steel tezamen pl.m. 14 cm.

Tenzij het voorwerp een soort hoos of waterschep is geweest, moet men denken aan een misbaksel.

Beide voorwerpen maken niet de indruk gebruikt te zijn geweest. Waren het dan misbakfels, die vóór de bouw van het Proostenhuis in het veen terecht zijn gekomen? Dit is toch niet waarschijnlijk. Het middeleeuwse werkvolk zal ook niet de beste spullen mee naar het werk hebben genomen om uit te drinken of water mee te scheppen.

Wij mogen dan ook veronderstellen, dat het drinkbakje en de steelpan tijdens het grondverzet bij het begin van de bouw van het Proostenhuis bedolven zijn geworden en daardoor gedateerd zijn rond 1400.

ONBEKEND KEUKENGEREEDSCHAP

door

J. G. N. RENAUD
(Amersfoort)

In 1933 werd een bouwput gegraven op het terrein van het voormalige kasteel Rijnenburg onder Hazerswoude. Behalve funderingen kwamen bij dit graafwerk scherven van middeleeuws aardewerk voor de dag, benevens een vreemd stuk baksteen. Het was vrij dik (5 cm), ongeglazuurd, en versierd met een ingekerfd ornament. Een uitsteeksel eindigde in een primitieve kop. Het stuk, met het aardewerk in het Museum de Lakenhal te Leiden opgeborgen, werd nauwelijks door de gewone bezoekers opgemerkt. Jaren geleden heeft schrijver dezes het eens gefotografeerd en met gepaste eerbied bekeken. Maar aangezien hij er op dat moment ook geen raad mee wist, werd het stuk weer behoedzaam in het raamkozijn neergezet en droomde verder; met zijn nietszeggende ogen staarde het stenen gelaat weer naar buiten, onberoerd door de wisseling der seizoenen. Totdat het bij een reorganisatie een ander plaatsje kreeg.

Misschien zou het fragment nog tot in lengte van dagen dit vergeten bestaan hebben voortgezet, wanneer niet een aantal bodemvondsten uit de laatste jaren de mogelijkheid

tot vergelijking opende. De overeenkomst bestaat hierin, dat alle fragmenten ongeglazuurd zijn, tamelijk zwaar en versierd met hetzelfde aan houtsnijwerk verwante ornament. Alle stukken zijn voorzien van grote gaten, té groot om kaarsen in te zetten. Het zijn dus beslist geen kaarsenstandaards (DE RAAF, 1953), hetgeen trouwens ook weersproken wordt door de tweezijdige versiering (pl. XXV). Het is jammer dat we nog steeds geen gaaf exemplaar van het merkwaardige voorwerp hebben gevonden. Ook dan is het nog niet eenvoudig de bestemming te bepalen, maar men heeft tenminste een compleet beeld ervan. Wie echter het stuk een plaats in de keuken gaf, valt niet meer uit te maken. Heden ten dage bekijken de ingewijden zulke stukken met een gevoel van herkenning: die gaten, die doen 't hem, dáár zit het kenmerkende van de stukken in en die hebben aanleiding gegeven tot de huidige opvatting: support voor het braadspit.

Stilzwijgend neemt men daarbij aan, dat er altijd twee van dergelijke stenen zijn geweest, want een draaiende stang heeft nu eenmaal twee steunpunten nodig. Er ligt beslist geen tegenargument in het feit, dat men bij een opgraving als van het kasteel Ter Does in Leiderdorp (RENAUD, 1954) slechts een enkel fragment gevonden heeft; een opgraving is vrijwel nooit zo totaal, dat alle materiaal dat indertijd in de grachten is geraakt, ook werkelijk uitgegraven wordt. Bovendien: wanneer één stuk van een stel breekt en bij de afval terecht komt, is het daarmee definitief van het andere gescheiden. Dan is de kans, dat men beide stukken tijdens een opgraving terugvindt, wel heel klein. De fragmenten veroorloven ons vast te stellen dat de gaten op verschillende hoogten zijn aangebracht. Daardoor was het dus mogelijk de plaats van het braadspit naar omstandigheden te wijzigen. Men bespeurt soms aan vuurbokken — onmiskenbare attributen van de open haard — boven elkaar aangebrachte haken, die hetzelfde beogen.

Men zal de vraag stellen of uit oude voorstellingen van keukens en keukengereedschap onze fragmenten te herkennen zijn. Helaas is de schrijver geen enkele afbeelding van een keuken bekend, waarop men een braadspitlager van aardewerk terugvindt. Een onderzoek van de middeleeuwse literatuur is al even onvruchtbaar. Zelfs het bekende „Bouck van den Ambachte”, dat zoveel voorwerpen uit het huis noemt, laat ons ditmaal in de steek. Volgens dit werk, ook wel bekend onder de naam „Le livre des Mestiers”, vindt men op de haard twee „keminellen”, eene tanghe, eenen rooster, een crawel ende eenen blaesbalch”. De keminellen zijn de ons bekende vuurbokken, soms brandijzers genoemd. De Antwerpse taalkundige KILIAEN (overleden 1607) kent het laat-middeleeuwse woord „braadijzer”; gelijk het woord al

zegt, heeft het daarmee aangeduide voorwerp alleen de functie met ons bakstenen keukengereedschap gemeen. Waarschijnlijk komt dit in de late middeleeuwen niet meer voor en moeten we aannemen, dat het in de loop van de XVde eeuw plaats moest maken voor het „braad-ijzer”. De vindplaats van het fragment, opgegraven bij het onderzoek van Ter Does, laat het begin van de XVde eeuw toe als vroegst mogelijke datum. Een grens naar boven is niet aan te geven, zodat we enkel kunnen vaststellen, dat ook ná 1400 braadspitsteunen van aardewerk nog wel voorkwamen. Vermoedelijk echter zijn ze na 1450 niet meer in de inventaris te vinden.

L i t e r a t u u r.

- RAAF, H. K. DE (1953). Amateuristische Notities. — Westerheem II (7-8), pp. 74-77, pl. X, 5.
RENAUD, J. G. N. (1954). Ter Does, ein Rundling des 13 Jahrhunderts Prov. Zuid-Holland. — Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek V, pp. 137-153, Abb. 18.

OUDHEIDKUNDE EN MISVERSTAND

door

W. J. DE BOONE
(Amersfoort)

Voor de oudheidkunde is de juiste verklaring van een bepaalde vondst minstens zo belangrijk als die vondst zelf. Wat immers is de betekenis voor de geschiedenis zelfs van het mooiste voorwerp dat wordt opgegraven, als dat in een verkeerd kader wordt geplaatst, met name als zo'n vondst wordt toegeschreven aan een tijd, waarin die in het geheel niet thuis hoort! Toch is het juist deze verklaring, de interpretatie van de vondsten, niet altijd even gemakkelijk geweest en daardoor foutief gegeven, vroeger betrekkelijk vaak en zelfs in onze tegenwoordige tijd nog wel eens een enkele keer.

Het spreekt wel vanzelf, dat men, toen er als het ware nog geen sprake was van een wetenschappelijke oudheidkunde, tot de meest wonderlijke verklaringen en uitleggingen zijn toevlucht heeft genomen, waarbij soms op vreemde wijze feitelijke gegevens en wonderlijke verzinsels door elkaar gehutseld zijn.

Waarschijnlijk moeten wij veronderstellen, dat men getracht heeft de vondst van een of meer botten van een voorwereldlijk dier te „verklaren”, wanneer men leest, dat Huiglauc die koning was van de Geten en door de Franken

werd gedood, „na zijn twaalfde jaar door geen paard meer gedragen kon worden en dat zijn beenderen op een eiland in de Rijn, waar die in zee uitstroomt, als een mirakel getoond worden aan mensen die van heinde en ver komen” (HEYNE, 1918, p. 324). Zowel bij de Frankische schrijver Gregorius van Tours als in het Angel-Saksische epos *Beowulf* wordt gesproken over deze koning Chochilaicus of Hugelac, die als een zeer vroeg „Noorman” een inval heeft gedaan op Frankisch gebied in de VIde eeuw en in onze streken tenslotte de dood heeft gevonden.

Terwijl men in dit geval naar alle waarschijnlijkheid dus te maken heeft met een verkeerde verklaring van een paleontologische vondst in vroeger tijd, is het duidelijk, dat een Romeinse steen met opschrift veel meer houvast biedt voor iemand, die een interpretatie wil geven. Verbazingwekkend en veelbetekenend is het zeker, dat een grafsteen, in de Middeleeuwen te Nijmegen gevonden, waarop de naam C. JULIUS PUDENS voorkomt, sinds de XIIde eeuw eenvoudig is verklaard als een gedenkteken voor C. Julius Caesar, waardoor dus de geschiedenis van Nijmegen meteen kon worden opgevoerd tot de eerste eeuw vóór Christus. Over deze kwestie bestaat een zeer lezenswaardig artikel van KOKKE (1955).

Onderkent men in beide voorgaande gevallen de neiging aan te knopen bij bekende historische grootheden, minstens even sterk is de neiging geweest om het vreemde en onbekende in verband te brengen met de bovenmenselijke, meestal de onderaardse of duivelse machten. Voor het overige is het verschil tussen de grote historische figuren uit het heidens milieu en de duistere machten in de bijgelovige middeleeuwen niet zó groot geweest als wij in de moderne tijd wel zouden denken. Julius Caesar en de Saracenen hebben in de volksverbeelding een functie gehad vergelijkbaar met die van de duivel en de kabouters.

In België en Noord-Frankrijk kent men verschillende oorspronkelijk Romeinse wegen, die nu „rue Brunehaut” heten (VAN DER WEERD, 1944, p. 23). Dit heeft weinig te maken met de aardig gevonden, maar toch onjuiste verklaring: brunehaut = bruin hout, nl. het hout waarmee de wegen gerepareerd zouden zijn, zoals onlangs nog eens werd voorgesteld (KRUZINGA, 1956, p. 10), maar wel degelijk met de Frankische koningin Brunehaut of Brunehilde, die de geschiedenis is ingegaan als een menselijke duivelin.

Soms komt men in de litteratuur een aardige plaats tegen, waarin de een of andere verklaring wordt gegeven van een archeologische vondst, die ons nu doet glimlachen. Zo heeft mr. C. A. NAIRAC (1878, p. 39), de burgemeester van Barneveld die bijzonder veel aandacht heeft gehad voor dit soort dingen, het volgende geboekstaafd: „k Herinner mij nog den

Sjeper, die dáár met zijn schapen dolende, 't vaderlandsch neuswarmertje in den koperen tintelpot aanstak. De bijzondere vorm van zijn vuursteen trok mijn aandacht; die nader bezien- de ontdekte ik, dat de barbaar als vuurkei gebruikte: een uit- muntend exemplaar van een steenen mes! Op mijne vraag: wat die steen beduidde, en waar hij gevonden was? kreeg ik tot antwoord: „dat het een donderkei was, die in de hei groeit of uit de lucht valt!” — Dat stenen groeien moge ons vreemd lijken, maar deze opvatting is vrij algemeen verbreid geweest, misschien hier en daar zelfs nu nog niet geheel uitgestorven. Het geloof, dat een donderkei bij onweer uit de lucht wordt geslingerd, hangt zonder twijfel samen met het heidens ge- loof aan de dondergod die zijn hamer door de lucht jaagt. Merkwaardig is het slechts, dat blijkbaar niet alleen echte stenen strijdhamers, zoals die ons bekend zijn uit de graven van het bekevolk bv., maar ook vuurstenen messen en zelfs fossiele zeeëgels als zodanig worden aangemerkt. Heel vaak schijnt men te hebben aangenomen, dat deze voorwerpen een zekere macht hebben en zo kan een steenen hamer of bijl e.d. in een veel latere periode gebruikt zijn — of nog worden — wat meer aanleiding geeft tot allerlei foutieve conclusies be- treffende de chronologie. Zo heeft men, nog kort geleden, in het Zuiderzeegebied bij Schokland in een verder middel- eeuws milieu een steenen bijltje gevonden (VAN DER HEIDE, 1956, p. *126). Nog interessanter is de zg. hamer van Sint Maarten, die bewaard wordt in het Oud-Katholiek Museum te Utrecht, — een steenen hamer in een veel latere vatting. Over dit onderwerp zou een apart opstel geschreven kunnen worden.

Niet altijd hangt er een waas van geheimzinnigheid rond- om oude vondsten, een enkele keer gebruikt men wat aarde bewaarde ook voor meer aardse doeleinden! Zo maakt de hierboven al eerder geciteerde mr. NAIRAC (1878, p. 35) melding van „een verhaal, dat een smid te Barneveld jaren lang zich van een steenen voorhamer heeft bediend totdat die stuk is gesprongen”.

Natuurlijk heeft niet alleen de oudheidkunde in engere zin last van verkeerde verklaringen, ook overgeleverde namen uit de schriftelijke traditie worden op de vreemdste manieren „verklaard”. Een in onze ogen bijna ongelooflijk staaltje van een dergelijke verkeerde uitleg betreft Dorestad. Hoewel men sinds lang, naast enkele munten waarop deze naam voor- kwam, beschikte over een groot aantal schriftelijke bronnen heeft B. HUYDECOPER (1772, pp. 192—204) in een uitvoerig exposé getracht, tegen zijn voorgangers in, de gelijkstelling Dorestad-Duurstede belachelijk te maken (o.a. door erop te wijzen dat Dorestad een havenstad moest zijn geweest en dat men zoiets van Duurstede toch moeilijk kon verwachten!).

Volgens hem leed het geen twijfel of het oude Dorestad lag aan de Elbe bij Dorstede. Hoewel deze opvatting vrij snel en zeer grondig weerlegd werd door latere schrijvers, blijkt eens te meer hoe zelfs zeer kundige schrijvers zich te goeder trouw volkomen kunnen vergissen.

Dat vaak de bepaling van een enkele, losse vondst onzeker is en grote moeilijkheden met zich brengt, weet ieder van ons; dat de determinatie van een geheel grafveld niet vast staat, lijkt echter wel vreemd. Toch werd in onze eeuw het grafveld van Riissen bij de publikatie door HOLWERDA gedateerd in de IIIde eeuw na Chr., terwijl later DOPPELFELD vondsten uit dit zelfde grafveld toewees aan de Hallstatt-tijd!

In de vorige eeuw — en misschien ook nu nog hier en daar — werd, zoals HELDRING (1859, p. 59) zegt: „alles wat oud was in de Betuwe beschouwd als afkomstig uit de Spaansche tijd, oude munten, steenen of wat men dan ook vond, dat niet gemakkelijk te ontcijferen viel, werd in gindse merkwaardige tijd verplaatst”.

Zoals bekend heeft men in Noord-Holland in het gebied van de voormalige Wieringermeer vroeger steeds gesproken over een zg. „weg van Paludanus”. Na de drooglegging bleek bij onderzoek, dat, wat men beschouwd had als een weg, in werkelijkheid de resten waren van een voormalige dijk die men had moeten opgeven. Men had dus wel degelijk destijds iets gevonden, alleen de uitleg deugde niet.

Moeilijk is het vaak ook om de waarde van een bepaalde determinatie uit vroeger tijden te begrijpen, als de woorden intussen een andere betekenis hebben gekregen. Zo heeft „Gotisch” vroeger een veel uitgebreider betekenis gehad dan tegenwoordig. „Gotisch” — men denke slechts aan de „Gotische stijl” — heeft de waarde gehad van „niet klassiek, barbaars”. Zo bleek in dit tijdschrift (DE BOONE, 1952, p. 59) een vroeger als Gotisch gedetermineerde munt in werkelijkheid een nabootsing van een munt van Lodewijk de Vrome te zijn.

Men zou de voorbeelden nog wel met een aantal kunnen vermeerderen, maar de bedoeling van dit stuk was te waarschuwen voor een te snel combineren en aan de andere kant te wijzen op het feit dat lang voor onze tijd de bewoners van onze streken zich op hún manier hebben bezig gehouden met de archeologische vondsten.

L i t e r a t u u r .

- BOONE, W. J. DE (1952). Een oud vondstbericht. — *Westerheem* 1 (5-6), pp. 59-61, pl. II.
HEIDE, G. D. VAN DER (1956). Zuiderzeegebied (Noordoostpolder). — *Archeologisch Nieuws*, in: *Nieuws-Bulletin K.N.O.B.*, afl. 7.
HELDING, O. G. (1838). *Wandelingen ter opsporing van Bataafsche en Romeinsche ouden* enz. — Amsterdam.

- HEYNE, M. (1918). *Beowulf*. — Paderborn.
- HUYDECOPER, B. (1772). *Rijmkroniek van Melis Stoke*. — Leyden.
- KOKKE, C. TH. (1955). *Julius Caesar als stichter van Nijmegen*. — Numaga, gedenknummer Nijmegen 1850 jaar stad, pp. 98-111, met 3 afb.
- KRUIZINGA, J. H. (1956). *Langs 's heren wegen*. — AO-reeks 619, Amsterdam.
- NAIRAC, C. A. (1878). *Een oud hoekje der Veluwe*. — 2e dr., Barneveld.
- WEERD, H. VAN DER (1944). *Inleiding tot de Gallo-Romeinse Archeologie der Nederlanden*. — Antwerpen.

LITERATUURBESPREKING

- C. C. W. J. HIJSZELER, *De laag van Usselo*.
(In: *Grondboor en Hamer* (voortz. publik. Ned. Geol. Ver.) No. 2 — december 1955, pp. 29-40, 5 afb., 1 tabel. Prijs f 1,50.)
- C. C. W. J. HIJSZELER, *De laag van Usselo*.
(In: *Resten van een ramp*. AO-boekje nr. 591 (uitg. IVIO, Amsterdam), dec. 1955, 16 pp., 11 afb., 1 tabel. Prijs f 0,45.)

Tijdens de tunnelwerken te Velsen, die gelegenheid boden tot bestudering van verschillende problemen, m.n. op geologisch en archeologisch gebied, werd ook de aanwezigheid van „de laag van Usselo” onder het Nederlandse kustgebied geconstateerd. Wie zich wenst te oriënteren omtrent de ontdekking en bestudering van, en de conclusies uit deze bijzonder belangwekkende gidshorizon, zij de lezing der beide genoemde artikelen warm aanbevolen. Samen vormen zij de eerste voor bredere lezerskring toegankelijke publikaties over dit onderwerp.

Het eerste is gesteld in de wetenschappelijke, maar overzichtelijke en begrijpelijke trant, welke men van de Schr. in zijn lezingen (bij herhaling ook voor de A.W.W.N.) gewend is.

Van het tweede werkje is de redactionele inleiding suggestief, maar sterk populariserend, terwijl het wetenschappelijke gedeelte, van de hand van dr. HIJSZELER, door de AO-redactie op sommige punten wel rigoreus werd besnoeid, maar daardoor wellicht voor de vol-slagen leek iets gemakkelijker op te nemen is.

Lag de nadruk in het eerste artikel meer op de problemen van datering en geologische wording, in het AO-boekje komt dr. HIJSZELER o.i. iets meer aan de interesse voor de oudheidkundige zijde tegemoet. Voor de serieuze lezer zal de bestudering van het eerstgenoemde artikel de logische consequentie zijn van de kennismaking met „de laag van Usselo” door het ongetwijfeld verdienstelijke AO-werkje.

V.

BERICHTEN van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodem-onderzoek VI, 1955 (1956) pp. 1-160, XXI platen, één uitslaande kaart en talloze tekeningen in de tekst.

In de dit jaar verschenen bundel „Berichten” komen verschillende mededelingen voor betreffende opgravingen in onze vier westelijke provincies. Aangezien het totaal aantal bijdragen de twintig over-

schrijdt zullen wij ons beperken tot het signaleren van die stukken, die betrekking hebben op ons eigen werkgebied. Zo is dan allereerst van belang een artikel van P. J. R. MODDERMAN, „Het onderzoek van enkele Brabantse en Utrechtse grafheuvels” (pp. 58/9), waarin o.a. sprake is van een heuvel op de Amerfoortse Berg op het terrein van „de Lichtenberg”, een uit plaggen opgezette oorspronkelijke heuvel die door gebrek aan vondsten niet nauwkeurig gedateerd kon worden, met vier latere na-bijzettingen uit de ijzertijd in de vorm van crematies met scherven. Verder komen nog twee grafheuvels in de Treek, gem. Leusden (U.) ter sprake, waarin verschillende perioden te onderkennen zijn. In beide heuvels komen zg. Drakensteinurnen als na-bijzettingen voor (pp. 54-64).

In een kort artikel gaat J. WERNER (pp. 75-77) nog eens nader in op de merkwaardige fibulae die hoofdzakelijk op Nederlands gebied schijnen te worden gevonden en waarvan intussen ook een exemplaar is afgebeeld in Westerheem IV, pl. VII. In tegenstelling tot A. ROES dateert schrijver deze spelden in de zesde eeuw. In een desbetreffend nawoord (pp. 77-78) handhaaft A. ROES haar latere datering. Zoals reeds werd opgemerkt is het wenselijk dat de contactvondsten en de vondstomstandigheden mede in de beschouwingen betrokken worden. Zeer welkom is een nieuwe bijdrage, eveneens van de hand van A. ROES, over enkele vondsten uit Domburg (pp. 79-85).

Hierna volgt een korte notitie van J. G. N. RENAUD over „De karolingische muntvondst van Zelzate” (pp. 86-87). Volgens de eerste berichten zou het stuk aardewerk waarin deze muntschat verborgen was omstreeks 850, een stuk Pingsdorf zijn, waardoor het eerste verschijnen van dit aardewerk nauwkeuriger bepaald werd. Het blijkt nu echter, dat er van echt Pingsdorf geen sprake is, waardoor dus het in Westerheem I, p. 79 gestelde komt te vervallen. Eveneens van de hand van RENAUD is een bijdrage over het Huis te Riviere (= Oud-Matenesse), gem. Schiedam (pp. 126-139), waarvan de fundamente gedeeltelijk zijn ontgraven. Het blijkt dat dit kasteel in eerste aanleg ca. 1260 is gebouwd en in 1574 werd verwoest om te verhinderen, dat de Spanjaarden zich er in zouden nestelen. Van dezelfde auteur is ook het volgende artikel „Een middeleeuwse hoeve in de polder Boudewijn Harland, gem. Rotterdam” (pp. 140-150). Het betreft hier een plattegrond van een rechthoekig, drieschepig gebouw, ca. 29 × 13,50 m, blijkbaar uit de XIVe eeuw. De aanleg is waarschijnlijk in 1373 door overstroming verwoest.

G. D. VAN DER HEIDE schrijft over „De plaats van de middeleeuwse bewoningsgeschiedenis in het archeologisch onderzoek in het zuiderzeegebied” (pp. 151-154). Doordat de middeleeuwse vondsten een vaste datering geven aan bepaalde lagen, krijgen daaronder gelegen lagen ook hun relatieve datering.

Uitvoerig platen-, kaarten- en tekeningenmateriaal verlicht zoals gewoonlijk alle bijdragen.

D. B.

H. BRUNSTING, Kreta en de mythologie.

(Rede bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de klassieke en praehistorische archaeologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, uitgesproken op 23 november 1956. Uitg. J. B. Wolters, Groningen).

Het moet in het algemeen een hachelijke onderneming zijn, een groot en heterogeen gezelschap gedurende enige tijd te boeien door de bespreking van een onderwerp, dat zowel de klassieke als de prehistorische archaeologie aanroert. Professor BRUNSTING is daarin evenwel op uitnemende wijze geslaagd, door in de bovengenoemde

inaugurele rede aan te tonen hoe, waar het erom gaat de levensomstandigheden van volkeren te bestuderen waarover geen geschreven bronnen bestaan, de mythologie ons kan helpen bij de ontdekking en/of uitbreiding of de verklaring van onze archeologische gegevens. Het klassieke voorbeeld werd reeds door SCHLIEMANN geschapen, de hedendaagse sanctie op deze werkwijze schijnt te worden gegeven door de vondst van monumentale bouwsporen te Kanli Kastelli, waar prof. MARINATOS het paleis van de mythologisch bekende, laat-Minoïsche koning Lykastos hoopte te vinden. Aan de eerste verkenningen gedurende deze zomer nam ook prof. BRUNSTING deel. De opgravingen zullen worden voortgezet.

Ofschoon in onze streken de mythe wellicht een veel bescheidener plaats inneemt, kan daarentegen aan legende en folklore een overeenkomstige functie ten aanzien van de oudheidkunde worden toegekend.

Het zou te ver voeren, op alle details van prof. BRUNSTING's betoog hier dieper in te gaan; hun die uit meer of minder „grijs verleden” zich nog iets herinneren van hun Griekse mythologie, moge de lezing van deze voordracht echter warm aanbevolen worden. Zij zullen ongetwijfeld tot de conclusie komen dat zijn toekomstig gehoor in prof. BRUNSTING een leermeester zal vinden, die weet aan te sporen tot het zoeken naar de oplossing van de talrijke problemen in de archeologie, op een wijze, die boeit en die bindt!

V.

I N H O U D

H. J. CALKOEN, Bij het eerste lustrum van „Westerheem”	blz. 85
J. BENNEMA, De bewoonbaarheid van het Nederlandse kustgebied vóór de bedijkingen	„ 88
W. VAN ZEIST, Een stuifmeelonderzoek van de IJzertijd-nederzetting bij Krommenie	„ 91
J. M. G. VAN DER POEL, De prehistorische landbouw in westelijk Nederland	„ 95
J. D. VAN DER WAALS en W. GLASBERGEN, De standvoetbeters van Zandwerven	„ 99
JAAP YPEY, Een bronzen zwaard uit de omgeving van Putten	„ 103
J. A. TRIMPE BURGER, Sporen van bewoning uit Romeinse tijd op Zuid-Beveland en Tholen	„ 107
G. VAN HOORN, Een Romeins varkentje	„ 111
H. ENNO VAN GELDER, Nieuw licht op de Karolingische muntslag te Dorestad?	„ 112
T. R. MULDER, Aardewerk onder een middeleeuws huis .	„ 115
J. G. N. RENAUD, Onbekend keukengereedschap	„ 116
W. J. DE BOONE, Oudheidkunde en misverstand	„ 118
Literatuurbespreking	„ 122

Een index voor de jaargangen I—V van „Westerheem” zal in het begin van 1957 aan de leden worden toegezonden. — Red.

